

ukrainian
institute

Марія Процюк
Анна Прохорова
Марія Дубик

Російська культурна дипломатія в Німеччині

гравці, наративи, досягнення

Російська культурна дипломатія в Німеччині:

гравці, наративи, досягнення

Авторки **Марія Процюк**
Анна Прохорова
Марія Дубик

Рецензентка **Надія Коваль**

Дизайнерка і верстальниця **Ольга Пугіна**

Фото на обкладинці **alliance/dpa,**
Christophe Gateau

Дослідження підготовлено аналітиками Українського інституту
завдяки фінансовій підтримці Open Society Foundations та
організаційній допомозі Goethe Institut у рамках проєкту
«Enhancing the Ukraine-Germany cultural dialogue 2022-2023»

Зміст

- 04** Вступ
- 08** Перелік респондентів
- 09** Гравці російської культурної дипломатії у Німеччині
- Державні актори російської культурної дипломатії
Неурядові та комерційні організації
Німецько-російські ініціативи та платформи співпраці
- 59** Тематичні напрями культурної дипломатії Російської Федерації в Німеччині
- 70** Наративи російської культурної дипломатії у Німеччині
- 78** (Не)успішність російської культурної дипломатії в Німеччині
- 97** Висновки

Вступ

Культурна дипломатія покликана формувати позитивне сприйняття про одну країну серед населення іншої засобами культури. Таким могло б бути звичне вузьке визначення культурної дипломатії, котра має сприяти порозумінню й діалогу між двома країнами. Але рівно доти, доки не йдеться про **авторитарний підхід до культурної дипломатії, який сповідує Росія, позаяк для офіційного Кремля культурна дипломатія — це значно більше про політику, аніж, власне, про культуру**. Адже йдеться про невійськові інструменти маніпулювання, підриву та послаблення супротивників, а також про просування свого політичного порядку денного, що не просто є доповненням до військової могутності Москви, а й виправданням її агресивних зовнішньополітичних дій.

Тому у 2022 році після початку повномасштабного вторгнення аналітична команда Українського інституту розпочала дослідження культурної дипломатії РФ. Нам було важливо дослідити, як працює в цьому полі російська авторитарна машина, показати її справжнє обличчя, і, зрештою, зрозуміти, що УІ як державна установа у сфері культурної дипломатії України може і має протиставити деструктивному впливу Росії за кордоном. Тоді у фокусі дослідження опинилися три ключові інституції культурної дипломатії РФ — **Росспівробітництво, Фонд «Русский мир»¹ та Фонд Горчакова**, — кожній з яких ми присвятили окрему аналітичну записку і розкрили справжню сутність їхньої діяльності під критичним поглядом культури.

2023 рік ознаменував собою відкриття першого закордонного представництва Українського інституту у Німеччині. Відтак подальше дослідження російської культурної дипломатії ми цілком природно вирішили здійснити з акцентом на ФРН. Втім, актуальність вибору кейсу Німеччини слід пояснити також з іншого погляду.

Фактично до самого початку повномасштабного вторгнення в Україну Росія робила ставку на розбудову геополітичних стосунків з Німеччиною як однією з ключових для владно-олігархічної верхівки РФ країн не лише Європи, а й Заходу загалом. Коріння цього пріоритету має значно глибше історичне підґрунтя аж до радянських часів, але і чинна російська влада є доволі послідовною у своїх діях і поглядах щодо ФРН. Достатньо згадати, як у своїй відомій промові у німецькому бундестазі ще в далекому 2001 році новообраний президент Росії **Владімір Путін підкреслював, що «Німеччина для росіян часто уособлює Європу» та декларував наявність у росіян «особливих почуттів до Німеччини»².** Та й у самій Німеччині існувало не менше бажання у відповідь з боку представників різних політичних партій та бізнес-структур підтримувати тісні стосунки з Росією в усіх сферах.

Відтак ми поставили собі за мету дослідити діяльність акторів російської культурної дипломатії в Німеччині у ретроспективі двох останніх десятиліть. Тож припускаємо, що їхня діяльність мала впливову роль у

1 Тут і далі як виняток, на відміну від інших власних назв, вживаємо назву організації «Русский мир» та/або ідеології «русского мира» в оригіналі російською мовою без транслітерації з метою збереження двозначності російського слова «мир» як «світ» і «мир».

2 Выступление в бундестаге ФРГ 25 сентября 2001 года, Президент России, 25.09.2001, <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/21340>.

процесі формування позитивного ставлення німецького суспільства до РФ і росіян.

З цією метою ми вирішили **дослідити широке поле акторів російської культурної дипломатії в Німеччині**, аби простежити особливості підпорядкування, ступінь мережування, специфіку діяльності та механізми фінансування, присвятивши цьому **перший розділ дослідження**. Забігаючи наперед, про що йтиметься детально у першому розділі, варто наголосити, що в цьому контексті дефініція культурної дипломатії виявилась «затісною». Відтак для цілей дослідження ми розширюємо коло акторів, діяльність котрих аналізуємо, свідомо заходячи на поле публічної дипломатії, складовою частиною котрої є культурна.

З одного боку, такий підхід зумовлений труднощами у чіткому віднесенні діяльності російських акторів, що володіють м'яким впливом у Німеччині, до сфери саме культурної дипломатії. Наявність тісних зв'язків між суб'єктами культурної і публічної дипломатії РФ у ФРН слугує додатковим виправданням такого нашого бачення. Водночас і **самі суб'єкти російського м'якого впливу в Німеччині себе не позиціонують акторами у сфері культурної дипломатії. Натомість звичною в російській науковій думці і ширшій офіційній комунікації органів влади є апеляція до «громадської дипломатії» («общественная дипломатия»), що в розумінні РФ слід розглядати як інтерпретацію західного концепту «public diplomacy» (коли начебто держава не задіяна у цьому процесі), а також у рази ширше поняття «міжнародне гуманітарне співробітництво».**

З іншого боку, пропонування нами підхід виглядає раціональним з позиції власне діяльності Українського інституту як інституції у сфері культурної дипломатії, котра на практиці має ширший тематичний та інструментальний пул саме у рамках публічної дипломатії (особливо коли йдеться про академічну, науково-освітню сфери діяльності та ін.).

Діяльність акторів російської культурної і публічної дипломатії в Німеччині у другому розділі ми аналізуємо з позиції ключових тематичних напрямів, за якими їх можна об'єднати. Це дає змогу не тільки підсумувати діяльність різних гравців та окреслити їхні спільні риси, а й доповнити розуміння російської культурної і публічної дипломатії через окремі проєкти й співпрацю з автономними дієвцями — особливо тими, котрі не підпали під жодну з раніше охарактеризованих категорій.

Грунтовно вкорінившись у медійному і науковому дискурсах, невід'ємним в контексті аналізу м'якої сили Росії є поняття наративу (зазвичай у не дуже позитивній конотації). Відтак **наративам, котрі артикулюють актори російської головно культурної і меншою мірою публічної дипломатії в Німеччині, ми приділяємо увагу у третьому розділі.** У цьому контексті під наративами ми вбачаємо окремі контентні структурні елементи російської пропаганди, котрі використовуються акторами культурної дипломатії РФ у ФРН через різні шляхи комунікації. Але вони обов'язково містять в собі селективний набір фактів, відзначаються маніпулятивним характером і мають за мету вплинути на думку широкої громадськості Німеччини, продукуючи власну версію сучасних чи історичних подій (у тому числі щодо російсько-української війни).

Зрештою, у **четвертому розділі** ми за допомогою низки інструментів **аналізуємо, наскільки успішною була (і залишається після 2022 року) культурна дипломатія РФ в Німеччині і наскільки загалом об'єктивною може бути спроба визначити KPI м'якого впливу Росії у ФРН.**

Хронологічні рамки нашого дослідження обмежуються 1990-ми роками, коли РФ як правонаступниця СРСР почала будувати нові стосунки з об'єднаною Німеччиною і створювати або перебудовувати власні платформи м'якої сили, які дістались Росії у радянський спадок. Водночас основний

акцент ми все ж робимо на періоді XXI століття, коли діяльність акторів російської культурної дипломатії в Німеччині почала викристалізовуватися до свого сучасного вигляду. **Верхньою хронологічною межею став період після повномасштабного вторгнення Росії в Україну**, адже нам було важливо прослідкувати, чи відбулись зміни в діяльності росіян у Німеччині, коли постала потреба пристосовуватись до нових обставин діяльності і зовнішньополітичної кон'юнктури, власне поведінкою Росії і спровокованих.

З огляду на зазначену структуру і хронологічні рамки, **методологія дослідження включає дві основні компоненти: кабінетне дослідження та експертні глибинні інтерв'ю**. Окрім огляду вторинних джерел – вже наявних досліджень та аналітичних статей, – ми ретельно проаналізували великий обсяг веб-сайтів та сторінки досліджуваних акторів культурної дипломатії РФ у соціальних мережах. Йдеться як про самі організації (державні, GONGO, громадські чи двосторонні німецько-російські), так і про різноманітні програми та проекти, до яких вони дотичні.

До участі у глибинних інтерв'ю у якості респондентів ми запрошували аналітиків, дослідників, науковців, представників громадянського суспільства та дипломатичного корпусу, культурних менеджерів, журналістів, які у своїй професійній діяльності спеціалізуються на темах російської культурної дипломатії, російських політичних впливах та дезінформації, німецько-російських та німецько-українських відносинах. Загалом було проведено напівструктуровані глибинні інтерв'ю з 15 експертами та експертками, відтак текст дослідження містить багато прямих цитат та відсилок до думок респондентів.

Уже на польовому етапі дослідження стало зрозуміло, наскільки обрана нами тема, по-перше, є малодослідженою і недооціненою, адже експерти головно спеціалізува-

лись на дотичній тематиці, не маючи в колі своїх професійних інтересів тему питоми російської культурної дипломатії у ФРН. По-друге, досліджувана тема сприймається як доволі дражлива для німецького суспільства. Показовим моментом для такого висновку стало те, що низка відомих і шанованих експертів неохоче йшли на контакт, довідавшись про нашу дослідницьку тематику. З іншого боку, майже третина експертів, з котрими нам вдалось поспілкуватись, побажала зберегти свою конфіденційність, тож чимало цитат у тексті дослідження подаються без зазначення авторства і навіть сфери діяльності експерта, адже це опосередковано могло би вказувати на його чи її особу. Водночас експертні інтерв'ю стали важливим джерелом інформації і виправдали себе як дослідницький метод.

Здійснюючи спробу дослідити особливості і тенденції у м'якому впливі Росії в Німеччині упродовж останніх двадцяти років з окремим акцентом на стані справ після повномасштабного вторгнення РФ в Україну, ми свідомі **низки обмежень нашого дослідження**. Ширший підхід до аналізу м'якої сили Росії в Німеччині мав би передбачати дослідження роботи російських чи російськомовних медіа у ФРН, російської дезінформації в країні; впливовості російської православної церкви в Німеччині; взаємодії і взаємозв'язків німецьких і російських бізнес-структур; впливів Кремля на німецький політикум через зв'язки з певними політичними силами; діяльності автономних російських дієвців культури чи ліберальних опозиціонерів тощо. Позаяк ці елементи виходять за межі предмета нашого дослідження, їм ми приділяємо тільки опосередковану увагу, акцентуючи передусім на культурній та, за потреби, публічній дипломатії РФ в Німеччині та її інституціоналізованій складовій діяльності.

З іншого боку, згаданим темам досі було приділено значно більше дослідницької уваги, аніж вивченню культурної дипломатії РФ у Німеччині. Відтак своїм досліджен-

ням ми прагнемо спробувати заповнити аналітичну прогалину, котра, на нашу думку, спостерігалась досі у цій тематиці. Водночас такий стан справ певною мірою пояснюється відсутністю бачення західними дослідниками загроз чи деструктивних впливів, котрі може нести, здавалось би, невинна російська культурна дипломатія за кордоном загалом та у ФРН зокрема як для політичної системи, так і для широкої громадськості.

Авторський колектив висловлює подяку *Open Society Foundations* за фінансову підтримку та *Goethe Institut* за організаційну допомогу, які стали можливими в рамках

проєкту «*Enhancing the Ukraine-Germany cultural dialogue 2022-2023*»; Надії Коваль — за рецензію роботи і започаткування попередніх досліджень Українського інституту у цій тематиці; Юлії Масієнко та Катерині Загривенко з дружньої нам дослідницької агенції «[MZ Hub](#)» — за проведення інтерв'ю та підготовку їхніх транскриптів; Олені Коваленко — за цінні поради; Дар'ї Попіль, Аліні Діжурко та Поліні Федоренко — за технічну допомогу на завершальному етапі дослідження.

Авторки несуть повну відповідальність за інтерпретації та неточності, котрі мають місце в тексті.

Перелік респондентів

- **Марілуїзе Бек**, співзасновниця Центру ліберальної сучасності (Zentrum Liberale Moderne), Німеччина.
- **Татьяна Голова**, дослідниця Центру східноєвропейських і міжнародних досліджень (Zentrum für Osteuropa- und internationale Studien (ZOIS)), Німеччина.
- **Штефан Майстер**, керівник Центру міжнародного порядку та управління у Східній Європі, Росії та Центральній Азії Німецької ради з міжнародних відносин (Zentrum für Ordnung und Governance in Osteuropa, Russland und Zentralasien, Deutsche Gesellschaft für Auswärtige Politik), Німеччина.
- **Джон Лаф**, асоційований дослідник програми «Росія та Євразія», Chatham House, Велика Британія.
- **Маттіа Неллес**, співзасновник та виконавчий директор Німецько-українського бюро (Deutsch-Ukrainisches Bureau), Німеччина.
- **Наталія Пригорницька**, співзасновниця ГО «Open Platform» та Альянсу українських організацій (Allianz Ukrainischer Organisationen), Німеччина.
- **Сергій Сумлений**, директор Ініціативного центру «Європейська стійкість» (European Resilience Initiative Center), Німеччина.
- **Андреас Умланд**, аналітик Стокгольмського центру східноєвропейських досліджень (Stockholm Centre for Eastern European Studies), Швеція.
- **Антон Шеховцов**, директор Центру демократичних принципів (Centre for Democratic Integrity), Австрія.
- **Німецька журналістка**, експертка з питань Росії. Конфіденційно.
- **Представниця української діаспори**, громадська активістка. Конфіденційно.
- **Представник дипломатичної сфери України в Німеччині**. Конфіденційно.
- **Представниця осередку східноєвропейських студій у Німеччині**. Конфіденційно.
- **Дослідниця у сфері поширення дезінформації**. Конфіденційно.
- **Дослідниця російської діаспори в Німеччині**. Конфіденційно.

РОЗДІЛ 1.

Гравці російської культурної дипломатії у Німеччині

Мережа державних і недержавних акторів російської культурної дипломатії успадкувала з часів розділеної Німеччини, Радянського Союзу і холодної війни старомодні методи роботи у цій сфері, котрі за останні десятиліття не особливо урізноманітнилися і продовжують часто носити характер звичного й архаїчного культурно-гуманітарного співробітництва.

Проте так видається тільки на перший погляд. За приципільнішого аналізу нормативно-правової бази, стає зрозуміло, що, навіть не використовуючи у своїй офіційній риторичі термінів «культурна дипломатія» чи «публічна дипломатія», Росія здійснює вагомую діяльність у цьому ключі, котра за своєю сутністю підпадає під ці дефініції. При цьому Кремль не гребує всіма можливими додатковими інструментами впливу аж до пропаганди і дезінформації.

Свідченням того, що Росія розглядає гуманітарне співробітництво у значно ширшій парадигмі, інкорпорує до нього культурну і публічну дипломатію, є затверджений відносно нещодавно — в 2022 році — документ³, котрий вичерпно тлумачить розуміння з боку

РФ м'якої сили і показує справжню мету її використання засобами культури. Йдеться про **Концепцію гуманітарної політики РФ за кордоном, котра була затверджена Указом Президента РФ від 05 вересня 2022 року № 611**. Окрім іншого, в документі окреслено роль російської культури у зовнішній політиці РФ: «Російська культура є важливою невід'ємною частиною світової культури. В якості інструменту м'якої сили вона сприяє зміцненню міжнародного авторитету Росії, формуванню її об'єктивного сприйняття за кордоном і нейтралізації антиросійських настроїв політико-ідеологічного походження. Міжнародне культурно-гуманітарне співробітництво покликане створювати сприятливі умови для реалізації зовнішньополітичних завдань і поряд з цим слугувати налагодженню конструктивного діалогу, подоланню розбіжностей з іноземними партнерами»⁴.

Глибину, масштаб і різноманітність усіх процесів і напрямів роботи, котрі Росія вкладає у розуміння «міжнародного гуманітарного співробітництва», більш детально дає однойменний розділ у останній Концепції зовнішньої політики Російської

3 Koval N., Tereshchenko D. (eds), *Russian Cultural Diplomacy Under Putin...*, Ibidem-Verlag, 2023, <https://www.ibidem.eu/en/Topics/Social-Sciences/Russian-Cultural-Diplomacy-under-Putin-Paperback.html>.

4 Указ Президента Российской Федерации об утверждении Концепции гуманитарной политики, Президент России, 05.09.2022, <http://static.kremlin.ru/media/events/files/ru/G3CkAuMhZXio8AzNaweT3wTGTaEA16OU.pdf>.

Федерації. Вона була затверджена 31 березня 2023 року і гласить, що «з метою посилення ролі Росії у світовому гуманітарному просторі, формування її позитивного сприйняття за кордоном, зміцнення позицій російської мови у світі, протидії кампанії русофобії, що проводяться недружніми іноземними державами та їх об'єднаннями, а також підвищення взаєморозуміння та зміцнення довіри між державами» РФ приділятиме пріоритетну увагу таким напрямкам:

- популяризація і захист від дискримінації закордоном вітчизняних досягнень у різних сферах;
- підтримка поширення російської мови, сприяння її використанню в іноземних країнах (передусім членах СНД), захист від дискримінації;
- розвиток механізмів громадської дипломатії за участі конструктивно налаштованих до Росії представників громадянського суспільства інших держав;
- підтримка російської православної церкви задля єдності православ'я у світі;
- сприяння у формуванні єдиного гуманітарного простору РФ і країн-членів СНД;
- забезпечення гарантованого вільного доступу російських спортсменів і спортивних організацій до міжнародної спортивної діяльності, сприяння її деполітизації⁵.

Слід зауважити, що у попередніх редакціях Концепції зовнішньої політики Російської Федерації велика увага приділялась м'якій силі, відколи вона вперше з'явилась у такому документі у 2013 році⁶. Натомість згадок про soft power у чинному документі нема (що, проте, йде в розріз з Концепцією гуманітарної політики). Це може свідчити про

важливіше для Кремля значення, яке має саме міжнародне гуманітарне співробітництво.

Як Концепція гуманітарної політики РФ за кордоном 2022 року, так і Концепція зовнішньої політики РФ 2023 року є документами, котрі з'явилися після розв'язання Росією повномасштабної війни проти України. Тож у формулюваннях безпомилково простежуються спроби виставити Росію у світлі держави, до котрої (на фоні санкційної політики) несправедливо ставляться у світі, і чию мову й культуру у її широкому сенсі слід підтримувати і захищати. А це, як зауважують Надія Коваль і Денис Терещенко, свідчить про інструменталізацію Росією культури як зовнішньополітичного інструмента задля спроби легітимізувати загарбання українських територій та позиціонування культури як чинника примирення, універсального феномену за межами кордонів і політики⁷.

Відтак мережа акторів, котру ми аналізуватимемо далі, у своїй діяльності в Німеччині йде у фарватері, окресленому згаданими офіційними документами, довести що ми і маємо намір. Однак про наскільки велику мережу йдеться?

Аналізуючи діяльність державних акторів російської культурної дипломатії в Німеччині, ми помітили їхні численні зв'язки з недержавним сектором у формі різних видів співпраці чи фінансової підтримки. З огляду на це, вважаємо доцільним приділити окрему увагу недержавному сектору, котрий представлений широким спектром громадських і приватних організацій різного тематичного спрямування і з акцентом на різну цільову аудиторію. Номінально функціонуючи як громадські

5 Концепция внешней политики Российской Федерации, Министерство иностранных дел Российской Федерации, 31.03.2023, https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/official_documents/1860586/.

6 Метцель М., Как менялась Концепция внешней политики России, ТАСС, 31.03.2023, <https://tass.ru/info/17418381>.

7 Koval N., Tereshchenko D. (eds), *Russian Cultural Diplomacy Under Putin...*, Ibidem-Verlag, 2023, <https://www.ibidem.eu/en/Topics/Social-Sciences/Russian-Cultural-Diplomacy-under-Putin-Paperback.html>.

організації, частина з них є GONGO і значною мірою підпорядковується державним акторам російської культурної дипломатії в Німеччині. Окрему групу гравців в цьому контексті становлять двосторонні німецько-російські ініціативи, котрі мають характер як державного, так і приватного партнерства. Вони часто не тільки є дотичними до діяльності державних акторів росій-

ської культурної (і в окремих випадках публічної) дипломатії, а й транслюють схожу риторичку. Тож ми намагаємось не просто характеризувати особливості їхньої діяльності окремо, а й сформувати розуміння комплексності усієї системи гравців, котра є доволі ієрархічною, але водночас дуже розпорошеною.

Державні актори російської культурної дипломатії

Найбільш помітними на полі російської культурної дипломатії в Німеччині є Російський дім науки та культури в Берліні (німецьке представництво Росспівробітництва, далі — Російський дім) та Фонд «Русский мир». Частина опитаних респондентів згадувала про цих гравців ще до питання інтерв'юера, яке конкретизувало б їхні назви, що свідчить про загальну відомість і впізнаваність цих організацій в Німеччині. Насамперед варто зазначити, що філія Росспівробітництва популяризує російську культуру, мову та культуру пам'ять про спільні німецько-російські сторінки історії. Тоді як центри «Русского мира» у ФРН є порівняно менш видимими⁸ платформами.

Формально Фонд «Русский мир», а відтак і його німецькі підструктури, є недержавною організацією, проте, як і Російський дім в Берліні, ця організація фінансується із державного бюджету РФ та контролюється виконавчою владою, і, на нашу думку, сприймати її незалежною від держави некоректно. Впродовж багатьох років ці

організації просувають офіційний російський порядок денний в Німеччині, виконують завдання популяризації російської культури, мови та збереження ідентичності чисельної російської діаспори у ФРН. Посольство Росії доповнює їхню діяльність у цій сфері через власний внесок у промоцію російської культури та роботу із так званими російськими співвітчизниками.

Але чи справді йдеться тільки про культуру?..

РОСІЙСЬКИЙ ДІМ НАУКИ І КУЛЬТУРИ (РОСПІВРОБІТНИЦТВО)

Російський дім науки та культури в Берліні був заснований як Дім радянської науки та культури у Східній Німеччині у 1984 році⁹. Пізніше закономірно перетворився у центр представлення російської культури та перейшов у спадок Росспівробітництву як його закордонне представництво. Станом на сьогодні центр належить до мережі Ро-

8 Lough J., *Germany's Russia problem: The struggle for balance in Europe*, Manchester: Manchester University Press, 2021, p.218-219.

9 *Російський дім науки та культури в Берліні (Russisches Haus der Wissenschaft und Kultur) отмечает свое 35-летие*, МК в Германии, 09.07.2019, <https://www.mknews.de/culture/2019/07/09/rossiyskiy-dom-nauki-i-kultury-v-berline-russisches-haus-der-wissenschaft-und-kultur-otmechaet-svoe-35letie.html>.

сійських домів («Русский дом») Росспівробітництва та вважається однією із найбільших його філій у світі¹⁰. На масштабах діяльності (та і на масштабі самої будівлі) часто наголошують представники інституції в Берліні. Адже Російський дім — це будівля площею 29 тисяч квадратних метрів, що вміщує кінотеатр, концертний зал, бібліотеку, навчальні аудиторії та виставкові зали¹¹. Все це відкриває можливість для проведення широкого спектру активностей, зокрема, масштабних культурних заходів у центрі німецької столиці.

Будівля Російського дому в Берліні по вулиці Фрідріхштрассе

Джерело: Вікімапія

«Російський дім в Берліні є певною мірою спадщиною від колишньої Німецької Демократичної Республіки. Він вже існував до падіння Берлінського муру і був місцем, де розпочалося багато з сучасних активностей. Можна сказати, що основний фокус цієї кампанії Росії був спрямований на Східну Німеччину як певної точки входу для російських контактів у різних сферах. Частково це були старі контакти з радянських часів, але більша симпатія в Східній Німеччині до цих російських ініціатив також існувала».

Андреас Умланд

Російський дім в Берліні, як і представництва Росспівробітництва в інших країнах, підпорядковується центральному офісу агенції у Москві¹². Згідно з російським законодавством, Росспівробітництво відповідає за оперативне управління представництвом, затверджує його штатний розпис

і структуру, а голова агенції призначає керівника представництва за погодженням із Міністерством закордонних справ РФ¹³. Представництво працює під загальним керівництвом і контролем посла РФ в Німеччині, а також узгоджує із ним діяльність, інформує про свою роботу та сприяє у здійсненні повноважень посла¹⁴.

Така структура дозволяє проводити безліч заходів, як-от кінопокази, виставки, концерти за рахунок організаційної спроможності самого представництва, водночас зберігаючи підзвітність Росспівробітництву у Москві та координацію роботи із посольством на місці в Берліні. Центральний офіс агенції також поширює на Німеччину свої проекти, використовуючи інфраструктуру Дому. Серед них, наприклад, «Здрастуй, Росіє!»¹⁵, що передбачає

10 Über Uns: Russisches Haus der Wissenschaft und Kultur, Russisches Haus in Berlin, Wayback Machine, 27.05.2023, <https://web.archive.org/web/20230527230918/https://www.russisches-haus.de/uber-uns>.

11 Kanev S., *Secrets of Russian House in Berlin: Encrypted Messages from Moscow, Theft and Hired Criminals*, The Insider, 06.02.2023, <https://theins.ru/en/politics/259153>.

12 Коваль Н. та ін., *Росспівробітництво: нестерпна жорсткість «м'якої сили»*, Український інститут, 2022, с. 24, <https://ui.org.ua/wp-content/uploads/2022/09/case-study-rossotrudnichestvo-ukr.pdf>.

13 Об утверждении Положения о представительстве Федерального агентства по делам Содружества Независимых Государств, соотечественников, проживающих за рубежом, и по международному гуманитарному сотрудничеству — российском центре науки и культуры за рубежом и представителе этого Агентства в составе дипломатического представительства Российской Федерации, Президентская библиотека, 13.11.2009, <https://www.prlib.ru/item/354161>.

14 Там само.

15 Участники программы «Здравствуй, Россия!» прибыли из Германии в Москву и Санкт-Петербург», Русское поле, 14.08.2017, <https://old.russkoeполе.de/ru/rubriki/molodezh/100-2009-11-26-20-02-37/4006-uchastniki-programmy-zdravstvuj-rossiya-pribyli-iz-germanii-v-moskvu-i-sankt-peterburg.html>.

молодіжні поїздки до РФ, або «Зірковий диктант», присвячений космонавтиці¹⁶. Росспівробітництво може виступати й співорганізатором заходів, наприклад, «Тижня російської мови»¹⁷. Зв'язок з Посольством найчастіше публічно проявляється у присутності посла на заходах, поширенні інформації про події Дому на інформаційних ресурсах посольства та співпраці в рамках окремих подій.

Із 2017 року Російський дім науки та культури в Берліні очолює Павел Ізвольскій¹⁸, котрий має доволі цікаву біографію. Зокрема, раніше він працював не тільки у Всеросійському виставковому центрі, а й у «Росатомі». Окрім цього, пан Ізвольскій був зареєстрований за адресою гуртожитку Московського вищого військового командного училища, випускники котрого часто служать в Головному управлінні Генерального штабу Збройних Сил РФ (раніше — ГРУ) або у Службі зовнішньої розвідки¹⁹.

Фінансування Російського дому як представництва Росспівробітництва походить із державного бюджету РФ²⁰. Попри те, що Дім проводить багато безкоштовних заходів, частина з них можуть оплачуватися його відвідувачами за рахунок купівлі квитків на події чи оплати навчальних курсів²¹. Вже згадувана масштабна інфраструктура центру дозволяє здавати в оренду примі-

Керівник німецького представництва Росспівробітництва, директор Російського дому в Берліні Павел Ізвольскій

Джерело: DG-News

щення та отримувати з цього прибуток, чим також займається Російський дім²².

Фінансову чи організаційну підтримку Російському дому надавали й інші російські державні чи приватні гравці. Окремі проекти підтримували, наприклад, Міністерство культури РФ²³, «Gazprom Germania»²⁴ та російський Фонд президентських грантів²⁵. Нам не вдалося знайти підтверджених даних щодо загальної суми бюджету філії Росспівробітництва та витрачених коштів на німецькі проекти, але різні неофіційні джерела вказують на те, що це доволі значні кошти. Наприклад, російські журналісти-розслідувачі зазначають, що річний обсяг фінансування Російського дому ста-

16 Звёздный диктант «Поехали», <https://poechali2024.ru>.

17 Неделя русского языка / Woche der Russischen Sprache, Facebook, 22.11.2018, <https://fb.me/e/8JjhFFO7p>.

18 Kanev S., *Secrets of Russian House in Berlin: Encrypted Messages from Moscow, Theft and Hired Criminals*, The Insider, 06.02.2023, <https://theins.ru/en/politics/259153>.

19 Там само.

20 Об утверждении Положения о представительстве Федерального агентства по делам Содружества Независимых Государств..., Президентская библиотека, 13.11.2009, <https://www.prilib.ru/item/354161>.

21 Mamo S., Hüske J., *Networks of Influence: The Russian Hand in German Politics*, Osint for Ukraine, 2023, <https://www.osintforukraine.com/publications/russias-hand-in-german-politics>.

22 Kanev S., *Secrets of Russian House in Berlin: Encrypted Messages from Moscow, Theft and Hired Criminals*, The Insider.

23 14-я Неделя российского кино в Берлине, Russische Filmwoche in Berlin, 16.11.2018, <http://russische-filmwoche.com/novost-1/>.

24 «Wir bedanken uns bei den Partner der Russische Filmwoche...», Russische Filmwoche Berlin, Facebook, 22.11.2015, <https://www.facebook.com/Russische.Filmwoche.Berlin/photos/a.126787750710338/903248909730881/>.

25 Русская Германия. История в следах, Russisches Haus in Berlin, Facebook, 22.09.2020, <https://www.facebook.com/groups/RussischesDeutschland/posts/453113792272013/>.

новить близько 10 мільйонів доларів²⁶. Окрім цього, деякі опитані нами експерти вказували на значну фінансову спроможність агенції у контексті діяльності в Німеччині.

«У чому завжди була проблема України? Що ми ніколи не могли з ними конкурувати, коли йдеться про фінанси. Російський дім в центрі Берліну завжди був доволі помітним. Фінансово ми ніколи не могли запропонувати нічого на противагу».

Конфіденційно

«Варто придивитися до Росспівробітництва, вони мають насправді великі суми грошей, і я була свідком того, як вони запросили німецьких студентів до Москви кілька років тому... І витратили величезну суму грошей. Ці студенти справді зупинялися у п'ятизірковому готелі у Москві і відвідували найкращі клуби та найкращі ресторани».²⁷

Конфіденційно

У липні 2022 року Європейський Союз наклав санкції на Росспівробітництво, зокрема, з причини «поширення наративів Кремля, підтримку пропагандистських проєктів та відповідальність за дії чи політики, які підривають суверенітет та територіальну цілісність України»²⁸. Накладання санкцій на агенцію мало б означати обмеження

фінансових операцій Російського дому у Берліні, адже, як було описано вище, представництво підпорядковується Росспівробітництву. Всупереч цьому, Дім продовжив безперешкодно продавати квитки на заходи та здавати приміщення в оренду²⁹, таким чином порушуючи санкційні обмеження.

Представники Російського дому вказують на те, що підсанкційним є саме Росспівробітництво, а не юридична особа Російського дому³⁰. Стаття на порталі «Legal tribune online» детально описує проблематику обмеження функціонування Російського Дому у зв'язку з санкціями³¹. У статті вказано, що Росспівробітництво «контролює» Російський дім, із посиланням на формальну структуру агенції та її представництв, а також на німецько-російську угоду про діяльність культурно-інформаційних центрів, згідно з якою діяльність Дому забезпечується Росспівробітництвом³². У зв'язку з санкціями Росспівробітництво не мало б використовувати «підконтрольні» ресурси з метою отримання прибутку, тобто Російський дім повинен бути обмежений у продажі квитків чи здачі приміщень в оренду³³.

У січні 2023 року прокуратура Берліну розпочала розслідування щодо можливого порушення представництвом Росспівробітництва закону про зовнішньоекономічну діяльність³⁴. Пізніше розслідування було

26 Kanev S., *Secrets of Russian House in Berlin: Encrypted Messages from Moscow, Theft and Hired Criminals*, The Insider, 06.02.2023, <https://theins.ru/en/politics/259153>.

27 Детальніше про молодіжні обміни під егідою Російського дому йтиметься далі, однак подана цитата ілюструє фінансові розмахи діяльності організації, тож подана в цьому контексті.

28 Council Regulation (EU) 2022/1269 of 21 July 2022 amending Regulation (EU) No 833/2014 concerning restrictive measures in view of Russia's actions destabilising the situation in Ukraine, Official Journal of the European Union, 21.07.2022, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=OJ%3AL%3A2022%3A193%3AFULL>.

29 Heinemann P., Zimmermann F.W., *Rechtslage verlangt Sanktionsdurchsetzung gegen Russisches Haus*, Legal Tribune Online, 19.01.2023, <https://www.lto.de/recht/hintergruende/h/rt-russia-today-lto-russisches-haus-sanktionen-einfrieren/>.

30 Есипов В., *Почему Русский дом в Берлине открыт, несмотря на санкции ЕС*, Deutsche Welle, 09.11.2023, <https://www.dw.com/ru/pocemu-russkij-dom-v-berline-otkryt-nesmotra-na-sankcii-es/a-67343714>.

31 Heinemann P., Zimmermann F.W., *Rechtslage verlangt Sanktionsdurchsetzung gegen Russisches Haus*, Legal Tribune Online.

32 Там само.

33 Там само.

34 Рофе Ж., Коломієць А., *«Російський дім» у Берліні почала перевіряти прокуратура*, Deutsche Welle, 21.01.2023, <https://www.dw.com/uk/rosijskij-dim-u-berlini-pocala-perevirati-nimecka-prokuratura/a-64474941>.

Джерело: Tagesspiegel

припинене у зв'язку із дипломатичним статусом представників Російського дому³⁵, який є передбаченим вже згаданю німецько-російською угодою про діяльність культурно-інформаційних центрів³⁶. Тож, попри фактичну та формальну підконтрольність Російського дому підсанкційному Росспівробітництву, досі не вдалося вжити заходів щодо припинення його діяльності.

Розглядаючи структуру Росспівробітництва у ключі функціонування представництва в Берліні, варто звернути увагу на цілі, аудиторію та діяльність Російського дому, аби зрозуміти порядок денний, який агенція представляє саме у ФРН. На сайті Дому представлені його **цілі**, що передбачають:

- ознайомлення німців із російською культурою, наукою, зовнішньою політикою та суспільним життям;
- підтримку російських співвітчизників (рос. — «соотечественники») в Німеччині;
- підтримку вивчення російської мови;

- забезпечення російських освітніх послуг та розвиток російсько-німецького науково-освітнього співробітництва³⁷.

Прикметно, що згадка про зовнішню політику РФ також потрапила до цих формулювань. Це абсолютно нетипово для офіційних установ культурної дипломатії різних країн світу, а тому свідчить про те, що цілі Російського дому насправді набагато ширші й амбітніші та виходять за межі діяльності у сфері культури. Разом з тим, вони чудово лягають на рамку, окреслену нещодавніми засадничими документами у сфері зовнішньої політики Росії, про котрі йшлося на початку.

Якщо виходити із цілей та напрямків роботи, логічно припустити, що **цільовою аудиторією** представництва Росспівробітництва є як німці, так і російські «співвітчизники». Соціальні мережі Російського дому ведуться переважно німецькою, втім, оголошення про окремі події можуть подаватися лише російською. Слід зазначити, що в яко-

35 Fröhlich A., *Weil die Verantwortlichen Diplomatenstatus haben: Staatsanwaltschaft stellt Ermittlungen gegen «Russisches Haus» in Berlin ein*, Tagesspiegel, 30.09.2023, <https://www.tagesspiegel.de/berlin/weil-die-verantwortlichen-diplomatenstatus-haben-staatsanwaltschaft-stellt-ermittlungen-gegen-russisches-haus-in-berlin-ein-10554484.html>.

36 Heinemann P., Zimmermann F.W., *Rechtslage verlangt Sanktionsdurchsetzung gegen Russisches Haus*, Legal Tribune Online, 19.01.2023, <https://www.lto.de/recht/hintergruende/h/rt-russia-today-lto-russisches-haus-sanktionen-einfrieren/>.

37 *Über Uns: Russisches Haus der Wissenschaft und Kultur*, Russisches Haus in Berlin, Wayback Machine, 27.01.2022, <https://web.archive.org/web/20220127195631/https://www.russisches-haus.de/uber-uns>.

сті ключових інформаційних партнерів Дім часто вказує невеликі російськомовні медіа в Німеччині («Berlin24», «DG-News», «Radio Golos Berlina», «COSMO ro-russki», тощо). Тож частина заходів спрямована виключно на російських «співвітчизників». Експерти, з якими ми спілкувались, вказували на залученість обидвох аудиторій, втім іноді думки респондентів щодо пріоритетності охоплення цільової аудиторії відрізнялись.

«Росспівробітництво проводить політику, спрямовану саме на німецьке суспільство і на російську діаспору, або російськомовну діаспору в Німеччині у форматі різноманітних концертів, виставок, різних публічних акцій... Але набагато важливішою, на мій погляд, є саме діяльність, спрямована на російськомовну спільноту, у формі підтримки російськомовних недільних шкіл, наприклад, конкурси російської мови. І загалом підтримка того, щоб діти, що живуть в Німеччині (котрі вже, певно, народились в Німеччині), отримували паралельно освіту за російськими стандартами...»

Сергій Сумленний

«Я думаю, що [цільовою аудиторією є] широкий німецький загал. Діаспорна аудиторія тут має точно другу чи навіть третю роль. Їх завдання — працювати на іноземну аудиторію..., на презентацію своєї «широкої душі» саме для німецького споживача...»

Конфіденційно

Однією з ключових аудиторій російської культурної дипломатії в Німеччині є росій-

ські «співвітчизники»³⁸. Дослідження російської м'якої сили в Німеччині вказують на те, що РФ намагається залучити у своє інформаційне поле мігрантів з пострадянських країн, у тому числі «російських німців» — етнічних німців, що переселялися із СРСР та Росії до Німеччини³⁹. Такий вибір аудиторії відповідає широкому трактуванню поняття «співвітчизники» в російському законодавстві, згідно з яким під цю категорію підпадають особи, що живуть за кордоном, але приналежні до народів, які «історично проживають» на території РФ, а також особи, які зробили вибір на користь зв'язку з Росією, чиї родичі проживали на території РФ⁴⁰. Ще одним критерієм «співвітчизника» для Росспівробітництва є володіння російською мовою⁴¹.

Яскравим прикладом того, як Росспівробітництво об'єднує російськомовні групи у когорту «співвітчизників», є свідомо хибний переклад назви організації «Загальнонімецька координаційна рада російських співвітчизників», яка є ключовою парасольковою організацією російської діаспори. Так, у своєму двомовному Facebook-дописі⁴² Дім у версії публікації російською говорить про «російських» співвітчизників, а нижче німецькою вже читаємо про «російськомовних» (russischsprachiger). Фактично Росспівробітництво таким чином подає своє справжнє трактування категорії «співвітчизники» (під котру в такому ключі підпадають вихідці з країн колишнього СРСР, зокрема, і російськомовні українці, а після 2022 року і ті, хто шукає прихисток від війни Росії проти України у ФРН). **Тож**

38 Klyueva A., Mikhaylova A., *Building the Russian World: Cultural Diplomacy of the Russian Language and Cultural Identity*, JOMEC Journal, no. 11, 2017, pp. 127-143.

39 (1) Sablina L., «Hold on, brothers! The Russian army is Coming»: *Russki Mir and its Adherents in Germany*, Center for Research on Extremism, 05.10.2022, <https://www.sv.uio.no/c-rex/english/news-and-events/right-now/2022/russki-mir-and-its-adherents-in-germany.html>; (2) Decker P. K., «We Show What Is Concealed»: *Russian Soft Power in Germany*, *Problems of Post-Communism* 68, no. 3, 2020, pp. 216-230.

40 Коваль Н. та ін., *Росспівробітництво: нестерпна жорсткість «м'якої сили»*, Український інститут, 2022, с. 42-43, <https://ui.org.ua/wp-content/uploads/2022/09/case-study-rossotrudnichestvo-ukr.pdf>.

41 Там само.

42 «Die Vertretung von Rossotrudnichestvo in Deutschland zusammen...», Russisches Haus in Berlin, Facebook, 19.01.2022, https://www.facebook.com/groups/RusHausBerlin/permalink/4826674124079352/?locale=hi_IN&paipv=0&eav=AfZd-mPWfxc2Jg_OQ0FJAilW6cXddgmqWFhpFt5UXAyAy4-jJg_ekZCjeq5YS8TWF4j0&_rdr.

цілком закономірною є й орієнтація культурної дипломатії на широку російськомовну аудиторію та її гуртування навколо російської культури, навіть якщо це не росіяни за походженням.

До повномасштабного російського вторгнення в Україну у 2022 році Російський дім міг залучати як прокремлівську, так і опозиційну російську діаспору до своєї діяльності.

«...Це було місце, де збиралися прокремлівськи налаштовані люди. Але туди також приходили критично налаштовані опозиціонери чи ліберальні росіяни...»

Конфіденційно

Водночас серед німецької аудиторії експерти вказували, наприклад, на німців, що є зацікавленими у російській культурі або у вивченні російської мови і можуть знайти такі можливості саме у Російському домі.

«У студентські часи близько 25 років тому я вивчала російську, і також ходила до Російського дому на Фрідріх-штрассе. Зокрема, там була бібліотека з російськими книгами і відбувались покази російських фільмів мовою оригіналу. Тож це була вагома причина ходити туди, і досі так є — це досі причина для людей, які якось пов'язані із російською мовою, відвідувати Російський дім».

Конфіденційно

Для того, аби проаналізувати **діяльність** Російського дому, ми звернулися до Facebook-сторінки організації, зокрема, підрозділу «Події»⁴³. Це дало можливість

простежити проєктну діяльність у різних секторах культури та виокремити теми, що втілені у цих проєктах. Варто зазначити, що попри теперішню активність інституції у мережі Telegram, акаунт Російського дому ведеться там лише з 2021 року, а дописи дублюються у Facebook. Сайт Дому станом на 2023 рік не був доступний. Саме тому сторінка у Facebook була оптимальним вибором як джерело, що містить найбільше інформації про діяльність установи за багато років.

У сфері представлення культури Російський дім проводить різноманітний спектр заходів. Варто зазначити, що німецьке представництво Росспівробітництва переважно обмежує діяльність стінами Дому, натомість промоцією російської культури на міжнародних майданчиках у Німеччині опікуються інші структури, наприклад, Роскіно чи Інститут перекладу (у сфері літератури). Серед заходів, організованих Російським домом за останні п'ять років, частими стали кінопокази. Завдяки наявності власного кінозалу центр регулярно проводить покази радянських та російських кінострічок та мультфільмів часто з німецькими субтитрами. Із 2005⁴⁴ по 2019 рік⁴⁵ центр щорічно проводив «Тиждень російського кіно». Дім також регулярно проводить виставки робіт російських художників, фотовиставки та тематичні експозиції. На сцені Російського дому можна побачити балетні вистави, концерти, пісенні конкурси, мюзикли зазвичай за участі артистів із Росії, наприклад, колективу Московської державної академічної філармонії⁴⁶. Значно рідше Дім організував книжкові ярмарки або презентації книг.

43 Russisches Haus in Berlin, Facebook, https://www.facebook.com/RusHausBerlin/?locale=de_DE.

44 Brachmann J., Selbstbewusst auch im Kino: Morgen beginnt die Russische Filmwoche in Berlin: Das Imperium kehrt zurück, Berliner Zeitung, 30.11.2006, <https://www.berliner-zeitung.de/archiv/selbstbewusst-auch-im-kino-morgen-beginnt-die-russische-filmwoche-in-berlin-das-imperium-kehrt-zurueck-li.637489>.

45 Filme, Russische Filmwoche in Berlin, <http://russische-filmwoche.com/de/film/>.

46 «Празднование Дня Победы завершилось в Берлине концертом Юрия Розума...», Russisches Haus in Berlin, Facebook, 09.05.2019, <https://www.facebook.com/RusHausBerlin/posts/pfbid09afr8vn3KCncuoD1WeGrpUk-kQynEicqCsqx9eQwmrbFz89DQwaQ6QZeByJLXdycl>.

«День Перемоги» в Берліні: Акція «Безсмертний полк» та покладання квітів до меморіалів у Трептові та Тіргартені

Джерело: [Russisches Haus in Berlin, Facebook](#)

Заходи часто передбачають не просто представлення певного культурного сектору, а й стосуються конкретних тем, які Росія просуває як частину власного бренду. До прикладу, для популяризації класичних постатей російської літератури можуть використовуватись різні мистецькі події — бачимо виставку ілюстрацій до творів Достоевського⁴⁷, конкурс читців творів письменника⁴⁸, кіносpektакль «Тургенєв. Сьогодні!»⁴⁹ та експозицію, присвячену Тургенєву⁵⁰, мюзикл «Анна Кареніна» за мотивами роману Толстого⁵¹ та багато інших подій.

Важливим у діяльності представництва Росспівробітництва є просування російського порядку денного щодо історії Росії та, зокрема, Другої світової війни. Російський дім організовує перегляди фільмів,

концерти, святкові вечори та виставки, присвячені так званому «Дню перемоги». Представники інституції щорічно беруть участь у покладанні квітів на меморіалі в Трептов парку. Акція відбувалася 8 або 9 травня та поєднувалась із традиційною російською ходою «Безсмертний полк». Російський дім не вказує у себе на сторінках про те, що саме він координує ходу, але з 2016 року публікує фото та відео «Безсмертного полку». Він також проводив захід, присвячений нападу нацистської Німеччини на СРСР та «початку Великої вітчизняної війни»⁵². **Сергій Сумленний** в інтерв'ю зауважив, що таким чином інституції російської культурної дипломатії намагаються посилити почуття історичної провини німців саме перед Росією, про що детальніше йтиметься у наступних розділах.

Відзначення «Дня Перемоги» в Берліні концертом народного артиста Росії, піаніста Юрія Розума, 2019 рік

Джерело: [Russisches Haus in Berlin, Facebook](#)

47 «Der 9. Februar ist der 140. Todestag von Fjodor Michailowitsch Dostojewski...», Russisches Haus in Berlin, Facebook, 09.02.2021, https://www.facebook.com/groups/1405833406163458/?multi_permalink=3761005343979574&hoisted_section_header_type=recently_seen.

48 «Die Aktion des Russischen Hauses in Berlin «Deutschland liest Dostojewskij...», Russisches Haus in Berlin, Facebook, 22.12.2021, <https://www.facebook.com/RusHausBerlin/posts/pfbid01SFAzwVnzHuQP4g3wZD2QM6sssWZX6Y-Tjn1mgEYHhGAp5GHeKNwTxCAmDGYRA3c1l>.

49 «Приглашаем вас в Кинотеатр Русского дома на киносpektакль «Тургенєв. Сьогодні!»...», Russisches Haus in Berlin, Facebook, 03.12.2018, <https://www.facebook.com/photo/?fbid=2025861034165962&set=a.450295348389213>.

50 «Iwan Turgenjew — ein russischer Europäer...», Russisches Haus in Berlin, Facebook, 01.10.2018, <https://www.facebook.com/photo/?fbid=1938810392871027&set=a.450295348389213>.

51 «Theater im Kino: Das Musical des Moskauer Operettentheaters auf der Kinoleinwand...», Russisches Haus in Berlin, Facebook, 22.09.2019, <https://www.facebook.com/RusHausBerlin/posts/pfbid02rTwgHQm9Vij5ieaZrrwBeiUQsSS5Y-4B8imMwYeML5H4Y7NXn9YwQUNKBE8Ud5zrFYl>.

52 «22 июня — День памяти и скорби...», Russisches Haus in Berlin, Facebook, 22.06.2021, <https://www.facebook.com/RusHausBerlin/posts/pfbid02VpEf4kap4qAVu1CkuXWWTqGfcGJHcc74h1HWZrHvMiiqsvTNXnKLU1WGXStXkZMZl>.

2021 — рік науки і технологій. Обкладинка профілю Російського дому у Facebook

Джерело: [Russisches Haus in Berlin, Facebook](#)

Окремою категорією заходів варто виділити ті, які мають на меті згуртувати «співвітчизників». До прикладу, йдеться про новорічні святкування, сімейні фестивалі та різноманітні дитячі конкурси, недільні школи та гуртки. Іноді Російський дім дає можливість діаспорним організаціям проводити заходи у приміщенні Дому. Останніми роками спільно із Загальнонімецькою координаційною радою російських співвітчизників Російський дім оголошує можливість фінансової підтримки проектів організацій російських діаспорян. Таким чином, ця інституція у Берліні не лише працює на діаспорну аудиторію заради збереження ідентичності, російської мови та лояльності до Росії, а й інструменталізує інші діаспорні організації задля збільшення кількості заходів та обсягу аудиторії, зокрема діаспорної. Окрім цього, Російський дім декларував партнерство та співпрацював з багатьма організаціями росіян у Німеччині, наприклад, Товариством російськомовних батьків і педагогів Берліну «Мітра», Німецьким товариством Достоєвського, Товариством Пушкіна тощо.

Вказаний вище перелік заходів та тем не є вичерпним у контексті діяльності Російського дому, а містить тільки найяскравіші кейси,

котрі висвітлені Росспівробітництвом через його канали комунікації. Тож у діяльності Російського дому можна побачити й інші заходи та тематичні напрямки. Наприклад, іноді через музичні концерти та виступи ансамблів Росія представляє також і тематику народної культури, у тому числі, народну культуру етнічних спільнот, таким чином **репрезентуючи себе як поліетнічну державу**. У Російському домі проходили «Дні осетинської культури»⁵³ та концерт «Етнічна Росія. Сибір»⁵⁴. Помітною є також релігійна тематика, що проявляється у співпраці з Берлінсько-німецькою єпархією Московського патріархату та заходах, присвячених **російському православ'ю** (виставки ікон, круглі столи, сімейні свята та ін.). Окрім того, Російський дім організовує і проводить заходи на спортивну, архітектурну, реставраційну тематику, а також у ключі спільної російсько-німецької історії тощо.

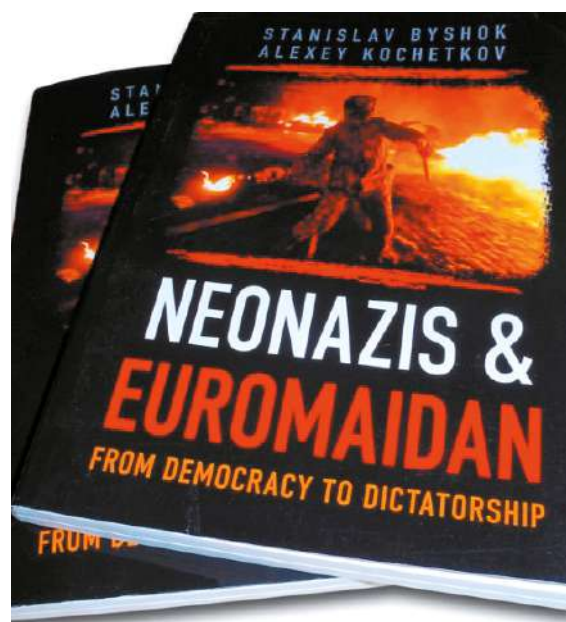
Порівняно з культурною, науково-освітній тематиці у діяльності Російського дому приділяється значно менше уваги. Проте помітною залишається популяризація навчання у російських університетах через дописи в соціальних мережах та участь інституції і російських навчальних закла-

53 «Дни осетинской культуры в Берлине...», Russisches Haus in Berlin, Facebook, 22.04.2016, <https://www.facebook.com/photo/?fbid=1061483997270342&set=a.450295348389213>.

54 «Этническая Россия. Сибирь...», Russisches Haus in Berlin, Facebook, 26.05.2017, <https://www.facebook.com/photo/?fbid=1405278509557554&set=a.450295348389213>.

дів у німецьких освітніх ярмарках. Серед власних заходів ми бачимо лише окремі лекції або наукові конференції. З іншого боку, **представлення наукових досягнень Росії** присутнє у дописах на сторінці Російського дому в контексті інформування про них, в тому числі в історичній ретроспективі. Йдеться про часті згадки про космічну галузь Радянського Союзу та Росії як її правонаступниці, незмінне використання образу Юрія Гагаріна, намагання продати російську вакцину під час пандемії «COVID-19» чи демонстрацію відкриття високотехнологічних заводів у Росії.

Російський дім окремим напрямом своєї діяльності має підтримку і промоцію російської мови. Тож при установі **діє Центр мови, який пропонує курси російської мови, в тому числі як іноземної, та можливість скласти тест на знання мови.** Російський дім разом із Посольством Росії в ФРН та центральним офісом Росспівробітництва щорічно проводить «Тиждень російської мови» — низку заходів, розрахованих на викладачів у контексті обговорення актуальних питань вивчення російської мови. Ці активності також підтримувало Управління сенату у справах освіти, молоді та сім'ї Берліну⁵⁵, з котрим Російський дім має задокументовані домовленості про співпрацю у сфері промоції російської мови⁵⁶. Схожі події із залученням вчителів-філологів відбувались і в більш камерних форматах, наприклад, дискусій чи семінарів. Тож Російський дім не лише пропонує мовні курси та сертифікацію на знання російської мови, а й намагається актуалізувати вивчення російської за межами російських

Обкладинка книги «Neonazis & Euromaidan — From Democracy to Dictatorship» («Неонацисти та Євромайдан — від демократії до диктатури») Олексія Кочеткова та Станіслава Бишока

Джерело: *New Cold War: Know Better*

інституцій та не залишати поза увагою вчителів та викладачів.

У рамках діяльності та комунікації Російського дому ми спостерігаємо також виразну **політичну пропаганду**. Наприклад, у 2014 році відбулась презентація книги «Неонацисти і Євромайдан — від демократії до диктатури»⁵⁷, де обговорювали «неонацизм» в Україні, брехливу тезу про що невтомно просуває Росія. Окрім цього, на Тижні російського кіно у 2018 році в кінотеатрі Російського дому демонструвався фільм «Донбас. Окраїна»⁵⁸ з низкою про-

55 «Die Woche der russischen Sprache...», Russisches Haus in Berlin, Facebook, 20.11.2020, <https://www.facebook.com/RusHausBerlin/posts/pfbidOPQvUzuPF3UDZ8R4exuG4mVnpzPVV1dRohnLCd2x6c4GhQd1yYeu7vEuHfr3pyW75l>.

56 «Das Russische Haus der Wissenschaft und Kultur in Berlin unterzeichnete am 19 September 2017 mit der Senatsverwaltung für Bildung, Jugend und Familie eine Vereinbarung zur Intensivierung ihrer Zusammenarbeit...», Russisches Haus in Berlin, Facebook, 20.09.2017, <https://www.facebook.com/RusHausBerlin/posts/pfbidO2urCDBc29mxBanA3uNVgRxXTGMqy7MdyXLijw2zm4KqsxjcdmY8D7NAsuAWYGez4Tl>.

57 «Презентация книги «Неонацисты и евромайдан — от демократии к диктатуре...», Russisches Haus in Berlin, Facebook, 08.07.2014, <https://www.facebook.com/profile/100064719277804/search/?q=%20%D0%9D%D0%B5%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%8B>.

58 Donbass. Grenzgebiet (OmdU) / Донбасс. Окраина, Facebook, 30.11.2018, <https://www.facebook.com/events/311188653038015/>.

пагандистських сюжетів про фейкові події, наприклад, про нібито обстріли Україною українських міст та розстріл батальйоном «Азов» цивільних осіб. У кінотеатрі Російського дому показували й фільм «Ополченочка»⁵⁹, котрий також містив антиукраїнську пропаганду та кремлівські наративи щодо війни Росії проти України. Про поширення пропаганди Російським домом згадували й опитані нами експерти, говорячи, наприклад, про популяризацію ним відверто прокремлівських культурних дієвців або про намагання легітимізувати спробу анексії Криму.

«...під цією парасолькою культури, вони, звісно ж, поширюють російську пропаганду. Наприклад, Російський дім... минулого року показував фільм Карена Шахназарова з Мосфільму, і, звичайно, він добре відомий своїми шовіністичними та антиукраїнськими висловлюваннями на російському пропагандистському телебаченні. Він навіть казав, що люди, які виступають проти війни чи цієї спеціальної операції, мають потрапити до концтаборів і бути стерилізованими...»

Конфіденційно

«Після 2014 року, вони [акаунти Російських домів у соціальних мережах] регулярно називають Крим частиною Росії. Тож це також дуже чіткий політичний меседж... Я б розглядала цю діяльність більше як пропаганду та дезінформацію. Це поєднання тем, які Росія називає абсолютно неполітичними, і явно політичних тем, як-от анексія Криму».

Конфіденційно

Ми бачимо й інші приклади того, що діяльність Російського дому виходить далеко за межі сфер, якими мала б опікуватися культурна дипломатія. На зв'язки інституції з окремими німецькими політичними силами, російськими спецслужбами та проросійськими активістами вказує низка фактів і, окрім цього, висловлювання кількох експертів, з котрими ми спілкувалися. Зокрема, йдеться про заходи у Російському домі, які проводив німецький суспільно-політичний медіа-портал **«Compact»**, відомий своїми антизахідними, конспірологічними, проросійськими поглядами, а також популяризацією партії «Альтернатива для Німеччини» («Alternative für Deutschland» («AfD»)), далі — «АдН»), котра окрім іншого відома своїми зв'язками з РФ. Очільник та головний редактор цього медіа-порталу Юрген Ельзесер проводив у стінах Російського дому конференції, які тематично часто були присвячені євроскептицизму. А у 2014 році презентував там свою книгу з промовами Путіна за 2001-2014 роки, які були звернені до німців⁶⁰.

Іншим прикладом є зв'язки Російського дому з громадськими активістами, котрі регулярно організовують і проводять у Німеччині проросійські політичні мітинги та виправдовують російське вторгнення в Україну. Йдеться про тандем Максима Шлунда (в минулому відомий як старший лейтенант російської армії Ростислав Теслюк) та Єлени Колбаснікової (начебто його дружини, котра позиціонує себе «жертвою німецької русофобії»⁶¹). Прикметно, що їхньою діяльністю нещодавно зацікавились німецькі правоохоронці, адже були підозри, що пара передала кошти на купівлю

59 «Heute haben das Rossotrudnitschestwo und das Filmstudio «Lugafilm» in der Zentrale der Agentur eine Vereinbarung über nicht-kommerzielle Vorführungen des Films «Opoltschenotschka» («Milizmädchen») in russischen Häusern auf der ganzen Welt unterzeichnet...», Russisches Haus in Berlin, Facebook, 20.05.2021, <https://www.facebook.com/RusHausBerlin/posts/pfbid0joEWRALrnYYGMGBeA9TQF7h6UEBo9jgrxvS4QpWcy7seG4YbuW-fJvL17vDQLSK6I>.

60 В Германии издали книгу «Владимир Путин: Речи, обращенные к немцам», ТАСС, 20.06.2014, <https://tass.ru/politika/1270220>.

61 Коваль И., «Фан-клуб Путина»: кто в ФРГ организует поддержку Кремля, Deutsche Welle, 06.01.2023, <https://www.dw.com/ru/fanklub-putina-kto-v-germanii-organizuet-akcii-v-podderzku-kremla/a-64294676>.

засобів зв'язку для російської армії, що воює на території України⁶², а також незаконно зберігає у себе вдома зброю⁶³. Згідно з розслідуванням «Reuters»⁶⁴, німецька підструктура Росспівробітництва оплатила цим «активістам» квитки до Росії. Окрім цього, саме на території Російського дому пані Колбаснікова записувала відео-звернення після одного з проросійських мітингів у Берліні, на котрому просувались ідеї припинення постачання озброєння Україні⁶⁵. Це засвідчує використання інфраструктури цієї інституції культурної дипломатії у цілях поширення політичних наративів Кремля.

Додатковим прикладом зв'язку із політичними рухами є допис на сторінці Дому, який стосується проросійської акції організації **«Дружба Глобал»** («Druschba-Global») ⁶⁶, що передбачала організацію поїздок містами РФ й була спрямована на збереження «конструктивних» відносин між Німеччиною та Росією. Прикметно, що Райнер Ротфус, один із двох засновників цієї організації, є членом партії «АдН»⁶⁷. Із 2016 року «Дружба Глобал» проводить «поїздки миру»⁶⁸ та таким чином просуває «дружбу» між Німеччиною та Росією, а також здійснює спроби легітимізації російської окупації українського Кримського півострова.

Одна з експерток **(конфіденційно)** у рамках інтерв'ю згадувала, що **попри намагання здаватися інституцією, що діє в рамках**

Відома в Німеччині російська пропагандистка Елена Колбаснікова

Джерело: Postimees

культурної дипломатії, Росспівробітництво в Німеччині було залученим до операцій інформаційного впливу. Прикладом є поширення Російським домом матеріалів згаданих дезінформаційних медіа. Респондентка зазначає, що **зважаючи на різні кейси політичної залученості, «буде надто безневинним називати ці дії культурною дипломатією».**

«У рамках операції [впливу] подекуди створюються різні веб-сайти, котрі публікують відверту дезінформацію. Відтак є потреба їх поширювати на ширшу аудиторію, для чого якраз і чудово пасує інфраструктура Російських домів і дипломатичних представництв. Це тільки один із прикладів того, як інфраструктура Росспівробітництва використовується для операцій впливу в Інтернеті».

Конфіденційно

62 Tsvetkova M., Saito M., Exclusive: Pro-Kremlin activists in Germany gave money for Russian army gear, Reuters, 30.01.2023, <https://www.reuters.com/world/europe/pro-kremlin-activists-germany-gave-money-russian-army-gear-2023-01-30/>.

63 Stinauer T., Beweismittel sichergestellt: Spezialkräfte durchsuchen Wohnung von pro-russischen Aktivisten in Köln, Kölner Stadt-Anzeiger, 23.08.2023, <https://www.ksta.de/koeln/razzia-koeln-hausdurchsuchung-bei-elena-kolbasnikova-max-schlund-putin-russland-2-631933>.

64 Nikolskaya P. et al, Pro-Putin operatives in Germany work to turn Berlin against Ukraine, Reuters, 03.01.2023, <https://www.reuters.com/investigates/special-report/ukraine-crisis-germany-influencers/>.

65 Hüske J., Mamo C., Networks of Influence: The Russian Hand in German Politics, Osint for Ukraine, 2023, <https://www.osintforukraine.com/publications/russias-hand-in-german-politics>.

66 Там само.

67 Там само.

68 2017 Tour Krim, Druschba-Global deutsch-russische Freundschafts und Friedensfahrten, 2017, <https://druschba-global.org/krim/>.

Деякі опитані експерти вказали на непублічну долученість до роботи німецької філії Росспівробітництва представників російської розвідки. Попри відсутність прямих доказів зв'язків спецслужб із Російським домом, варто вказати на окремі явні випадки його гостинності до представників розвідувальних структур РФ. Зокрема, наявні фотодокази відвідування Російського дому Олегом Єрьоменком, экс-працівником Головного управління Генерального штабу Збройних Сил Російської Федерації, який також свого часу відзначився знайомством із колишнім представником російського ФСБ та ватажком бойовиків т.зв. «Донецької народної республіки»⁶⁹, російським терористом Ігорем Гіркиним⁷⁰. Попередні дослідження Українського інституту

також вказують на використання Росією інфраструктури Росспівробітництва розвідувальними службами⁷¹.

Проте культурний та науково-освітній напрямки все ж залишаються ключовими у діяльності Російського дому, який намагається зберегти імідж інституції, котра працює у сфері культури у Німеччині. Впродовж багатьох років це дозволяло представництву Росспівробітництва утримувати лояльність ширшої аудиторії, яка розглядала його як місток до знайомства з російською культурою. **Антон Шеховцов** в цьому контексті узагальнено зауважив, що *представники Росспівробітництва у європейських країнах часто мають особисту мотивацію не входити у поле*

Демонстрація перед Російським домом у Берліні: «Росія — держава-терорист», жовтень 2023 року
Джерело: *Berliner Zeitung*

69 Тут і далі — йдеться про тимчасово окуповані території Донецької та/або Луганської області України.

70 Hüske J., Mamo C., *Networks of Influence: The Russian Hand in German Politics*, Osint for Ukraine, 2023, <https://www.osintforukraine.com/publications/russias-hand-in-german-politics>.

71 Коваль Н. та ін., *Росспівробітництво: нестерпна жорсткість «м'якої сили»*, Український інститут, 2022, <https://ui.org.ua/wp-content/uploads/2022/09/case-study-rossotrudnichestvo-ukr.pdf>.

російських деструктивних впливів — вони бажають і надалі жити та працювати у цих країнах та користуватися відповідними благами європейського демократичного суспільства, не повертаючись до Росії, але працюючи на неї.

За час свого існування Російський дім зумів налагодити **партнерства** з різноманітними організаціями в Німеччині. Попередня характеристика діяльності, спрямованої на «співвітчизників», продемонструвала спроможність німецької філії Росспівробітництва налагоджувати співпрацю з різноманітними діаспорними організаціями, у тому числі медіа-ініціативами. Закономірно, що Російський дім також співпрацював з іншими російськими інституціями (як-от Фонд «Русский мир») та з олігархічними бізнес-структурами (наприклад, з «Газпромом» шляхом отримання фінансування від нього на свої проекти, або співфінансування разом з «Газпромом» інших проектів). Так, на своїй Facebook-сторінці Російський дім поширював інформацію від російських пропагандистських медіа «RT» та «Russia Beyond».

Забігаючи наперед, про що йтиметься детальніше далі, зауважимо, що спостерігається також долученість Російського дому до діяльності мережі німецько-російських платформ. Зокрема, знаходимо інформацію про декларацію партнерства або співпрацю з Фондом «Німецько-російський молодіжний обмін», «Петербурзьким діалогом», Німецько-російським форумом⁷². Російський дім також поширював інформацію про Музей «Берлін-Карлсгорст» та публічно передавав закладу бюст радянського маршала Георгія Жукова⁷³. Серед партнерів є також і німецькі інституції, наприклад, вже

згадане вище Управління сенату у справах освіти, молоді та сім'ї Берліну, яке сприяло просуванню російської мови. Як співорганізаторів «Тижня російської мови» Дім вказує, зокрема, й Інститут прикладної техніки та економіки (Берлін) та Університет імені Гумбольдта⁷⁴. Тож представництву вдалось налагодити співпрацю і з науково-освітніми установами. У цілому німецька філія Росспівробітництва більших успіхів досягла у налагодженні співпраці з організаціями, які вже мали раніше певні зв'язки з російською стороною або є представниками діаспори.

Після повномасштабного вторгнення Росії в Україну Російський дім значно скоротив свою діяльність та спочатку взагалі перевів її в онлайн-формат. Згодом установа почала відновлювати свою типову діяльність та, як вже було згадано, наразі вона працює попри санкції, накладені на Росспівробітництво в Європі. Одна із опитаних нами експертів у ході інтерв'ю зауважила, що аудиторія Російського дому після початку 2022 року звузилася в основному до прихильників політики Кремля:

«Я думаю, що після 24 лютого це місце стало таким, куди справді більше не ходять ліберально налаштовані і ясно мислячі люди, навіть якщо вони росіяни або мають російське походження чи є російськомовними...»

Конфіденційно

У підсумку, варто зазначити, що німецька філія Росспівробітництва успадкувала у Радянського Союзу не лише будівлю. Російський дім багато в чому за методами діяльності наслідує радянські установи, де «співвітчизники» можуть провести дозвіл-

⁷² Partner, Russisches Haus der Wissenschaft und Kultur, Wayback Machine, 26.02.2018, <https://web.archive.org/web/20180226213627/http://russisches-haus.de/de/about/partners>.

⁷³ «Am 8. Mai um 11:00 wird die Büste des Marschalls der Sowjetunion Georgi Konstantinowitsch SCHUKOW dem Deutsch-Russischen Museum Karlshorst...», Russisches Haus in Berlin, Facebook, 25.04.2018, <https://www.facebook.com/RusHausBerlin/posts/pfbid02vLvNeVYzB7YA1qUaZkfuLQvNQWNYmsdYrUf4Zp3WwaEMCjPhDnvaV5PYWjmpi4hl>.

⁷⁴ «Die Woche der russischen Sprache — die jährlichen Weiterbildungskurse für deutsche Russisten finden in diesem Jahr im Online-Format statt...», Russisches Haus in Berlin, Facebook, 20.11.2020, <https://www.facebook.com/RusHausBerlin/posts/pfbid0PQvUzuPF3UDZ8R4exuG4mVnpzPvV1dRohnLCd2x6c4GhQd1yYeu7vEuHfr3pyW75l>.

ля, а діти — записатися на гуртки та різні навчальні курси. До повномасштабного вторгнення Росії в Україну пересічні німці, зацікавлені так чи інакше російською культурою, могли знайти на Фрідріхштрассе чимало можливостей для занурення в неї через різні мистецькі події та навчальні активності. Проявляючи цілком звичні риси діяльності європейських інституцій культурної дипломатії, Російський дім в Німеччині вмilo поєднує таку діяльність з пропагандою російського погляду на історію та політичними наративами, що непомітно вплетені в діяльність та публічні комунікації установи. Таким чином, центр залишається інструментом у руках сучасного російського режиму та попри санкції ЄС працює у центрі Берліну.

«РУССКИЙ МИР» В НІМЕЧЧИНІ

Фонд «Русский мир» є ще однією ключовою інституцією культурної дипломатії Росії, що вписана в пропагандистську інфраструктуру російського режиму та де-факто діє від імені та за кошти держави⁷⁵. На відміну від Російського дому, який ще з 1980-их років постійно діяв у Берліні, Фонд «Русский мир», заснований у 2007 році, поступово почав розширювати свою діяльність у Німеччині із 2008 року через фінансування заходів та відкриття своїх центрів і кабінетів при громадських організаціях росіян у ФРН.

Німецькомовна версія сайту Фонду, порівняно з російськомовною, надає практично ідентичну інформацію про цілі, завдання та ідеологію фонду. Насамперед йдеться про підтримку російської мови та низку завдань, які стосуються підтримки орга-

нізацій, що цікавляться проблематикою «русского мира», сприяння роботі науково-освітніх центрів, поширення інформації про Росію та підтримки російськомовних медіа, співпраці з церквою, розвитку співпраці з російськими регіонами тощо⁷⁶. Згідно розділу «Ідеологія» на сайті Фонду, «Русский мир» — це не тільки росіяни, не тільки жителі Росії, не тільки наші співвітчизники в країнах далекого і ближнього зарубіжжя, а й емігранти, вихідці з Росії та їхні нащадки. Це іноземні громадяни, які говорять, вивчають і викладають російську мову, всі люди, які щиро цікавляться Росією і радіють її майбутньому»⁷⁷. У цьому контексті **Антон Шеховцов** у ході інтерв'ю зазначив, що **Фонд «Русский мир» більшою мірою, ніж Росспівробітництво, орієнтується на аудиторію росіян у Німеччині.**

Центри «Русского мира»

Значну частину **діяльності** Фонду становить підтримка центрів та кабінетів «Русского мира», які по суті є його філіями. Станом на 2023 рік Фонд «Русский мир» декларує існування п'яти центрів та трьох кабінетів, що розташовані у шести федеральних землях Німеччини⁷⁸. Йдеться про дитячі культурно-освітні центри діаспори та два заклади, що орієнтовані на представлення культури для старшої аудиторії. Більшість із них існували ще до того, як Фонд запропонував їм фінансову чи організаційну підтримку. Таблиця нижче демонструє перелік центрів та кабінетів «Русского мира», роки заснування цих організацій та відкриття у них центрів, розташування та ключову характеристику діяльності.

75 Детальніше див. Масієнко Ю. та ін., *Російський прапор буде там, де є російська мова: Фонд «Русский мир»*, Український інститут, 2022, https://ui.org.ua/wp-content/uploads/2022/07/fond_russkiy-myr_analitychna-zapyaska_-2-chastyna.pdf.

76 *Ziele und Aufgaben, Russkiy Mir*, <https://russkiymir.ru/de/ziele-und-aufgaben/>.

77 *Ideologie, Russkiy Mir*, <https://russkiymir.ru/de/ideologie/>.

78 *Каталог русских центров, Русский мир*, <https://russkiymir.ru/rucenter/catalogue.php>.

Назва	Тип	Рік заснування / рік відкриття філії «Русского мира»	Місто	Тип за діяльністю
Російсько-німецький культурний центр	Центр	1998/2009	Нюрнберг	Дитячий культурно-освітній центр
Німецько-російський інститут культури	Центр	1993/2009	Дрезден	Культурний центр
Дім Чайковського	Центр	2014/2014	Гамбург	Культурний центр
Товариство «Фенікс»	Центр	2004/2014	Майнц	Дитячий культурно-освітній центр
Товариство російськомовних батьків і педагогів Берліну «Мітра» (Центр російської культури)	Центр	1993/2015	Берлін	Дитячий культурно-освітній центр
Німецько-російське благодійне товариство Святої Александри	Кабінет	2000/2020	Ляйпціг	Дитячий культурно-освітній центр
Громадська організація «Незабудка» (сайту не існує)	Кабінет			
Російське товариство землі Північний Рейн — Вестфалія (сайту не існує)	Кабінет			

Таблиця центрів та кабінетів відповідно до переліку на сайті Фонду «Русский мир»⁷⁹

У двох кабінетів відсутній сайт чи сторінка у соціальних мережах, за якою можна було б підтвердити їхнє існування станом на сьогодні. Дослідження «Texty.org.ua» у 2022 році показало, що про близько третину так званих філій «Русского мира» в Європі немає актуальної інформації в інтернеті, а частина з тих, що існують, публічно не оголошують про зв'язок із Фондом⁸⁰.

Більшість центрів у Німеччині не декларують свою причетність до Фонду «Русский мир» — те, що вони є філіями Фонду, неможливо зрозуміти ні з описів організацій на сайті, ні з візуальної айдентики.

Згадки про Фонд є фрагментарними. Наприклад, Російсько-німецький культурний центр у Нюрнберзі пише, що голова закладу є й головою центру «Русского мира»⁸¹, Дім Чайковського в оголошенні деяких заходів вказує, що вони проводяться «за підтримки» Фонду «Русский мир»⁸², а Німецько-російський інститут культури у Дрездені зазначає у розділі «Історія», що російський центр є «частиною» інституції, не згадуючи при цьому найменування Фонду «Русский мир»⁸³. Тож можна припустити, що неурядові організації, на базі яких було відкрито центри або кабінети, певним чином приховують або ж неохоче комунікують на загал

79 Каталог русских центров, Русский мир, <https://russkiymir.ru/rucenter/catalogue.php>.

80 Набожняк О., Бактерії «русского мира», Texty.org.ua, 30.11.2022, <https://texty.org.ua/projects/108282/bakteriyi-russkoho-myra-hto-pidtrymuje-rosiyu-v-yevropi/>.

81 Команда, Russisch-Deutsches Kulturzentrum, <https://www.rdkev.de/irina-fiksel/>.

82 Sonntag 7. Mai 2017, Tschaikowsky Saal, 20.02.2017, <https://tschaikowsky-saal.de/de/sonntag-7-mai-2017-18-00/>.

83 Über uns — Geschichte, Deutsch-Russisches Kulturinstitut e.V., <https://drki.de/ueber-uns/>.

свою причетність до інфраструктури Фонду «Русский мир» в Німеччині.

Зважаючи на обмежений обсяг інформації про спосіб створення та функціонування самих центрів та кабінетів, доволі складно описати структуру філій Фонду. Втім, можна побачити, що особи, які головували у місцевих громадських організаціях, стали керівниками центрів «Русского мира»⁸⁴. Це може свідчити про те, що центри та кабінети не мають свого штату та не відкриваються при спільнотах, натомість самі місцеві організації виконують функції філій. Попри лаконічну і спорадичну комунікацію присутності Фонду «Русский мир» на всіх дотичних інтернет-ресурсах все ж знаходимо безліч фотографій із заходів, на яких є символіка Фонду. Інституція ініціює «згори» проведення подій та курсів, оснащення приміщень, розширення бібліотек тощо. З усього сказаного вище випливає, що у ФРН Фонд відкриває центри або кабінети на базі інституціоналізованих громадських організацій, які активно доповнюють свою попередню діяльність проектами «Русского мира», проте не квапляться про це заявляти вголос.

Деякі з місцевих організацій мали зв'язки з іншими російськими акторами ще до відкриття на їх базі центрів чи кабінетів. Наприклад, чинна очільниця Російсько-німецького культурного центру Іріна Фіксель з 2007 по 2009 рік керувала Загальнонімецькою координаційною радою російських співвітчизників⁸⁵, котра, як ми зазначали раніше, співпрацює із Росспівробітництвом. До цієї Ради співвітчизників входили й очільники товариств «Фенікс»⁸⁶ та «Мітра»⁸⁷. Варто

зазначити, що Товариство «Мітра» є парасольковою організацією, яка окрім Центру російської культури (де власне і працює філія «Русского мира») охоплює культурно-освітні центри та навчальні заклади, у тому числі Міжнародну школу імені Ломоносова в Берліні. У 2021 році заступник керівника Росспівробітництва вручив медаль голові «Мітри» та директорці Школи Ломоносова Марині Бурд за просування російської мови в Німеччині⁸⁸.

Вже існуючі організаційні суб'єкти, на базі котрих у Німеччині відкриваються центри та кабінети Фонду «Русский мир», залишаються за юридичним статусом громадськими організаціями, по суті стаючи GONGO. Більшість з них займається позашкільною освітою, а також позиціонує себе інтеграційними центрами. **Це відкриває можливість для отримання матеріальної підтримки в рамках низки європейських та державних німецьких програм, або ж підтримки від місцевої влади чи приватних фондів у Німеччині.** До прикладу, серед партнерів Російсько-німецького культурного центру перераховані місцева влада Нюрнбергу, Уповноважений федерального уряду з питань культури та медіа, державні програми підтримки, профільні міністерства федеральної землі Баварія та німецькі фонди соціального спрямування⁸⁹. У свою чергу, товариство «Фенікс» в частині згадок про свої джерела фінансової підтримки називає Європейський соціальний фонд плюс (ESF+) у землі Рейнланд-Пфальц, Міністерство праці, соціальних питань, трансформації та цифровізації землі Рейнланд-Пфальц, німецькі фонди тощо⁹⁰. Окрім цього, Дім Чай-

84 Каталог русских центров, Русский мир, <https://ruskiymir.ru/rucenter/catalogue.php>.

85 Команда, Russisch-Deutsches Kulturzentrum, <https://www.rdkev.de/irina-fiksel/>.

86 Еременко Е., Ирина Кобылецкая: Название нашего общества «Феникс» — метафора новой жизни в Германии, Русский мир, 03.04.2017, <https://ruskiymir.ru/publications/222612/>.

87 Шаги в верном направлении, Партнер, 2008, <https://www.partner-inform.de/partner/detail/2008/5/275/2964/shagi-v-vernom-napravlenii?lang=ru>.

88 Treffen in der Lomonosov-schule, Russisches Haus in Berlin, Facebook, 29.10.2021, https://www.facebook.com/RusHausBerlin/photos/a.450295348389213/4551579911594049/?type=3&locale=ms_MY.

89 О нас, Russisch-Deutsches Kulturzentrum, <https://www.rdkev.de/about-us/>.

90 Главная страница, Phoenix Mainz, <https://phoenix-mainz.de/ru/>.

ковського розповідає про партнерство із Канцелярією та Управлінням з питань культури та медіа Сенату Гамбурга⁹¹, а «Мітра» підтримується Сенатом Берліну⁹². **Таким чином, організації, що функціонують як центри «Русского мира», можуть претендувати на значну підтримку з німецької сторони, і про це вже не соромляться розповідати.**

Аналіз діяльності центрів та кабінетів показав, що чотири із шести філій «Русского мира» спеціалізуються на позашкільній освіті та навчальних курсах здебільшого для дітей. Йдеться передусім про Російсько-німецький культурний центр, Товариство «Фенікс», Центр російської культури в рамках Товариства «Мітра» та Німецько-російське благодійне товариство Святої Александри. Ці організації пропонують навчальні курси, суботні школи, творчі заняття, сімейні свята тощо. І хоч деякі заходи (наприклад, Центру російської культури в Берліні) можуть орієнтуватися на дорослу аудиторію, ми спостерігаємо намагання Фонду «Русский мир» працювати переважно саме з дітьми. Це може пояснюватися прагненням фонду до збереження російської мови та ідентичності серед діаспори в Німеччині за рахунок виховання молодшого покоління у двомовному просторі в дусі ідеології «русского мира».

На противагу цьому, центр на базі Дому Чайковського орієнтується й на старшу аудиторію. До прикладу, у **Залі Чайковського**, який є частиною інфраструктури Дому Чайковського, часто проводяться концерти класичної музики. А Німецько-російський інститут культури є діаспорною організа-

цією, яка також часто залучає саме старшу публіку. Тож Фонд «Русский мир» не виключає популяризацію російської культури та збереження ідентичності й серед дорослого покоління діаспори.

Організації, на базі яких працюють філії Фонду «Русский мир» як діаспорні спільноти, проводять традиційні святкування російських свят, організують курси російської мови, літературні вечори, концерти та інші заходи, що мають на меті збереження і промоцію російської культури в Німеччині. Разом із типовою діяльністю діаспорних культурно-освітніх центрів ці організації просувають й інші теми, пропоновані «Русским миром». Об'єднавчою рисою є те, що фактично усі центри у різних форматах проводять події, присвячені «Дню Перемоги» — концерти та вистави, тематичні уроки для дітей, конкурси малюнків тощо⁹³. Яскравим прикладом залученості до поширення пам'яті про події Другої світової війни, яку пропонує Кремль у своїй інтерпретації, є участь центру у Нюрнберзі в акціях «Безсмертний полк» з використанням георгіївських стрічок та інших атрибутів російських комеморативних заходів⁹⁴, або ж «святковий» концерт до «Дня перемоги» у Домі Чайковського⁹⁵.

Трапляються випадки співпраці між Російським домом в Берліні як німецькою філією Росспівробітництва та центрами Фонду «Русский мир». Зокрема, йдеться про Центр російської культури в Берліні та конференцію для експертного середовища щодо поширення вивчення російської мови у позашкільний час⁹⁶. Окрім того, частина

91 Förderer, Partner, Freunde, Tschairowsky Saal, <https://tschairowsky-saal.de/de/freunde-partner-foerderer/>.

92 Über uns, Mitra, <http://mitra-ggmbh.de/>.

93 (1) Русские центры на разных континентах отметили День Победы, Русский мир, 13.05.2019, https://ruskiymir.ru/news/256869/?sphrase_id=1610400; (2) Русские центры по всему миру отмечают 75-летие Победы, Русский мир, 12.05.2020, https://ruskiymir.ru/news/272311/?sphrase_id=1609745; (3) Уроки мужества и мира для детей Нюрнберга, Русский мир, 13.05.2019, https://ruskiymir.ru/news/256880/?sphrase_id=1610497.

94 «Бессмертный полк» в Нюрнберге, Русский мир, 05.05.2020, <https://ruskiymir.ru/publications/272117/>.

95 Русские центры на разных континентах отметили День Победы, Русский мир.

96 Международная конференция «Формула счастливых каникул», Zentrum für russische Kultur in Berlin, Facebook, 27.01.2019, <https://www.facebook.com/events/597356580688914>.

центрів організовує заходи про радянську космонавтику та Юрія Гагаріна як її уособлення. Ця тематика простежується також у діяльності Росспівробітництва як частина просування образу Росії як технологічної держави. Центри у Нюрнберзі та Майнці проводили уроки для дітей на тему історії радянської космонавтики⁹⁷, а в Дрездені переклали фільм «Наш Гагарін» німецькою та провели тематичну виставку⁹⁸. Тож ми знову ж спостерігаємо, як громадські організації після розгортання у них центрів «Русского мира» стають ретрансляторами офіційного порядку денного, який просувають державні гравці російської культурної дипломатії.

Слід зазначити, що російський центр на базі Дому Чайковського у Гамбурзі виділяється з-поміж інших через присутність тематики православ'я у своїй діяльності. Втім, це виглядає цілком логічним, адже Дім Чайковського створений при православній парафії Московського патріархату, а головою центру (згідно із сайтом Фонду «Русский мир») є Сергій Бабурін⁹⁹, протоієрей, настоятель храму святого Іоанна Кронштадського в Гамбурзі. У цьому контексті Дім Чайковського проводив, наприклад, виставку фотографій «Місія Російської православної церкви в сучасному світі» (про «соціальну концепцію» російської церкви)¹⁰⁰, концерт до православного свята Дня жінок-мироносиць¹⁰¹, лекцію про витоки православ'я¹⁰² тощо. **Це свідчить не лише про використан-**

Фото із заходу «Перший в космосі» центру «Русского мира» в Нюрнберзі, 2011 рік

Джерело: Фонд «Русский мир»

ня Фондом «Русский мир» релігійної тематики у гуртуванні діаспори та збереженні російської ідентичності, а й про тісні зв'язки представників Російської православної церкви у Німеччині із цією державною інституцією.

Деякі заходи центрів супроводжуються представленням російського політичного порядку денного. Наприклад, серед подій Німецько-російського інституту мали місце презентації книг, що несуть вигідні для РФ політичні наративи. Так, йдеться про книги Ральфа Рудольфа та Уве Маркуса «Порятунок Криму» про «відновлення»¹⁰³ Росією півострова, «Плацдарм Балтія» про напружені відносини РФ з НАТО та «розширення» останнього на Схід¹⁰⁴, «Чому Сирія» про інтереси різних держав у Сирії та передумови

97 (1) Фиксель И., Детей в Нюрнберге познакомили с историей Дня космонавтики, Русский мир, 12.04.2019, https://russkiymir.ru/news/255400/?sphrase_id=1610497; (2) Дети в Германии мечтают о космосе: в Майнце отметили 60-летие полёта Юрия Гагарина, Русский мир, 14.04.2021, https://russkiymir.ru/news/286760/?sphrase_id=1610523.

98 Международный день полёта человека в космос в столице Саксонии, Русский мир, 2011, <https://russkiymir.ru/fund/projects/kosmos/news/117693/>.

99 Каталог русских центров, Русский мир, <https://russkiymir.ru/rucenter/catalogue.php>.

100 Иванова Е., Выставка «Миссия Русской православной церкви в современном мире» открылась в Гамбурге, Русский мир, 10.10.2017, https://russkiymir.ru/news/231757/?sphrase_id=1610509.

101 Иванова Е., Концерт, посвящённый празднику святых Жён-мироносиц, состоялся в Гамбурге, Русский мир, 23.04.2018, https://russkiymir.ru/news/240638/?sphrase_id=1610509.

102 Иванова Е., С истоками православия знакомились в Гамбурге, Русский мир, 25.02.2021, https://russkiymir.ru/news/284937/?sphrase_id=1610566.

103 Тут і далі — йдеться про тимчасову окупацію Росією української Автономної Республіки Крим.

104 Презентация книг в дрезденском Русском центре, Deutsch-Russisches Kulturinstitut e.V., 17.09.2018, <https://drki.de/ru/презентация-книг-в-дрезденском-русск/>.

війни¹⁰⁵, а також «Битва за Арктику. Чому Захід запізнився», де йдеться про спроможність впливу РФ в регіоні попри санкції, накладені на неї низкою країн¹⁰⁶. Тож Інститут не лише представляє російську культуру, а й залучає аудиторію до політичної дискусії, підсвічуючи російську політичну адженду.

Після повномасштабного російського вторгнення в Україну в 2022 році центри не змінили своєї діяльності. Частина із них певним чином засудила вторгнення, втім, йдеться не про засудження агресії Росії, а про критику війни як такої. Так, Дім Чайковського висловив солідарність з «людьми, які страждають на цій війні»¹⁰⁷, Російсько-німецький культурний центр в Нюрнберзі назвав ситуацію «жахом»¹⁰⁸, а Спільнота «Фенікс» вказала, що виступає за мир та проти війни¹⁰⁹. Російсько-німецький інститут культури Дрездена та інші центри, що критикували війну, також публікували дописи про підтримку українських біженців¹¹⁰.

Навіть таке невиразне засудження війни одразу почало супроводжуватися тезами

про необхідність «культурного діалогу» та засудженням негативного ставлення до росіян у Німеччині. Дім Чайковського побудував свою заяву про засудження війни на ключовій тезі про те, що центр гуртує людей різних національностей навколо культури¹¹¹. Центр у Нюрнберзі наголосив на тому, що їхній колектив є багатонаціональним та попросив не обговорювати на його території війну¹¹², а Центр у Дрездені здійснював на своїй соцмережевій сторінці поширення інших публікацій із закликами до збереження «розумних» відносин із Росією¹¹³ та критику канселінгу (скасування) російської культури¹¹⁴.

У липні 2022 року ЄС наклав санкції також і на Фонд «Русский мир», зокрема, у зв'язку із поширенням прокремлівської та антиукраїнської пропаганди, а також виправданням російської агресії проти України¹¹⁵. Попри це, жоден із афілійованих центрів публічно не висловився щодо розірвання зв'язків із Фондом «Русский мир», які і так не афішував раніше. Це свідчить про вірогідність продовження співпраці культурних та освітніх центрів із представниками російського режиму.

105 Эбнер Ф., Презентация книги «Почему Сирия?» в дрезденском Русском центре, Русский мир, 13.03.2017, <https://russkiymir.ru/news/221643/?fbclid=IwAR2CX0eZvLFOMv3kzuo0FQNwefA29BYZmdeU4UumtVJG8KOJO1QWmwyzdpl>.

106 Шелике В., «Борьбу за Арктику» обсуждали в дрезденском Русском центре, Русский мир, 18.03.2016, https://russkiymir.ru/news/204217/?sphrase_id=1623735.

107 Februar 2022, Tschaikowsky Saal, 25.02.2022, <https://tschaikowsky-saal.de/de/februar-2022/>.

108 «Die Ferien in Bayern neigen sich dem Ende zu, unser Zentrum kehrt zu seinem gewohnten Rhythmus zurück...», Russisch-Deutsches Kulturzentrum Nürnberg, Facebook, 07.03.2022, https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=pfbid0wkaH35yupdzLrnpmgwyUahvNHHuhW9XxZhVeabxFcvJp7RhEhfNBxAPzi2WKAvmDl&id=514449781899654.

109 Unsere Statement, Phoenix Mainz, 05.03.2022, <https://phoenix-mainz.de/unsere-statement/>.

110 Stellungnahme zum Statement des Netzwerkes Kultur Dresden Vom 4. März 2022, Deutsch-Russisches Kulturinstitut e.V., 04.03.2022, <https://drki.de/stellungnahme-zum-statement-des-netzwerkes-kultur-dresden/>.

111 Februar 2022, Tschaikowsky Saal, 25.02.2022, <https://tschaikowsky-saal.de/de/februar-2022/>.

112 «Die Ferien in Bayern neigen sich dem Ende zu, unser Zentrum kehrt zu seinem gewohnten Rhythmus zurück...», Russisch-Deutsches Kulturzentrum Nürnberg, Facebook, 07.03.2022, https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=pfbid0wkaH35yupdzLrnpmgwyUahvNHHuhW9XxZhVeabxFcvJp7RhEhfNBxAPzi2WKAvmDl&id=514449781899654.

113 «Kretschmer fordert «vernünftiges Verhältnis zu Russland...», Deutsch-Russisches Kulturinstitut e.V. / Немецко-Русский Институт Культуры, Facebook, 02.03.2022, <https://www.facebook.com/195656890767028/posts/pfbid02R5m1t3biwxMtT99bjYQmVkhAtSzhyPpqaKUArMYrBKm3n1NQJMgDSuGN7Ki2q8LYl/?app=fbl>.

114 «Вчера в Берлине на вокзале я видел сумасшедшую украинскую старушку...», Deutsch-Russisches Kulturinstitut e.V. / Немецко-Русский Институт Культуры, Facebook, 13.03.2022, <https://www.facebook.com/195656890767028/posts/pfbid03dCgufYEgGNjBqdMwbqaCxxVzH8LeW1AfpgghjMoEoP1XgYvKgGoVD7bfTwBK4Yul/?app=fbl>.

115 Council Regulation (EU) 2022/1269 of 21 July 2022 amending Regulation (EU) No 833/2014 concerning restrictive measures in view of Russia's actions destabilising the situation in Ukraine, Official Journal of the European Union, 21.07.2022, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=OJ%3AL%3A2022%3A193%3AFULL>.

Грантова підтримка «Русского мира»

Ще одним напрямом діяльності Фонду «Русский мир» є грантова підтримка окремих проєктів для просування російської мови та культури в Німеччині. Ми проаналізували новини щодо грантових проєктів у Німеччині із 2008 року¹¹⁶ згідно веб-сайту Фонду. Цілком ймовірно, що за цей період інституція могла фінансувати й інші проєкти та не згадувати про них на сайті. Тож зауважимо, що наш аналіз радше дозволяє робити висновки щодо найактуальніших тем та проєктів про них, котрі підтримував «Русский мир», ніж дає інформацію про усі проєкти, підтримувані Фондом у Німеччині.

Найчастіше гранти отримували організації росіян у Німеччині, а не німецькі чи російські державні або приватні структури. Гранти часто надаються повторно одним і тим самим організаціям. Наприклад, серед діаспорних культурних центрів лівова частка коштів надавалася організації «Мир»¹¹⁷, котра функціонує у Мюнхені з 1991 року. **Це свідчить про наявність лояльних діаспорних організацій, що стабільно втілюють проєкти, імовірно, попередньо погоджені із Фондом.** Окрім цього, виникають сумніви щодо неупередженого вибору переможців під час грантового конкурсу.

Тип організації	Кількість кейсів грантової підтримки
Діаспорні громадські організації росіян різного спрямування	27
Діаспорні організації у сфері культури	23
Діаспорні культурно-світні центри	18
Російські університети/державні установи	4
Російські чи міжнародні російські громадські організації	5
Німецькі установи	2

Дані із рубрики «Новини» на сайті Фонду «Русский мир»¹¹⁸

Варто звернути увагу на формати заходів та теми, які фінансує «Русский мир». Найчастіше Фонд фінансував проєкти, що **популяризують російську мову**. Велику частину з підтриманих ініціатив становлять щорічні довгострокові проєкти «РуссоМобіль» та «Вчити російську граючи», які реалізувалися громадськими організаціями росіян у Німеччині. «РуссоМобіль» був організований «Федеральною асоціацією німецько-західних товариств» (BDWO) та

передбачав проведення уроків російської для німецькомовних школярів. У свою чергу, «Вчити російську граючи» є проєктом Німецько-російського форуму та концентрується на проведенні мовного конкурсу для дітей. «Русский мир» також фінансував семінари та конференції, що мали залучати експертне середовище до обговорення викладання та вивчення російської мови, про що ми вже згадували раніше.

¹¹⁶ *Новости, Русский мир*, <https://russkiymir.ru/news/>.

¹¹⁷ Тут і далі як виняток, на відміну від інших власних назв, вживаємо назву цієї організації в оригіналі без транслітерації з метою збереження двозначності російського слова «мир» як «світ» і «мир».

¹¹⁸ *Новости, Русский мир*, <https://russkiymir.ru/news/>.

	Загалом	Видання книги	Курси, уроки, турніри, олімпіади	Конференції, експертні зустрічі, лекції	Концерт/творчі вечори/фестивали	Дитяче/сімейне свято/конкурс	Інфраструктура центру	Створення сайту
Поширення російської мови	28	1	23	4				
Література	13			2	6 (5 з яких концерти)	5		
Російська культура в цілому	12			1	4	6	1	1
Пам'ять про Другу світову війну	4			2	1	1		
Історія російської культури на території Німеччини	4	1		1	2			
Народні традиції	4					4		
Театр	3				3			
Музика	3				3			
Російське православ'я	1			1				
Кіно	1				1			
Візуальне мистецтво	1				1			
Загалом	73	2	23	11	21	16	1	1

Дані із рубрики «Новини» на сайті Фонду «Русский мир»

Популяризація літератури найчастіше здійснювалась через тематичні вечори, концерти та дитячі свята, які були присвячені творчості представників класичної російської літератури. Серед грантових проєктів вказані також концерти класичної музики та театральні вистави. Більшість із цих заходів були проведені організацією «Мир» або ж культурно-освітніми центрами росіян у Німеччині. Події, присвячені візуальному мистецтву та кіно, фінансувалися вкрай рідко. Це може бути пов'язано як із пріоритетом Фонду робити акцент на

класичній літературі, так і з організаційною спроможністю самих грантерів.

Частина профінансованих «Русским миром» заходів була присвячена популяризації російської культури в цілому або російських традицій. Йдеться також про події для дітей, фестивалі та концерти. Окрім цього, Фонд «Русский мир» фінансував створення сайту [Культурний портал Росія](https://kulturportal-russland.de/) (Kulturportal Russland)¹¹⁹, що включає інформацію про гранти та стипендії, російські організації та події в Німеччині, а також

119 Kulturportal Russland, <https://kulturportal-russland.de/>.

Проект «РуссоМобиль» в Німеччині продовжується, незважаючи на ковід і політику

С марта 2021 года по июль 2022 года в Германии при поддержке фонда «Русский мир» прошёл очередной этап германо-росийского проекта «РуссоМобиль», основная задача которого – поддержка, развитие и...

Новина про проект «РуссоМобиль» на сайті фонду «Русский мир», 2022 рік

Джерело: [Фонд «Русский мир»](#)

рекомендації щодо літератури. Проект був реалізований Німецько-російським форумом. За підтримки «Русского мира» також були організовані заходи для поширення інформації про російську культуру та діячів, що пов'язані з Німеччиною.

Деякі проекти стосувалися пам'яті про Другу світову війну. Йдеться як про тематичні конференції, так і про «святкування» «Дня перемоги», як це притаманно Росії. Відбувалася також конференція, присвячена історії російського православ'я за участі єпархії Російської православної церкви за кордоном.

Отже, Фонд «Русский мир» працює у Німеччині через різноманітні діаспорні центри у різних федеральних землях, відкриваючи там свої осередки та надаючи фінансові гранти. Більшість із цих центрів працюють у середовищі діаспори, часто залучають дітей та в основному не організовують масштабних подій для фахової чи широкої німецької аудиторії, при цьому замовчуючи

свої зв'язки з Фондом «Русский мир». Лише окремі проекти проаналізованих центрів виходять за рамки вузької російськомовної аудиторії. Тому вкрай складно оцінити реальні успіхи у залученні власне німців до активностей цих акторів культурної дипломатії. Формат громадських організацій дозволяє їм отримувати фінансування з німецьких та європейських державних та приватних фондів. Водночас центри поширюють «русский мир» та зберігають і плекають цю ідеологію серед діаспори насамперед через мову, демонстрацію культурних досягнень, історичні та політичні наративи.

ПОСОЛЬСТВО РФ

Посольство та генеральні консульства Російської Федерації також залучені до представлення російської культури серед німецької аудиторії. Структура посольства включає відділ, що займається культурою, та відділ увіковічення пам'яті загиблих при захисті Вітчизни¹²⁰. Водночас сайт посольства знайомить росіян у Німеччині з програмою переселення «співвітчизників», діяльністю Ради співвітчизників і російської православної церкви у Німеччині¹²¹.

¹²⁰ Отдел по увековечению памяти погибших при защите Отечества, Посольство Российской Федерации в Федеративной Республике Германия, https://germany.mid.ru/ru/embassy/posolstvo_rossii_v_germanii/war_memorial_bureau/.

¹²¹ Соотечественникам и предпринимателям, Посольство Российской Федерации в Федеративной Республике Германия, https://germany.mid.ru/ru/countrymen_and_business/.

Будівля Посольства РФ в Німеччині
Джерело: Посольство РФ в Німеччині

Російський дім зазначений на сайті посольства у розділі «Російські представництва». Згідно із положенням про представництва Росспівробітництва, саме Посольство РФ у ФРН здійснює загальне керівництво та контроль діяльності Російського дому¹²². Втім, доволі складно визначити фактичну роль посла РФ у координації діяльності цієї інституції в Німеччині. Ми спостерігаємо присутність посла на багатьох заходах представництва Росспівробітництва, промоцію його діяльності посольством, а також спільні події. Натомість активність самого посольства у сфері культури зазвичай передбачає організацію подій на території власне дипломатичного представництва.

Для аналізу представлення російської культури посольством ми розглянули новини на його веб-сайті, що стосувалися культурної тематики з 2008 (відколи доступний архів публікацій) до 2021 року¹²³. У рамках **діяльності**, котру можна інтерпретувати як культурну дипломатію, слід виділити (1) прийоми, концерти та конференції для дипломатів, політиків та фахового середовища; (2) комеморативні події, як-от покладання квітів до пам'ятників,

офіційні прийоми та вручення нагород у контексті згадки про події Другої світової війни, впорядкування місць пам'яті й співпраця у цьому контексті з німецькою стороною; (3) заходи для росіян у Німеччині та конференції «співвітчизників».

«... посольства та консульства були не лише пенсійно-паспортними центрами, а й культурними, влаштовуючи різні заходи. Наприклад, я отримувала запрошення на різдвяні зустрічі у посольстві, де мені пропонувалося послухати козачий хор. З іншого боку, особа, котра перебувала на посаді культурного аташе, раніше працювала в «РИА Новости», що свідчить про зв'язок російських медіа і дипломатії».

Конфіденційно

Раніше Посольство РФ часто організувало різноманітні **святкові вечори та прийоми для політиків, дипломатичного корпусу, журналістів та фахової аудиторії**. Цей тип заходів із часом кількісно зменшився. Натомість щорічно у приміщенні посольства проводилось святкування Дня Росії та Різдвяних вечорів. З іншого боку, під егідою посольства відбувалось чимало концертів класичної музики, проте такого характеру заходи радше слугували культурним фоном для зустрічей дипломатів, представників німецьких органів влади або бізнесу. Доволі складно оцінити реальну відвідуваність цих заходів ширшою громадськістю чи представниками культурно-мистецької сфери.

Значно рідше у посольстві відбувалися покази кіно, виставки, театральні вистави чи презентації книг. Можна знайти лише кілька новин про схожі події за ті 13 років діяльності посольства, котрі відображені

¹²² Об утверждении Положения о представительстве Федерального агентства по делам Содружества Независимых Государств, соотечественников, проживающих за рубежом, и по международному гуманитарному сотрудничеству - российском центре науки и культуры за рубежом и представителе этого Агентства в составе дипломатического представительства Российской Федерации, Президентская библиотека, 13.11.2009, <https://www.prlib.ru/item/354161>.

¹²³ Новости, Посольство Российской Федерации в Федеративной Республике Германия, <https://germany.mid.ru/ru/press-centre/news/>.

на сайті. Декілька новин були також присвячені заходам поширення російської мови, наприклад, фахова конференція щодо поширення мови або зустріч з представниками російських студій.

Щорічно представники посольства відзначали так звані «День захисника Вітчизни» та «День перемоги» покладанням квітів та прийомом у приміщенні посольства. Кількість заходів, присвячених пам'ятним датам, що пов'язані із Другою світовою війною, зростала із часом. Наприклад, з 2016 року посольство почало відзначати також «День невідомого солдата» та День початку так званої «Великої вітчизняної війни». **Традиційно комеморативні події, зокрема, завершення війни, відзначалися не лише покладанням квітів, а й святковими концертами чи прийомами. Багато новин про активності, присвячені пам'яті, містять дещо оксюморонне словосполучення «святково-траурні заходи».** З метою організації таких подій у Посольстві діє відділ, що відповідає за увічнення пам'яті про події Другої світової війни, зокрема, відновлення та реставрацію численних меморіалів у Німеччині¹²⁴. Саме цей підрозділ співпрацював із Музеєм «Берлін-Карлсгорст» в рамках створення карти радянських поховань та меморіалів¹²⁵.

Як окрему, проте невелику категорію заходів можна виділити **події, присвячені**

російським «співвітчизникам» Німеччини. «Співвітчизників» щорічно запрошували на прийом в рамках святкування Старого Нового Року. У приміщенні посольства проходили заходи окремих організацій росіян у Німеччині, наприклад, святкування заснування Товариства Пушкіна, а також конференція Федеральної асоціації німецько-західних товариств. Ці заходи також збирали представників російської діаспори.

Прикметно, що дехто з наших респондентів вказував на не особливе бажання окремих позаінституційних російських культурних дієвців в Німеччині співпрацювати з Посольством РФ. Це може свідчити як про негативне сприйняття ними культурного продукту, котрий промотують офіційні російські представництва у ФРН, так і про мотиви іншого порядку, на кшталт політичних переконань чи небажання асоціюватися з владними структурами.

Консульства РФ у п'яти німецьких містах з більшою чи меншою активністю проводили діяльність, схожу до діяльності посольства, мультиплікуючи її на місцях. У 2023 році МЗС Німеччини оголосило про закриття чотирьох консульств Російської Федерації в країні до кінця 2023 року¹²⁶. Станом на початок 2024 року на сайті посольства РФ у ФРН лише Генеральне консульство у Бонні позначене як відкрите¹²⁷.

124 Отдел по увековечению памяти погибших при защите Отечества, Посольство Российской Федерации в Федеративной Республике Германия, https://germany.mid.ru/ru/embassy/posolstvo_rossii_v_germanii/war_memorial_bureau/.

125 Советские военные мемориалы в Германии, <https://www.sowjetische-memoriale.de/index.cfm?inhalt=startseite&id=0&lang=ru>.

126 Germany orders closure of 4 out of 5 Russian consulates, Deutsche Welle, 31.05.2023, <https://www.dw.com/en/germany-orders-closure-of-4-out-of-5-russian-consulates/a-65782164>.

127 Посольство Российской Федерации в Федеративной Республике Германия, <https://germany.mid.ru/ru/>.

Неурядові та комерційні організації

Окрім основних державних гравців російської культурної дипломатії в Німеччині, помітною є діяльність різноманітних організацій — як громадських, так і приватних — що відрізняються за різними параметрами. Це можуть бути як інституції, що інспіруються, підтримуються та контролюються з РФ, хоч формально і не є державними гравцями, так і організації, що створені громадянами Німеччини, проте активно взаємодіють з основними державними акторами російської культурної дипломатії, та підтримуються останніми фінансово. Варто зауважити, що серед німецьких організацій можна побачити значну кількість ініціатив, центрів, товариств, заснованих представниками російських та російськомовних спільнот в Німеччині. Респонденти у ході глибоких інтерв'ю неодноразово згадували саме ці організації як такі, що представляють російську культуру на місцях у німецьких регіонах та часто є посередниками між «великою російською культурою» та німецьким суспільством. Отже, як ішлося у вступі до цього дослідження, ми сприймаємо акторів культурної дипломатії РФ в Німеччині не за декларованою ними формою, а сутнісно — за їхніми активностями, які все ж належать до різного роду впливів м'якої сили у вимірі культурної і публічної дипломатії.

У цьому підрозділі ми вирішили проаналізувати декілька кейсів. Йдеться про організації, які, з одного боку, достатньо сильно відрізняються одна від одної за описаними вище параметрами, а, з іншого, згадувались експертами-респондентами як дієві поля російської культурної дипломатії, тобто є достатньо помітними. В якості першого кейсу аналізуємо «Діалог

цивілізацій» — аналітичний центр, який варто розглядати як інституцію впливу РФ в Німеччині, хоч офіційно це приватна та незалежна організація. Другою ми обрали **Російсько-німецьку музичну академію**, яка, на протипагу першій, є інституцією культури, що створена в середовищі російських емігрантів і співпрацює з великими гравцями російської культурної дипломатії. Врешті, **Загальнонімецька координаційна рада російських співвітчизників** — парасолькова організація, що об'єднує низку невеличких діаспорних організацій у сфері культури.

ДОСЛІДНИЦЬКИЙ ІНСТИТУТ «ДІАЛОГ ЦИВІЛІЗАЦІЙ»

Дослідницький інститут «Діалог цивілізацій» («ДЦ») — аналітичний центр, що був відкритий у Берліні у 2016 році і, згідно з власним веб-сайтом, позиціонує себе як міжнародну, незалежну, громадську організацію¹²⁸. Інститут був створений на базі Всесвітнього громадського форуму «Діалог цивілізацій», який функціонував з 2002 року та був відомий завдяки щорічному проведенню т. зв. «Родоського форуму» — інспірованої Кремлем¹²⁹ міжнародної конференції, в якій беруть участь експерти, політики та бізнесмени з різних країн. У щорічному звіті «ДЦ» за 2016 рік діяльність організації не відділяється від попередньої діяльності Всесвітнього гро-

128 About the Foundation, DOC Research institute, Wayback Machine, 25.03.2016, <https://web.archive.org/web/20160325013807/http://dofc-foundation.org/about/>.

129 Димань Л., Кремлівський форум на Родосі: у всіх бідах світу винуватили лише Захід — FT, ZN.UA, 05.10.216, https://zn.ua/ukr/WORLD/kremlivskiy-forum-na-rodosi-u-vsih-bidah-svitu-vinuvatili-lishe-zahid-ft-220787_.html.

мадського форуму «Діалог цивілізацій». Тож автори документу пишуть про п'ятнадцятирічну історію організації в цілому.

Інститут був заснований Владіміром Якуніним — колишнім радянським дипломатом, керівником російської залізниці, людиною, близькою до Владіміра Путіна, його довіреною особою¹³⁰. Якуніна вважають працівником КДБ¹³¹, а з 2014 року він належить до списку російських можновладців, проти яких США оголосили санкції¹³².

Задекларованою **метою** організації є **об'єднання світових лідерів думок з академії, політики, бізнесу та громадянського суспільства** задля обговорення «найскладніших проблем, з якими стикається людство», розробки політик і рекомендацій¹³³. Ідея діалогу як чинника запобігання суперечкам тут протиставляється неминучості силового конфлікту між цивілізаціями. Згідно із сформульованими на веб-сайті «Діалогу цивілізацій» **цілями**¹³⁴, основним напрямком діяльності організації є фінансування та підтримка наукових та культурних інституцій, проектів та подій. Ключовою **аудиторією** «ДЦ» називає світових лідерів та лідерів думок з різних країн. Водночас, на нашу думку, лідери думок важливі радше як ретранслятори ідей «ДЦ», а спрямовані активності цієї організації головню на тих, хто до цих лідерів дослухається. Фактично лідери думок валідують та ретранслюють ідей «Діалогу цивілізацій» на ширші аудиторії, які довіряють їхнім експертним оцінкам.

Простежуються три основні напрямки діяльності «ДЦ»: дослідницька (проведення досліджень), організаційно-подієва (організація різноманітних подій у вигляді конференцій, семінарів, круглих столів лекцій тощо) та комунікаційна (публікація статей, книг, дописів на веб-сайті). Ґрунтовно проаналізувати дослідницьку діяльність «Діалогу цивілізацій» складно, адже архівна копія сайту цієї організації містить лише фрагментарну інформацію. В цілому, інформаційні дописи на сайті представлені у вигляді коментарів, інтерв'ю та коротких статей працівників центру й експертів, дотичних до нього.

У одному з наступних розділів ми аналізуватимемо наративи різноманітних акторів російської культурної дипломатії в Німеччині, зокрема і «Діалогу цивілізацій». Однак в описі діяльності цієї організації неможливо зовсім оминати цей аспект. Ключовими ідеями, які артикулює «ДЦ», є існування певного західного ліберального порядку, що насаджується США, та універсальних західних цінностей, що цим порядком підтримуються¹³⁵. Водночас Західна цивілізація наразі переживає кризу, відтак потрібно пропонувати їй альтернативу. Такими альтернативами, зокрема, можуть бути Росія та Китай¹³⁶.

Діяльність «Діалогу цивілізацій» спрямована значною мірою на те, аби на різних міжнародних майданчиках промотувати описані вище ідеї. На думку однієї з респонденток нашого дослідження (**конфіденційно**), **експерти та лідери думок, що спів-**

130 Vendil Pallin C., Oxenstierna S., *Russian Think Tanks and Soft Power*, 2017, p.35.

131 Smaglyi K., *Hybrid Analytica: Pro-Kremlin Expert Propaganda in Moscow, Europe and the U.S.A. Case Study on Think Tanks and Universities*, Research paper, The Institute of Modern Russia. 2018, p.28.

132 Press Releases, U.S. Department of the Treasury, <https://www.treasury.gov/press-center/press-releases/Pages/j123331.aspx>.

133 DOC Research Institute Annual report 2016, DOC, 2016, p.2.

134 About the Foundation, Dialogue of Civilizations, Wayback Machine, 25.03.2016, <https://web.archive.org/web/20160325013807/http://dofc-foundation.org/about/>.

135 «Civilisation states» debate key to shaping future global order, DOC Research institute, 2019, <https://doc-research.org/2019/09/civilisation-states-debate-global-order/>.

136 «The Rise of the Civilisational State: China, Russia and Islamic Caliphate and the challenge to the liberal world order» with Christopher Coker, Dialogue of Civilizations Research institute, 08.11.2019, Wayback Machine, 21.11.2019, <https://web.archive.org/web/20191121161419/https://doc-research.org/2019/11/rise-civilisational-state-christopher-coker/>.

працювали з «ДЦ», використовувались для трансляції ідей, «вигідних російській владі». На її ж думку, вони могли неформально отримувати за це гроші.

Партнери. Аналітичний центр «Діалог цивілізацій» (так само, як і Всесвітній громадський форум «Діалог цивілізацій») апелює до резолюції Генеральної Асамблеї ООН «Глобальний порядок денний для діалогу між цивілізаціями» 2001 року і підкреслює зв'язок власної діяльності з аджендою Організації Об'єднаних Націй. Оскільки прямих свідчень співпраці Інституту з ООН немає, дослідники вбачають у цьому радше легітимізацію діяльності «Діалогу цивілізації», ніж реальну кооперацію¹³⁷.

Як до подій, організованих «Діалогом цивілізацій», так і до наповнення його інформаційних ресурсів долучались дослідники з різних європейських та американських університетів, а також політики світового рівня, що мало б слугувати додатковою легітимізацією діяльності «ДЦ» в очах експертної спільноти. Наприклад, станом на 2016 рік до наглядової ради «ДЦ» належали федеральний канцлер Австрії Альфред Гузенбауер, колишній генеральний секретар Ради Європи Вальтер Швіммер, професор кафедри політології Геттінгенського університету імені Георга-Августа Пітер В. Шульце, професор філософії та політології Університету Нотр-Дам, співголова Всесвітнього громадського форуму «Діалог цивілізацій» Фред Далламайт та інші.

Родоський форум у 2019 — одна з найвідоміших щорічних подій, організованих «Діалогом цивілізацій»
Джерело: RussianCouncil.ru

137 Vendil Pallin C., Oxenstierna S., *Russian Think Tanks and Soft Power*, 2017, p.35.

Фінансування «ДЦ» передбачається через Всесвітній громадський форум «Діалог цивілізацій», який базується у Швейцарії, а також коштом благодійних внесків. Однак переліку благодійників на сайті організації знайти не вдалося. Водночас з фінансової частини річних звітів можна побачити, що кількість таких благодійників є мізерною. Хоча фінансові документи виглядають доволі заплутано (мають хиби перекладу та містять досить мало деталей), з них можна довідатись, що, скажімо, у 2015 і 2016 роках на рахунок інституції надійшло по три пожертви на рік. У 2015 році йдеться про загальну суму 2,15 млн, а у 2016 — про 4,48 млн євро¹³⁸. Очевидним є те, що одним з основних благодійників Інституту є сам його очільник — Владімір Якунін. На відкритті установи він повідомив медіа, що впродовж перших п'яти років функціонування «ДЦ» планує інвестувати у його активності 25 мільйонів євро¹³⁹. Цікаво, що пожертви на діяльність організації пропонують робити не лише у вигляді грошових внесків чи цінних паперів, а й у вигляді нерухомості¹⁴⁰, що не додає прозорості фінансовим потокам.

Про зміни в діяльності «ДЦ» **після лютого 2022 року** говорити складно. Адже діяльність організації не просто прослідкувати ще до повномасштабного вторгнення Росії в Україну. Останні зміни на офіційному веб-сайті організації датовані 22 вересня 2020 року, а за адресою її офісу на гугл-картах вказано, що організація постійно не працює. Водночас свідчень, які б підтвердили офіційне закриття «ДЦ», також немає.

Отже, формально «Діалог цивілізацій» є незалежною установою, діяльність якої спрямована на розбудову потужного аналітичного центру. Однак насправді це об'єднання політиків та експертів, які артикулюють ідеї, співзвучні з сьогодишньою офіційною позицією Росії.

RCCR PROJECTS ТА РОСІЙСЬКО-НІМЕЦЬКА МУЗИЧНА АКАДЕМІЯ

Ще одним гравцем просування російської культури у Німеччині є продюсерська агенція [Room for Culture and Communication of Rexroth Projects](https://www.rccr-projects.de/) (RCCR Projects, Простір культури та комунікації проєктів Рексрот). Компанію очолює російська емігрантка Татьяна Рексрот, котра довгий час займається укріпленням російсько-німецьких культурних зв'язків¹⁴¹. Агенція послідовно працює у вимірі налагодження співпраці між російськими та німецькими культурними дієвцями через організацію навчання, обмінів та спільних проєктів¹⁴². Сайт RCCR вказує на зв'язки не лише із Росією, втім проєкти, орієнтовані на цю країну, становлять лівову частку всієї діяльності організації¹⁴³.

Інституції російської культурної дипломатії та Посольство РФ неодноразово згадували у своїх комунікаціях про діяльність **Російсько-німецької музичної академії**, що є ключовим проєктом RCCR. Створенню Академії передували проєкти обміну, спільного навчання та виступів музикантів обох країн в рамках російсько-німецького пере-

138 DOC Research Institute Annual report 2016, DOC, 2016, p.44.

139 Jolkver N., *The world, as seen by Russia?*, Deutsche Welle, 18.09.2018, <https://www.dw.com/en/what-you-need-to-know-about-a-putin-supporters-think-tank-in-berlin/a-45548703>.

140 *About the Foundation*, Dialogue of Civilizations, Wayback Machine, 25.03.2016, <https://web.archive.org/web/20160325013807/http://dofc-foundation.org/about/>.

141 Ермонская Г., Ермонская М., Татьяна Рексрот: *Посол двух культур*, Berlin24, 06.01.2015, <https://berlin24.ru/ru/news/novosti-germanii-segodnja-v-novostjah/3816-tatyana-reksrot-posol-dvuh-kultur.html>.

142 Room for Culture and Communication of Rexroth Projects RCCR, <https://rccr-projects.de/>.

143 Archive, Room for Culture and Communication of Rexroth Projects RCCR, <https://rccr-projects.de/archive>.

Татьяна Рексрот

Джерело: Berlin24

хресного року культури 2012/2013¹⁴⁴. У 2013 році на базі цих програм обміну утворилась Російсько-німецька музична академія як платформа співпраці музикантів у сфері оркестрових концертів, а важливим фактором започаткування Академії була готовність диригента Валерія Гергієва очолити проєкт¹⁴⁵.

Аудиторією RCCR загалом та академії зокрема є культурні дієвці, що зацікавлені в міжнародних обмінах. Російсько-німецька музична академія як її ключовий проєкт проводить багато концертів класичної музики, які, вірогідно, спрямовані на широку німецьку та російську публіку.

На попередньому сайті організації, що працював до 2018 року, вказано, що ключовими **фінансовими партнерами** Російсько-німецької музичної академії є «Gazprom Germania» та компанія «Wintershall Dea», що співпрацювала із російським «Газпро-

мом»¹⁴⁶. Згадки про підтримку «Gazprom Germania» присутні і щодо заходів у 2021 році¹⁴⁷ та у інтерв'ю Татьяни Рексрот¹⁴⁸. Тож фактично весь період існування Академії, вона фінансувалася у тому числі російськими олігархічними елітами. Це спонукає розглядати проєкт не суто як приклад російсько-німецького культурного обміну, а також як інструмент російського політичного впливу та лобювання бізнес інтересів в Німеччині.

«...Росія адаптувала свою політику у її сучасному вигляді ще у 90-х, а особливо у 2000-х роках, коли нафтові багатства дозволили їй спонсорувати фестивалі, різні оркестри та музейні виставки».

Маттіа Неллес

Серед російських партнерів RCCR раніше були вказані Міністерство закордонних справ, Посольство РФ, Маріїнський театр тощо¹⁴⁹. На оновленому сайті показано більше німецьких партнерів, наприклад, Гете-Інститут, Фонд Пруської культурної спадщини, Міністерство закордонних справ тощо¹⁵⁰. Таким чином RCCR вдалося не лише налагодити німецько-російську співпрацю у сфері класичної музики, а й заручитися підтримкою обох держав для реалізації проєктів.

RCCR пише на своїх електронних ресурсах, що Російсько-німецька музична академія у рамках своєї **діяльності** реалізувала понад 100 концертів як в Росії, так і в Німеччині із залученням понад 1500 музикантів з обох

144 Ансамбль 2012, Room for Culture and Communication of Rexroth Projects RCCR, 2012, https://old.rccr-projects.de/cms/?page_id=447&lang=ru.

145 Оркестровая академия, Room for Culture and Communication of Rexroth Projects RCCR, 2012, https://old.rccr-projects.de/cms/?page_id=585&lang=ru.

146 Партнёры, Room for Culture and Communication of Rexroth Projects RCCR, https://old.rccr-projects.de/cms/?page_id=597&lang=ru.

147 Российско-Германская музыкальная Академия Трансляция праздничный концерт 23 декабря 2021, DG-News, 23.12.2021, <https://www.dg-news.eu/konzert-23-12-2021/>.

148 Татьяна Рексрот: Посол двух культур, Berlin24, 06.01.2015, <https://berlin24.ru/ru/news/novosti-germanii-segodnja-v-novostjah/3816-tatyana-reksrot-posol-dvuh-kultur.html>.

149 Партнёры, Room for Culture and Communication of Rexroth Projects RCCR.

150 Room for Culture and Communication of Rexroth Projects RCCR, <https://rccr-projects.de/>.

країн¹⁵¹. На заходах виконували твори відомих європейських та російських композиторів. Деякі концерти добре гармоніювали з офіційною державною російською культурною дипломатією в Німеччині та іноді ставали її частиною, просуваючи ідентичні месиджі і наголошуючи на тих самих темах, наприклад:

- концерт, присвячений річниці закінчення Другої світової війни у 2015 році в Концертхаус Берліну. Захід рекламувався російськими інституціями як частина відзначення 70-ліття «перемоги» СРСР у Другій світовій війні. Цікаво, що на німецькомовній сторінці опис концерту включав формулювання «закінчення війни», а на російськомовній — «Великої перемоги»¹⁵². Це може свідчити про намагання використання менш суперечливих формулювань для залучення ширшої німецькомовної аудиторії;
- концерт на честь завершення німецької програми Міністерства культури РФ «Російські сезони» у 2019 році¹⁵³;
- міжнародний онлайн-концерт присвячений 75-ій річниці завершення Другої світової війни¹⁵⁴;
- онлайн-запис Різдвяного концерту оркестру Академії у приміщенні Посольства РФ в Німеччині у 2021 році¹⁵⁵;
- концерт, присвячений жертвам Другої

світової війни, що відбувся 22 червня 2021 року у Росії в рамках Року Німеччини у Росії¹⁵⁶.

Після повномасштабного російського вторгнення в Україну RCCR заявив про зміни географії діяльності та припинення роботи Російсько-німецької музичної академії¹⁵⁷, очевидно не бажаючи особливо асоціюватись з російським режимом та прагнучи зберегти лояльність німецьких партнерів. Агенція також засудила російське вторгнення. Попри зупинку роботи Академії, RCCR стверджують про «позитивний вплив» цього проєкту¹⁵⁸. У 2022-2023 році RCCR публікували новини про свої проєкти, які включали концерти європейських музикантів та колективів, а також концерт за участі російської оперної співачки¹⁵⁹. Тож організація почала приділяти менше уваги співпраці з російськими музикантами, тим не менш, ця співпраця існує.

ОРГАНІЗАЦІЇ РОСІЙСЬКИХ «СПІВІТЧИЗНИКІВ»

Загальнонімецька координаційна рада російських співвітчизників є парасольковою організацією, що із 2007 року об'єднує діаспорні організації та сприяє їхнім зв'язкам з російськими державними інституціями¹⁶⁰. Через дотичність Ради до державних гравців ми вже згадували про цю структу-

151 Оркестровая академия, Room for Culture and Communication of Rexroth Projects RCCR, https://old.rccr-projects.de/cms/?page_id=585&lang=ru.

152 Концерт к 70-летию окончания войны, Room for Culture and Communication of Rexroth Projects RCCR, 2015, <https://old.rccr-projects.de/cms/?p=697&lang=ru>.

153 Закрытие Русских сезонов в Германии 2019: PHMA в Берлине, Гергиев, Мацуев, Room for Culture and Communication of Rexroth Projects RCCR, 2019, <https://old.rccr-projects.de/cms/?p=1819&lang=ru>.

154 «Вместе в трудные времена». Видеоконцерт к 75-летию окончания войны из Берлина, Москвы и Санкт-Петербурга, Представительства Германии в России, 07.05.2020, <https://germania.diplo.de/ru-ru/aktuelles/-/2339350>.

155 Die Übertragung des Weihnachtskonzertes der RDMA erreichte mehr als 150.000 Zuschauer auf der ganzen Welt, Room for Culture and Communication of Rexroth Projects RCCR, 27.12.2021, <https://rccr-projects.de/allnews/tpost/cr2jp2mp01-die-bertragung-des-weihnachtskonzertes-d>.

156 Das Orchester der RDMA in St. Petersburg, Room for Culture and Communication of Rexroth Projects RCCR, 25.06.2021, <https://rccr-projects.de/allnews/tpost/vsya7lb3v1-das-orchester-der-rdma-in-st-petersburg>.

157 «LiebeFreundeundFollower...», RCCRProjects, Facebook, 11.12.2022, <https://www.facebook.com/100063498342843/posts/pfbid026jQ34qx4L3kMSSfprKTKSVS2XASjkaF92mNhsedRjFq23MY4y5NF1xxEZmKrKj/?app=fbl>.

158 Там само.

159 News, Room for Culture and Communication of Rexroth Projects RCCR, <https://rccr-projects.de/allnews>.

160 Общая информация, Русское поле, <http://old.russkoepole.de/ru/oks/obshchaya-informatsiya.html>.

ру в рамках характеристики діяльності Російського дому та центрів «Русского мира». Але організація є не просто дотичною до владних структур, але й високо шанованою ними, про що свідчать численні нагороди керівництву Загальнонімецької координаційної ради російських співвітчизників. Так, у 2018 році Посольство РФ офіційно вручило голові правління Ради Ларісі Юрченко нагороду «за збереження культурної спадщини Росії за кордоном»¹⁶¹. А в 2020 році у консульстві РФ у Бонні проходила конференція Ради, на якій заступниці голови Вері Татарніковій вручили медаль від російського МЗС за внесок у консолідацію «русского мира» за кордоном¹⁶².

У рамках власної **діяльності** Рада співвітчизників організовує так звані звітно-виборчі конференції¹⁶³, а також заходи, присвячені окремим історичним темам¹⁶⁴, поширенню російської мови та культури, залученню молоді до культурного обміну тощо¹⁶⁵. Окрім Загальнонімецької ради діють регіональні ради співвітчизників деяких земель Німеччини, наприклад, землі Бранденбург та Берліна, Бремена та інших¹⁶⁶.

Представники Ради говорять про 400 організацій¹⁶⁷, що об'єднані її структурою. Втім, на конференції може з'являтися, наприклад, лише 100 делегатів¹⁶⁸. Визначити точну кількість чи знайти список організацій нам не вдалося, але завдяки прес-релізам конференцій можливо ідентифікувати частину організацій-учасниць Ради співвітчизників. **Серед них рідко зустрічаються інституціоналізовані чи масштабні ініціативи — зазвичай, ідеться про невеликі об'єднання діаспори.** Не дивно, що деякі з них співпрацювали із російськими інституціями культурної дипломатії, тож уже були згадані в попередньому розділі.

Організації можуть бути різними за тематичними напрямками діяльності, втім найчастіше йдеться про невеликі дитячі, інтеграційні центри та деякі суспільно-політичні організації. До Ради входили представники Школи Ломоносова та товариства «Мітра»¹⁶⁹, центру «Істок», Німецько-російського центру «Контакт», Товариства «Фенікс», Клубу «Діалог», організації «Мир», «Дружба Глобал» та інших. Facebook-сторінка порталу Ради співвітчизників «Русское поле» публікує новини про події різних органі-

161 Член Президиума МСРС Лариса Юрченко награждена медалью Пушкина, Международный Совет Российских Соотечественников, 25.10.2018, <https://msrs.ru/news-orb/item/403-nws2018-062>.

162 О XV Общегерманской конференции российских соотечественников, Посольство Российской Федерации в Федеративной Республике Германия, 28.09.2020, https://germany.mid.ru/ru/press-centre/news/de_ru_2020_09_28_o-xv-obshhegermanskoj-konferencii-rossiy/.

163 В Германии проходит страновая конференция российских соотечественников, Фонд поддержки и защиты прав соотечественников, проживающих за рубежом, 24.08.2021, <https://pravfond.ru/press-tsentr/v-germanii-prokhorit-stranovaya-konferentsiya-rossiyskikh-sootchestvennikov/>.

164 О XV Общегерманской конференции российских соотечественников, Посольство Российской Федерации в Федеративной Республике Германия.

165 (1) Российские соотечественники в Германии обсудят проблемы сохранения родного языка на Представительной конференции, КСРСК, 27.09.2013, http://www.korsovet.kg/new/Rossiyskie_sootchestvenniki_v_Germanii_obsudyat_problemi_sokhraneniya_rodного_yazika_na_predstavitelnoy_konferentsii_30730; (2) В Киле состоялась конференция русскоязычной молодежи Германии, Russkoe Pole, 24.10.2022, <https://ruskoe-pole.de/ru/rubriki/molodezh/v-kile-sostoyalas-konferentsiya-russkoyazychnoj-molodezhi-germanii.html>.

166 (1) День соотечественника в Баварии, Русский век, 02.06.2014, https://www.ruvek.ru/multimedia/photo/den_sootchestvennika_v_bavarii_2189/; (2) В Бремене чествовали ветеранов Великой Отечественной войны, Русский век, 16.03.2015, https://ruvek.mid.ru/news/v_bremene_chestvovali_veteranov_velikoy_otechestvennoy_войны_15916/.

167 Люди не хотят терять связь с Россией, Московская Немецкая Газета, 22.02.2018, <https://ru.mdz-moskau.eu>.

168 О XV отчетно-выборной конференции Общегерманского координационного совета российских соотечественников, Посольство Российской Федерации в Федеративной Республике Германия, 26.08.2021, https://germany.mid.ru/ru/press-centre/news/de_ru_2021_08_26_o-xv-otchetno-vybornoj-konferencii-obshheg/.

169 Шаги в верном направлении, Партнер, 2008, <https://www.partner-inform.de/partner/detail/2008/5/275/2964/shagi-v-vernom-napravlenii?lang=ru>.

зацій діаспори¹⁷⁰. Зазвичай це події в ключі представлення російської культури та популяризації мови. Помітними є заходи, приурочені до завершення Другої світової війни, що у дусі російської пропаганди відбувається як «святкування перемоги». Присутні й інші теми, традиційно притаманні попередньо проаналізованам акторами російської культурної дипломатії, як-от досягнення радянської космонавтики. Таким чином, ми знову спостерігаємо, **як причетність до Ради співвітчизників певної організації чи спільноти сприяє її долученню до поширення офіційних тем культурної дипломатії РФ у Німеччині.**

КАТЕГОРІЇ ОРГАНІЗАЦІЙ «СПІВІТЧИЗНИКІВ»

Значна кількість громадських об'єднань росіян в Німеччині налагодила контакти з державними гравцями російської культурної дипломатії у ФРН (філією Росспівробітництва, Фондом «Русский мир», Посольством РФ), а також наближеною до них Радою російських співвітчизників. **Таким чином утворилась масштабна мережа пов'язаних між собою громадських організацій та державних інституцій, зв'язки між якими ми вирішили схематично візуалізувати.** Такі зв'язки стали відомі завдяки задекларованим на сайтах організацій партнерствам, отриманому грантовому фінансуванню з боку державних інституцій, проєктній співпраці або ж наданню приміщень для заходів.

Слід зазначити, що схема зображує тільки ті зв'язки між офіційними російськими інституціями, Радою співвітчизників та неурядовими організаціями росіян у ФРН, які нам вдалось зафіксувати під час аналізу діяльності державних гравців за 2008-2021 рік. Тож йдеться про період до початку повномасштабного вторгнення Росії в Укра-

їну, адже починаючи з 2022 року чимало організацій намагаються змінити свою позицію щодо співпраці з державними російськими інституціями в Німеччині. На схемі відсутні зв'язки громадських організацій росіян в Німеччині з німецькими чи німецько-російськими акторами, а також іншими партнерами безпосередньо в Росії. Тож ми фокусуємо увагу виключно на російських державних і недержавних акторах, котрі базуються в Німеччині.

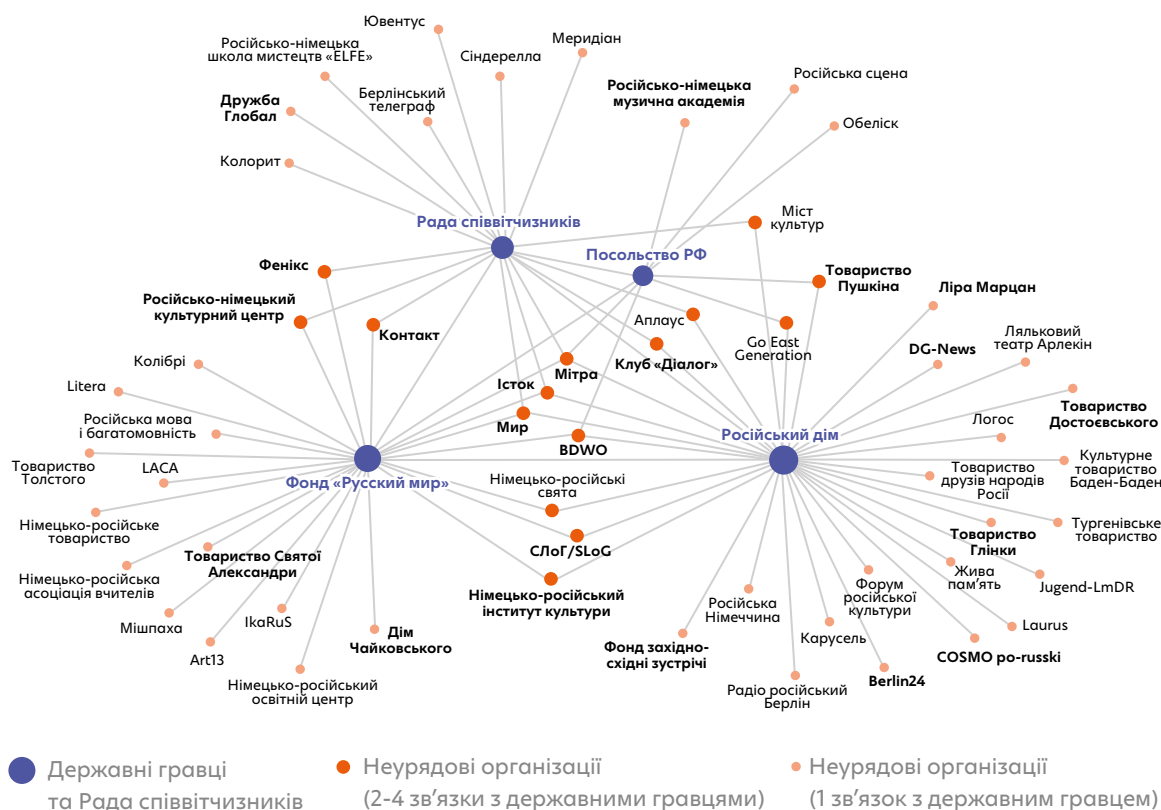
Графік демонструє, що російські державні або наближені до держави гравці налагодили зв'язки як мінімум із 57 німецькими громадськими організаціями росіян. Деякі громадські організації у різному форматі співпрацювали з двома або трьома державними структурами. Це свідчить як про спроможність Росії налагоджувати зв'язки із діаспорними спільнотами, так і про наявність лояльних до Росії організацій, що можуть своєю діяльністю долучатися до представлення офіційних тем культурної дипломатії у співпраці з різними акторами.

Серед категорій організацій, з якими співпрацюють державні гравці, можна знайти:

- школи, культурно-освітні та інтеграційні центри для дітей;
- організації та товариства у сфері культури та освіти;
- організації, що сприяють російсько-німецькому обміну у сфері громадянського суспільства та молодіжних рухів;
- діаспорні медіа;
- організації російських німців.

Діяльність **культурно-освітніх та інтеграційних центрів** схожа до діяльності центрів «Русского мира» і спрямована на позашкільну освіту. Такі організації проводять курси російської мови, популяризують російську літературу, народні традиції тощо.

170 Портал «Русское поле» — www.russkoeполе.de, Facebook, https://www.facebook.com/PortalRusskoePoleWw-russkoeполе/?locale=ru_RU.

Мітра – організація згадується в тексті; **Логос** – організація не згадується в тексті

Мережа зв'язків державних інституцій культурної дипломатії та неурядових організацій росіян у ФРН

Співпраця з **діаспорними медіа** дозволяє поширювати інформацію про заходи інституцій російської культурної дипломатії.

У Німеччині також діє чимало товариств та платформ, що проводять різноманітні **культурні заходи**, наприклад, літературні вечори, вистави, концерти класичної музики тощо. Частина таких організацій має зв'язки з державними акторами. Наприклад, **Товариство Пушкіна** чи **Глінки** ставить за мету поширення літературної чи музичної творчості цих авторів. Популяризація російських класиків є виразною рисою офіційної культурної дипломатії. Водночас організація **Співдружність літераторів Німеччини «SLoG»** популяризує різноманітну російську літературу та пропагує обговорення сучасних тенденцій у

мистецтві та культурі. До прикладу, раніше організація проводила у приміщенні Російського дому літературний фестиваль, присвячений сучасній російській поезії, магістральною темою якого був «метамодерн як нова культурна ситуація»¹⁷¹. Тож налагодження співпраці між організаціями дозволяє російським державним інституціям не лише збільшити масштаби культурного представництва, а й урізноманітнити порядок денний новими темами, що потенційно охоплюють ширшу аудиторію.

Серед організацій росіян є спільноти, що декларують мету своєї діяльності як «**діалог між німецьким та російським громадянським суспільством і культурний обмін**». Вони часто розширюють географію

171 Фестиваль Дирижабль, SLOG, <http://slog-germany.de/projects/festival-dirizhabl.html>.

до діалогу між німцями та представниками країн колишнього СРСР, втім, основні позиції зазвичай займає все ж російський трек. Такі установи організують і проводять не лише культурні події, а й конференції між організаціями громадянського суспільства двох країн, поїздки, молодіжні та професійні обміни, а також опікуються проблематикою міст-партнерів. Серед них, наприклад, [Федеральна асоціація німецьких західно-східних товариств \(BDWO\)](#), [Фонд «Західно-східні зустрічі»](#) та інші.

Варто згадати про **організації російських німців** (йдеться про етнічних німців, що переселилися із СРСР, колишніх радянських республік (здебільшого з Росії) до Німеччини), які також мали зв'язки з державними гравцями. Серед них, наприклад, організації [«Ліра Марцан»](#) та [молодіжне крило «Територіального об'єднання російських німців»](#). Російські німці є найбільшою групою серед російськомовних громадян Німеччини, відтак природно потрапляють під шквал російської пропаганди¹⁷². Організації російських німців звертаються до проблематики міграції та інтеграції в Німеччині, а також культурних особливостей цієї спільноти¹⁷³. Державні гравці вірогідно зацікавлені у контактах з російськими німцями через актуалізацію тем спільної німецько-російської історії та культурного обміну, а також через традиційне намагання залучити російськомовну аудиторію.

Серед партнерів державних гравців та Ради співвітчизників складно знайти суспільно-політичні організації, які відкрито

проводили діяльність саме у політичному вимірі. Винятком є вже згадувана організація «Дружба Глобал» — чи не єдина структура, яка має прямі зв'язки з політичною партією «АдН» та відкрито працює на легітимацію теми «повернення Криму Росії» і посилення німецької співпраці з РФ. **Втім, державні гравці частіше поширюють публікації та дописи про політичні ініціативи росіян, але не поширюють інформації про співпрацю з ними.** Наприклад, Фонд «Русский мир» публікує новини про діяльність гуманітарної організації «Майбутнє Донбасу»¹⁷⁴, яка чинить спроби легітимізувати російську окупацію східних регіонів України¹⁷⁵, та байкерського клубу «Нічні вовки»¹⁷⁶, який підтримує російську агресію проти України з 2014 року¹⁷⁷.

Отже, діяльність недержавних та приватних організацій, що були розглянуті як приклади у цьому підрозділі роботи, а також подібних до них, є доволі різноманітною та різновекторною. Проте вони безсумнівно є гібридними гравцями на полі просування російської м'якої сили, а відтак не можуть бути відкинуті за дужки при аналізі російської культурної дипломатії в Німеччині. Окрім прямої співпраці чи взаємних соцмережових згадок, у державних і недержавних акторів російської культурної дипломатії в Німеччині є ще одна спільна риса: ідентичні тематичні преференції, а відтак — схожі наративи, котрі просуваються і методично закріплюються у свідомості широкої громадськості.

172 Decker Philip K., «We Show What Is Concealed»: Russian Soft Power in Germany, Problems of Post-Communism, 68(3), 2021, p.216–230.

173 Nachrichten, Landsmannschaft der Deutschen aus Russland, <https://lmdr.de/nachrichten/>.

174 Немецкая организация «Будущее Донбасса» оправила в Луганск девять тонн гуманитарной помощи, Русский мир, 03.08.2022, <https://ruskiymir.ru/news/303692/>.

175 Цой Ива, Как немецкие «благотворители» через неонацистов снабжают путинскую армию рашистов, Антикор, 01.04.2023, https://antikor.com.ua/ru/articles/619426-kak_nemetskie_blagotvoriteli_cherez_neonatsistov_snabhajut_putinskuju_armiju_rashistov.

176 Книгу «Победители и наследники» доставят в Берлин, Русский мир, 21.04.2017, https://ruskiymir.ru/news/223813/?sphrase_id=1574008.

177 «Нічні вовки» оголосили план автопробігу до п'ятиріччя анексії Криму, Крим Реалії, 09.03.2019, <https://ua.krymr.com/a/news-nichni-vovky-avtoprobig-v-sevastopoli/29812106.html>.

Німецько-російські ініціативи та платформи співпраці

Попередні дослідження культурної дипломатії та російського впливу в Німеччині вказували на те, що міжнаціональні платформи співпраці та німецько-російські проекти активно функціонували впродовж багатьох років та могли ставати інструментами просування саме російських інтересів. На це вказували й експерти, з якими нам вдалось поспілкуватись в рамках дослідження.

«...Існує чимало міжнародних культурних програм. І оскільки німці хотіли мати якомога більше взаємодії з Росією, вони брали участь у цих програмах, розробляли власні проекти, які потім відкривали двері російським культурним впливам. До війни вони були досить поширеними».

Джон Лаф

Крім того, респонденти зазначали про випадки підтримки німецькими фондами центрів «Русского мира» чи інших організацій росіян у Німеччині, що певною мірою підсилювало популяризацію російської культури.

«Певні німецькі фонди були більш проросійськими, ніж інші. З політичних фондів, це, передусім, фонд Фрідріха Еберта і Фонд Розі Люксембург, що може пояснюватись симпатіями до Росії з боку політичних партій, котрих вони представляли. Вони, звісно, давали більш проросійську картину через події, котрі організовували. Але я пам'ятаю момент, коли карта Росії з тимчасово окупованим Кримом була на обкладинці банера конференції, що організовував в Москві

Фонд Фрідріха Науманна. А його якраз ніяк [не можна] назвати проросійським або таким, що представляє проросійську партію».

Сергій Сумленний

У рамках цього дослідження нас цікавить радше використання Росією можливостей, які створювалися через двосторонні німецько-російські платформи співпраці та обміну для застосування нею своєю м'якої сили в Німеччині, а не міждержавна співпраця як така. Тож ми розглянемо три кейси спільних ініціатив, які активно підтримувалися Німеччиною та використовувалися Росією для цілей м'якого впливу засобами культурної і публічної дипломатії. Зокрема, йдеться про Німецько-російський форум, Форум «Петербурзький діалог» та Музей «Берлін-Карлсхорст». Обрані для аналізу організації фігурували в інтерв'ю експертів-респондентів.

НІМЕЦЬКО-РОСІЙСЬКИЙ ФОРУМ

Німецько-російський форум був заснований у 1993 році. Тоді він налічував 59 членів-засновників з боку Німеччини¹⁷⁸. Кількість учасників з часом значно зросла, тож через 20 років у 2013 році серед членів організації було близько 350 представників як Німеччини, так і Росії¹⁷⁹. Учасниками Форуму є як фізичні, так і юридичні особи, а також асоціації¹⁸⁰. Вони представляють різні сфери (переважно, економіку, але також політику, науку і освіту, юриспруденцію та

178 Mitglieder, Deutsch-Russisches Forum e.V., <https://www.deutsch-russisches-forum.de/ueber-uns/mitglieder>.

179 Ободовская Е., Германо-российский форум спешит делать доброю, Партнер, 2013, <https://www.partner-in-form.de/partner/detail/2013/4/267/5917/germanorossiiskij-forum-speshit-delat-dobro?lang=ru>.

180 Mitglieder, Deutsch-Russisches Forum e.V.

законотворчість, медіа та культуру) і формують мережу¹⁸¹.

Мета діяльності Форуму — **сприяння взаєморозумінню між Німеччиною та Росією**. На думку членів цієї організації, між двома суспільствами потрібен діалог, зокрема, для поліпшення відносин після Другої світової війни. На сайті організації це сформульовано навіть у термінах місії: «Німецько-російський форум сприяє діалогу між суспільствами Німеччини та Росії та виступає за мирне співіснування у спільній Європі»¹⁸².

Однією з **цільових аудиторій** Німецько-російського форуму є його члени, оскільки Форум позиціонує себе як місце зосередження та обміну інформацією про різноманітні можливості контактів між Німеччиною і Росією. Відповідно, члени Форуму можуть користатися з соціального капіталу організації, накопиченого нею за 30 років роботи — контактами, мережами, зв'язками. Так само до аудиторії організації належить ширше коло осіб, зацікавлених у співпраці та контактах між Німеччиною та Росією, зокрема, з середовища бізнесу та громадянського суспільства¹⁸³. З описаних нижче сфер діяльності організації також видно, що Форум активно співпрацює з молоддю обох країн — школярами та студентами, які пізнають культуру один одного завдяки обмінам, та з німецькомовною молоддю з Німеччини, Австрії та Швейцарії, що прагнуть вчити російську мову.

Основними напрямками **діяльності** Німецько-російського форуму є шкільні та молодіжні обміни, культурна, мовна, муніципальна та регіональна співпраця (побратимство

міст), обмін інформацією та ідеями для зацікавлених у співпраці між Німеччиною та Росією¹⁸⁴.

Отже, активна увага в діяльності організації присвячена молоді. Форум проводить **міжнародні зустрічі та обміни серед школярів та студентів**. За допомогою російськомовного сайту «Привіт, Німеччино!»¹⁸⁵ Форум інформує молодих людей з Росії, які цікавляться Німеччиною, про обміни та різноманітні проекти і події, пов'язані з цією країною. Важливою сферою активності Форуму слід вважати **популяризацію вивчення російської мови німецькомовними школярами**, до того ж не лише у Німеччині, а й в інших німецькомовних країнах. Проект активно реалізується з 2008 року, відколи школярі щорічно залучаються до участі у грі на знання російської мови. Щороку відбуваються загальнонімецький турнір з гри під назвою «Bundescup»¹⁸⁶.

Ще одним виміром, який впродовж багатьох років розвиває Німецько-російський форум, є **формування і розбудова місцевих партнерств**. Інформація, що сприяє налагодженню співпраці та створенню різноманітних подій та проектів між містами-партнерами, розміщена на окремому порталі «Німецько-російські муніципальні та регіональні партнерства»¹⁸⁷. Втім, це

181 Ободовская Е., Германо-российский форум спешит делать доброю, Партнер, 2013, <https://www.partner-in-form.de/partner/detail/2013/4/267/5917/germanorossiiskij-forum-speshit-delat-dobro?lang=ru>.

182 Friedenskräfte stärken | Dialog fördern, Deutsch-Russisches Forum e.V., <https://www.deutsch-russisches-forum.de/friedenskraefte-staerken-dialog-foerdern/5726751>.

183 Häufig gestellte Fragen, Deutsch-Russisches Forum e.V., <https://www.deutsch-russisches-forum.de/ueber-uns/faq>.

184 Там само.

185 Hallo Deutschland, <http://hallo-deutschland.alumniportal.com/>.

186 Bundescup, Spielend Russisch lernen, <http://www.spielendrussisch.de/>.

187 Deutsch-Russische kommunale und regionale Partnerschaften, <http://www.russlandpartner.de/de>.

радше суто німецька ініціатива, котра дублюється у такій самій формі співпраці з низкою інших країн.

Німецько-російський форум опікується вже згадуваним раніше **порталом культури Росії**. Це інтернет-портал, що інформує про різноманітні російські культурні, освітні, наукові, політичні та бізнес-події у німецькомовних країнах та висвітлює відповідні теми. На порталі також можна знайти інформацію про вивчення російської мови¹⁸⁸. Як вже зазначалось, Німецько-російський форум позиціонує себе як **майданчик для обміну думками, ідеями та інформацією щодо можливостей співпраці у сферах бізнесу, громадянського суспільства, культури** тощо. Форум пропонує інформаційну підтримку та роль посередника у будь-яких проєктах між Німеччиною та Росією¹⁸⁹.

Врешті, варто згадати про **Потсдамські зустрічі** — щорічні **зустрічі членів Форуму спільно з представниками німецьких та російських еліт**. Якщо у попередні роки зустрічі проводились у форматі двосторонньої конференції навколо питань культури¹⁹⁰, то в останні до повномасштабного вторгнення Росії в Україну роки йшлося радше про організацію різноманітних дискусій, обговорень та зустрічей для представників бізнесових кіл та політичних еліт обох країн¹⁹¹.

«...Німецько-російський форум — це багато в чому про економіку, про економічні відносини».

Штефан Майстер

Варто зазначити, що раніше діяльність Німецько-російського форуму не обмежувалась лише згаданими тут проєктами. Наприклад, у архівній версії веб-сайту станом на 2016 рік перелічено більше 15 проєктів¹⁹², однак всі вони так чи інакше пов'язані з темами різноманітних обмінів та партнерства між двома країнами.

Партнером Німецько-російського форуму був «Петербурзький діалог», про котрий йтиметься детальніше далі, а точніше, Форум підтримував створення останнього. У рамках проєкту «Вчити російську граючи» в останні роки зафіксована співпраця Форуму з Гете-Інститутом у Росії, Німецькою асоціацією вчителів Росії, Російською асоціацією вчителів землі Північний Рейн-Вестфалія та Асоціацією російської мови та багатомовності. А на футері онлайн-порталу «Німецько-російські муніципальні та регіональні партнерства» фігурує Федеральне Міністерство закордонних справ Німеччини¹⁹³ як офіційний фінансовий партнер.

Нагородження переможців конкурсу «Вчити російську граючи», 2020 рік

Джерело: Russisches Haus in Berlin, Facebook

188 Kulturportal Russland, <http://www.kulturportal-russland.de>.

189 Tätigkeitsbereiche, Deutsch-Russisches Forum e.V., <https://www.deutsch-russisches-forum.de/ueber-uns/taetigkeitsbereiche>.

190 Потсдамские встречи, Германо-российский форум, Wayback Machine, 03.08.2016, <https://web.archive.org/web/20160903042100/http://www.deutsch-russisches-forum.de/ru/o-nas/sfery-deyatelnosti/potsdamskie-vstrechi>.

191 Терещенко Д., Коваль Н., Спочатку рублі, тоді гармати: Фонд підтримки публічної дипломатії імені О.М.Горчакова, Український інститут, 2022, с.17-20, https://ui.org.ua/wp-content/uploads/2022/05/analitychna-zapyska_fond-pidtrymky-publichnoi-CC%88-dyplomatii-CC%88-imeni-o.-m.-gorchakova.pdf.

192 Сферы деятельности, Германо-российский форум, Wayback Machine, 06.08.2016, <https://web.archive.org/web/20160806114150/http://www.deutsch-russisches-forum.de/ru/o-nas/sfery-deyatelnosti>.

193 Deutsch-Russische kommunale und regionale Partnerschaften, <http://www.russlandpartner.de/de>.

Заставка онлайн-трансляції однієї з подій у рамках Потсдамських зустрічей (зазначені лого усіх партнерів), 2021 рік

Джерело: [Deutsch-Russisches Forum e.V., YouTube](#)

У цілому, в діяльності Німецько-російського форуму складно розділити партнерів у ширшому розумінні та тих, хто надає тільки фінансову підтримку. Тому зв'язки з перерахованими нижче організаціями та установами, від яких помічене фінансування тих чи інших проєктів Форуму, також можна віднести до партнерських. Згідно з думками аналітиків, потенційними партнерами Форуму могли бути німецькі бізнес-компанії, що мали власні інтереси в Росії¹⁹⁴. Недаремно у наглядовій раді Німецько-російського форуму (принаймні до повномасштабного вторгнення Росії в Україну) було достатньо представників німецького бізнесу. Серед них — керівники та менеджери «EON

AG», «Telekom AG», «BASF», «GAZPROM Germania», «METRO» тощо¹⁹⁵.

Німецько-російський Форум є некомерційною організацією. **Фінансування** відбувається за рахунок членських внесків та спонсорської підтримки окремих проєктів¹⁹⁶. Наприклад, проєкт «Вчити російську граючи» в останні роки фінансово підтримують Фонд «Німецько-російський молодіжний обмін» та фонд «Глобус», видавництва «Ernst Klett» та «Lernidee-Erlebnisreisen». Раніше фінансову підтримку проєкту надавав фонд «Русский мир»¹⁹⁷. На сайті порталу культури немає інформації про спонсорів, однак веб-сторінка «Русский

194 Polyakova A. et al., *The Kremlin's Trojan Horses*, Atlantic Council, 2016, <https://www.atlanticcouncil.org/in-depth-research-reports/report/kremlin-trojan-horses/#germany>.

195 Попечительский совет, Германно-российский форум, Wayback Machine, 07.08.2016, <https://web.archive.org/web/20160807111041/http://www.deutsch-russisches-forum.de/ru/o-nas/popechitelskij-sovet>.

196 Häufig gestellte Fragen, Deutsch-Russisches Forum e.V., <https://www.deutsch-russisches-forum.de/ueber-uns/faq>.

197 Проект «Учить русский, играя» способствовал популяризации русского языка в Германии, Фонд «Русский мир», 2009, <https://russkiymir.ru/fund/press/80379/>.

мир» за 2012 рік інформує як про власну підтримку проекту, так і про його підтримку «GAZPROM Germania»¹⁹⁸. А на архівній версії веб-сайту Німецько-російського форуму за 2016 рік фінансовими партнерами зазначені Міністерство закордонних справ Німеччини та Німецька служба академічних обмінів DAAD¹⁹⁹. Зрештою, у попередньому дослідженні Українського інституту йшлося про те, що Потсдамські зустрічі фінансували Фонд Конрада Аденауера та Фонд Горчакова²⁰⁰.

Після 24 лютого 2022 року Німецько-російський форум засудив війну, яку Росія розпочала на території України, і артикулював необхідність переосмислення власної діяльності, що пов'язана із взаємодією з російськими державними акторами. Водночас учасники Форуму виступають за мирне співіснування, а завдання «будувати мости між Німеччиною та Росією» (а точніше, між суспільствами цих країн) вважають незмінним²⁰¹. Згідно зі звітом організації за 2022 рік, спільні німецько-російські події, підтримувані Форумом, не припинились. Тільки протягом того року відбувались різноманітні зустрічі, експертні обговорення, події в рамках проєктів «Вчити російську граючи» та «Twin city talk» — діалоги міст-побратимів²⁰². Ба більше, роком пізніше, до турніру з вивчення російської мови у 2023 році Форум залучив українських дітей-біженців²⁰³, потенційно підкріплюючи тим самим одну з ключових антиукраїнських тез росіян про «один народ».

На сайті Форуму перерахована низка ініціатив, які покликані допомагати українцям у різних сферах — від допомоги біженцям (людям літнього віку, дітям, допомога у пошуках роботи тощо) у Берліні і до збирання гуманітарної допомоги чи допомоги ЛГБТІК-спільноті в Україні. Однак на цій же сторінці підкреслюється, що члени Німецько-російського форуму стоять на боці як народу України, так і тих росіян, котрі не підтримують війни²⁰⁴. **За такими формулюваннями криються хибні ідеї про те, що російське суспільство не можна асоціювати із російською владою, яка є одноосібно винною у розпалюванні війни. Хоча насправді російське суспільство у своїх переважній більшості зайняло позицію мовчазної згоди щодо війни Росії проти України. Відтак допомога українцям в Німеччині з боку російських організацій виглядає не просто дивною, а цинічно корисливою задля вибілювання власної репутації.**

У лютому 2023 року в рамках поновлення молодіжних обмінів, німецькі школярі відвідали Москву. Відповідаючи на питання німецьких журналістів про подробиці цієї поїздки, представник Німецько-російського форуму заявив, що такі ініціативи варто підтримувати, адже «конфлікти стосуються глобальної політики, але ніяк не окремих людей та населення країн»²⁰⁵. У 2024 році у рамках цієї ж ініціативи очікується візит російських школярів до Німеччини. **Отже, бачимо ті самі ідеї про розмежування вла-**

198 Kulturportal Russland — близко и практично, Фонд «Русский мир», 10.10.2012, <https://russkiymir.ru/news/64259/>.

199 Часто задаваемые вопросы, Германо-российский форум, Wayback Machine, 04.09.2016, <https://web.archive.org/web/20160904171644/http://www.deutsch-russisches-forum.de/ru/o-nas/chasto-zadavaemye-voprosy#1>.

200 Терещенко Д., Коваль Н., Спочатку рублі, тоді гармати: Фонд підтримки публічної дипломатії імені О.М.Горчакова, Український інститут, 2022, с.17-20 https://ui.org.ua/wp-content/uploads/2022/05/analitychna-zapyska_fond-pidtrymky-publichnoi%CC%88-dyplomatii%CC%88-imeni-o.-m.-gorchakova.pdf.

201 Friedenskräfte stärken | Dialog fördern, Deutsch-Russisches Forum e.V., <https://www.deutsch-russisches-forum.de/friedenskraefte-staerken-dialog-foerdern/5726751>.

202 Jahresbericht für 2022, Deutsch-Russische Forum e.V., Berlin, 2022, p.24, <https://www.deutsch-russisches-forum.de/portal/wp-content/uploads/2023/11/DRF-Jahresbericht-2022.pdf>.

203 Jahresbericht für 2022, Deutsch-Russische Forum e.V., Berlin, 2022, p.31.

204 Hilfs und Spendenmöglichkeiten, Deutsch-Russisches Forum e.V., <https://www.deutsch-russisches-forum.de/hilfs-und-spendenmoeglichkeiten/5602120>.

205 «Немецкие школьники побывали по обмену в Москве, несмотря на войну», BILD на русском, Telegram, 30.09.2023, https://t.me/BILD_Russian/12119.

ди РФ та російського народу, а також можемо припустити, що частина програм та проєктів, що були призупинені у 2022 році, будуть згодом відновлені.

Підсумовуючи, варто згадати думки респондентів нашого дослідження. Один з них підкреслює, що *члени Форуму щиро вірили у необхідність розбудови німецько-російських стосунків та робили багато важливої роботи у сфері культури та науки, але одночасно називає Німецько-російський форум «абсолютно найбільшим проросійським лоббі» (Маттіа Неллес)*. Співголосними є ідеї іншого респондента, який звертає увагу на те, що *«безневинний проєкт» розбудови контактів між німецьким та російським суспільством перетворився у «рупор Путіна в Німеччині» (Андреас Умланд)*.

Отже, діяльність Німецько-російського форуму всі роки його існування була побудована навколо ідеї про наявність давніх та міцних зв'язків між Німеччиною та Росією, а, відтак, необхідності розбудови різноманітних партнерств між країнами на різних рівнях, зокрема, у сфері культури. А наявні партнерства створюють широкі можливості для лобювання інтересів владно-олігархічної верхівки РФ у Німеччині.

ФОРУМ «ПЕТЕРБУРЗЬКИЙ ДІАЛОГ»

«Петербургський діалог» (далі — «ПД») був створений у 2001 році як двостороння конференція, присвячена «актуальним суспільним питанням російсько-німецьких відносин»²⁰⁶, та функціонує «не лише як регулярна німецько-російська дискусійна платформа, а й як джерело ідей

Міністр закордонних справ РФ Сергій Лавров на XVIII Форумі «Петербургський діалог», Німеччина, 2019 рік

Джерело: *Институт внешнеполитических исследований и инициатив*

для конкретних проєктів»²⁰⁷. Основна мета, заради якої «ПД» було створено, — налагодження діалогу між представниками різних експертних середовищ Росії та Німеччини задля подальшої більш тісної співпраці на рівні ідей, проєктів та активностей.

«Петербургський діалог» координується Виконавчою радою з боку Німеччини та Керівним комітетом з боку Росії. Також кожна зі сторін станом на 2022 рік налічувала близько 40 членів — представників громадянського суспільства, бізнесу, влади, а також вчених та експертів, які формують порядок денний організації.

На російській версії архіву веб-сайту організації підкреслюється, що «ПД» створено за сприяння президента РФ Владіміра Путіна і тодішнього канцлера ФРН Герхарда Шредера та в цілому діяльність організації відбувається під патронатом урядів двох країн²⁰⁸.

Аудиторія. Форум «Петербургський діалог» розрахований на залучення до співпраці активних частин російського та німецько-

206 Ein Forum für den Dialog der Zivilgesellschaften, Petersburger Dialog, <https://petersburger-dialog.de/ueber-den-petersburger-dialog/ein-forum-fuer-den-dialog-der-zivilgesellschaften/>.

207 Там само.

208 (1) Цели и задачи форума, Petersburger Dialog, Wayback Machine, 05.10.2017, <https://web.archive.org/web/20171005013755/http://petersburger-dialog.ru/home/tseli-i-zadachi-foruma.html>; (2) История форума, Petersburger Dialog, Wayback Machine, 16.10.2017, <https://web.archive.org/web/20171016091448/http://petersburger-dialog.ru/home/istoriya.html>.

го суспільств: представників громадського сектору, влади, бізнесу, експертів, дослідників, митців тощо. Окрему увагу у другій декаді свого існування організація почала приділяти взаємодії між собою активної молоді обох країн.

Водночас експерти звертають увагу на те, що з російського боку до складу «ПД» входили не реальні активісти з громадського сектору, а GONGO, які мали виглядати як громадські організації, а насправді керувались державою.

«У Петербурзькому діалозі існує проблема: з російського боку насправді не було недержавних організацій, які представляли громадянське суспільство, але були ті громадські організації, що перебували у державній власності. З російського боку про дійсно громадянське суспільство не йшлося».

Конфіденційно

Діяльність. Основним форматом взаємодії «Петербурзького діалогу» були щорічні конференції, що проходили по черзі в одному з міст Росії та в одному з міст Німеччини з 2001 по 2018 роки. На конференціях обговорювались питання німецько-російських відносин на кшталт розбудови співпраці на рівні громадянського суспільства, протистояння глобальним викликам, що загрожують обом країнам, або можливостей, що несе модернізація і глобалізація для обох країн²⁰⁹.

Окрім щорічних конференцій у рамках ініціативи за основними напрямками «Петербурзького діалогу» всі ці роки працювали **робочі групи**. Співпраця відбувалась у таких сферах, як політика, економіка,

Засідання робочої групи з питань культури «Петербурзького Діалогу», Москва, 14-17 листопада 2012 року

Джерело: [Petersburger Dialog](https://petersburger-dialog.de/)

громадянське суспільство, освіта і наука, майстерня майбутнього (співпраця активної молоді з обох країн), культура, медіа, церкви в Європі, охорона здоров'я та екологічна модернізація²¹⁰. У результаті взаємодії членів «ПД» та діяльності в рамках робочих груп організація справді змогла ініціювати різні проєкти та активності поза основною щорічною конференцією.

Розглянемо детальніше діяльність робочих груп, що працювали над темами культури та науки і освіти. Згідно з німецькомовною версією веб-сайту організації, спільні зустрічі **робочої групи з питань культури «Петербурзького діалогу»** почались з квітня 2001 року. За 20 років своєї роботи команда ініціювала та підтримала різноманітні двосторонні німецько-російські проєкти у різних сферах мистецтва: спільне виробництво фільмів²¹¹, музично-театральні програми, проєкти у сфері архітектури (на кшталт тижня авангардної архітектури²¹²) тощо. Плідною і тривалою видається інтенсифікація співпраці між музеями та бібліотеками обох країн. Окрім підготовлених виставок,

209 Hauptveranstaltung, Petersburger Dialog, <https://petersburger-dialog.de/hauptveranstaltung/>.

210 Arbeitsgruppen, Petersburger Dialog, <https://petersburger-dialog.de/arbeitsgruppen/>.

211 Sitzung der AG Kultur beim 10. Petersburger Dialog, Jekaterinburg, 13.-15. Juli 2010, Petersburger Dialog, 2010, <https://petersburger-dialog.de/10-petersburger-dialog-in-jekaterinburg-13-15-juli-2010/>.

212 Aktionswoche «Avantgarde-Architektur» zum 8, Petersburger Dialog, 28.09.2008, <https://petersburger-dialog.de/aktionswoche-avantgarde-architektur-zum-8-petersburger-dialog/>.

присвячених спільним темам з історії та культури, що демонструвались почергово в містах Росії та Німеччини, представники «ПД» зазначають про двостороннє обговорення та дослідження предметів культури, що були вивезені з обох країн під час Другої світової війни²¹³.

За сприяння «ПД» були оголошені рік російської культури в Німеччині (2003), рік німецької культури в Росії (2004) та двосторонній рік культури (2012/13). Представники робочої групи з питань культури заявляють про сотні заходів, ініційованих ними впродовж цих років²¹⁴.

Робоча група з питань освіти і науки також стартувала у 2001 році. Однією з ключових ідей перших років роботи групи була ідея молодіжного обміну. Відтак у 2003 та 2004 році ця робоча група навіть змінила назву на «група з питань молодіжного обміну, освіти і науки», а у 2006 році під егідою «Петербурзького діалогу» у Гамбурзі був створений Фонд «**Німецько-російський молодіжний обмін**»²¹⁵. Згідно з інформацією зі щорічних зустрічей робочої групи «ПД» з освіти і науки, разом зі своєю російською партнерською організацією Фонд «Німецько-російський молодіжний обмін» вже станом на 2008 рік допоміг взяти участь у шкільних та молодіжних обмінах більш ніж 15 тисячам учасників²¹⁶. Серед інших категорій молоді на обміни їздили також викладачі та науковці. Одним з ак-

центів у діяльності «ПД» була безперервна освіта, тож активно заохочувались обміни та спільні проєкти у академічних колах.

Іншим напрямком, яким опікувалась робоча група з питань освіти та науки, було налагодження співробітництва у різних дослідницьких проєктах у галузях соціально-гуманітарних, природничих та технічних наук. Прикладом такої співпраці може бути діяльність заснованого з ініціативи «ПД» **Форуму Коха-Мечникова**, що опікувався спільними медичними дослідженнями, зокрема, у галузі інфекційних хвороб, організацією спільних медичних конгресів, циклів лекцій, літніх шкіл та різноманітних обмінів для представників медичного персоналу та студентів-медиків обох країн тощо²¹⁷. Спільні проєкти також активно відбувались у таких сферах академічних та прикладних досліджень, як право, транспорт і логістика, сировинні ресурси та енергетика.

Ще однією темою, яка є наскрізною у роботі обох робочих груп, діяльність яких розглядається тут більш прицільно, є питання вивчення російської мови. Учасники «Петербурзького діалогу» говорять про необхідність популяризації вивчення російської мови у Німеччині, і німецької — в Росії на різних рівнях: від початкових класів до університетів, де особлива увага приділяється навичкам технічного перекладу та вивченню вузькоспецифічних тезаурусів технічних мов²¹⁸.

213 Sitzung der AG Kultur beim 12. Petersburger Dialog, Moskau, 14.-17. November 2012, Petersburger Dialog, 2012, <https://petersburger-dialog.de/sitzung-der-ag-kultur-beim-12-petersburger-dialog-moskau-14-17-november-2012/>.

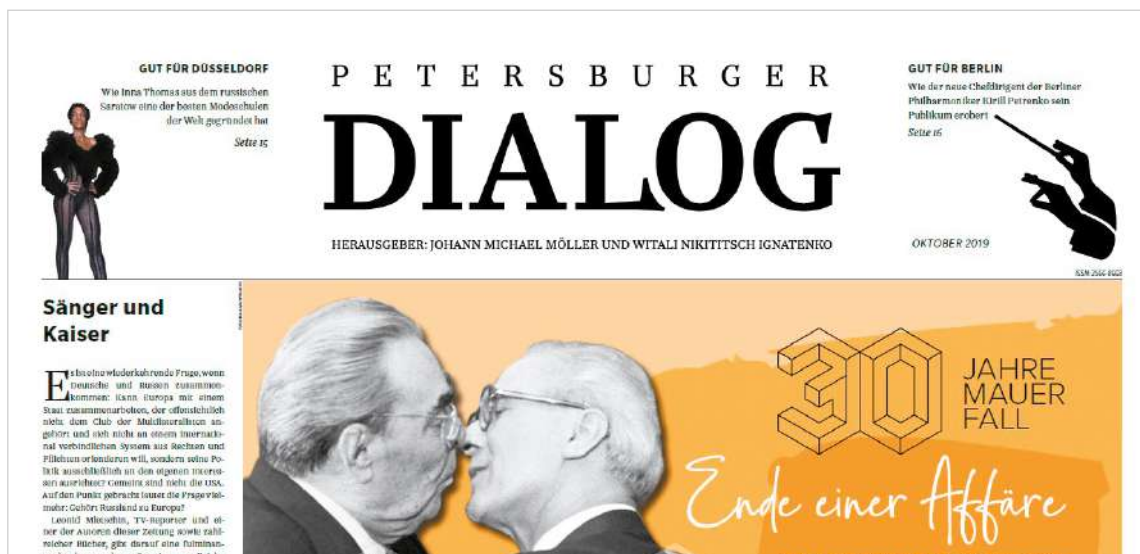
214 (1) Sitzung der AG Kultur beim 3. Petersburger Dialog, St. Petersburg, 10.-12. April 2003, Petersburger Dialog, 2003, <https://petersburger-dialog.de/sitzung-der-ag-kultur-beim-3-petersburger-dialog-st-petersburg-10-12-april-2003/>; (2) Sitzung der AG Kultur beim 11. Petersburger Dialog in Wolfsburg und Hannover, 17.-19. Juli 2011, Petersburger Dialog, 2011, <https://petersburger-dialog.de/sitzung-der-ag-kultur-beim-11-petersburger-dialog-vom-17-19-juli-2011-tagte-der-11-petersburger-dialog-in-wolfsburg-und-hannover/>.

215 AG Bildung und Wissenschaft, Petersburger Dialog, <https://petersburger-dialog.de/arbeitsgruppen/bildung-und-wissenschaft/>.

216 Sitzung der AG Bildung, Wissenschaft und Gesundheitsvorsorge beim 8. Petersburger Dialog, St. Petersburg, 2. Oktober, 2008, Petersburger Dialog, 2008, <https://petersburger-dialog.de/sitzung-der-ag-bildung-wissenschaft-und-gesundheitsvorsorge-beim-8-petersburger-dialog-st-petersburg-2-oktober-2008/>.

217 Там само.

218 Sitzung der AG Jugendaustausch, Bildung und Wissenschaft beim 4. Petersburger Dialog, Hamburg, 9.-10. September 2004, Petersburger Dialog, 2004, <https://petersburger-dialog.de/sitzung-der-ag-bildung-und-wissenschaft-beim-4-petersburger-dialog-hamburg-9-10-september-2004/>.

Газета «Петербургський діалог», жовтень 2019 року

Джерело: [Petersburger Dialog](#)

Особлива увага членами «ПД» приділялася молоді та різноманітним молодіжним ініціативам. Так, з 2013 року під егідою Форуму «Петербургський діалог» та за його подобою був організований Молодіжний форум — платформа для діалогу та дискусій між молодими активістами німецького та російського суспільств²¹⁹. Серед проєктів Молодіжного форуму варто назвати Школу для молодих вчених з Німеччини та Росії, що відбувалась з 2013 по 2017 роки; молодіжні богословські зустрічі німецьких та російських теологів, які проходили у 2013 — 2016 роки; премію ім. Петера Бьоніша, якою щорічно нагороджували молодих російських та німецьких журналістів, які власною професійною діяльністю сприяли кращому розумінню між двома країнами.

У рамках діяльності «ПД» також вийшло 15 номерів однойменної газети²²⁰. А коли в часи COVID-19 пандемічні обмеження ускладнювали організацію офлайн-зустрічей, учасники організації вирішили створи-

ти власну онлайн-платформу «Кареніна»²²¹ як для підсилення комунікації всередині організації, так і для представлення її дискурсу назовні.

Ключовим **партнером** «Петербургського діалогу» є Німецько-російський форум. Офіс німецького представництва «ПД» навіть знаходиться у приміщенні цієї організації. Водночас «ПД» співпрацює з низкою організацій і **фінансово** підтримується багатьма з них — політичними та приватними фондами, бізнесами, а також урядами обох країн. До прикладу, діяльність «Петербургського діалогу» впродовж років підтримували Фонд Гайнріха Бьоля, Фонд Рози Люксембург, Фонд Конрада Аденауера, Фонд Кьорбера, Фонд Фрідріха Еберта, Фонд Фрідріха Науманна, Фонд Ганса Зайделя та інші. Активно залученим у діяльність «ПД» впродовж багатьох років була Німецька служба академічних обмінів DAAD. А серед бізнесів, які фінансували діяльність Форуму в останні роки, були компанії «Siemens», «METRO»,

219 Молодежный форум, Petersburger Dialog, Wayback Machine, 05.12.2017, <https://web.archive.org/web/20171205211137/http://petersburger-dialog.ru/proekty-i-meropriyatiya-v-ramkakh-foruma/molodezhnyj-forum.html>.

220 Zeitung «Petersburger Dialog», Petersburger Dialog, <https://petersburger-dialog.de/zeitung-petersburger-dialog/>.

221 Онлайн-платформа «Кареніна», <https://www.karenina.de/>.

«Schüco», «Herrenknecht», «Evonik» та інші.

Прикметно, що суперечності між російською та німецькою частинами «ПД» почалися ще до 2022 року і тільки поглибились з початком повномасштабної війни Росії проти України. Адже 26 травня 2021 року генеральна прокуратура РФ внесла у список «небажаних іноземних організацій» три німецькі структури, керівники яких входили до спільноти «ПД», а саме — Центр ліберальної сучасності, Німецько-російський обмін і Форум російськомовних європейців²²². У Берліні такі дії Москви були сприйняті як курс на протидію налагодженню діалогу.

Основні зміни після 2022. У листопаді 2022 року на вимогу Виконавчої ради «Петербурзького діалогу» під час позачергових загальних зборів було вирішено закрити організацію у першому кварталі 2023 року. На веб-сайті організації причину такого рішення було сформульовано наступним чином: «З огляду на кримінальну загарбницьку війну та лобову позицію проти західних демократій, діалог у такому форматі вже неможливий»²²³. 20 квітня 2023 року за результатами голосування Генеральної асамблеї організації було прийнято відповідне рішення («за» проголосувало 32 учасники з 38). З того моменту «Петербурзький діалог» перебував у процесі ліквідації відповідно до німецького законодавства²²⁴.

Отже, маємо констатувати, що діяльність спільних німецько-російських робочих груп в рамках «Петербурзького діалогу» призвела до активної двосторонньої взаємодії

та ініціювала десятки і сотні різноманітних проєктів. Водночас, зокрема, з огляду на залучення до «ПД» з боку Росії GONGO можемо припустити, що ці різноманітні проєкти влада РФ використовувала для просування власного політичного порядку денного.

МУЗЕЙ «БЕРЛІН-КАРСГОРСТ»

Музей «Берлін-Карлсгорст» (до 2022 року Німецько-російський музей «Берлін-Карлсгорст»)²²⁵ відкрився у 1995 році у приміщенні, де в 1945 році був підписаний Акт про капітуляцію Німеччини. Раніше там знаходився «Музей безумовної капітуляції фашистської Німеччини у Великій Вітчизняній війні 1941-1945». Декларована **мета** музею полягає у висвітленні спільного російсько-німецького погляду на історію ХХ століття. Діяльність та експозиції музею зберігають акцент на історії Другої світової війни. У 1990-их німецько-російська експертна комісія розробила нову концепцію експозиції. На сайті музею вказано, що пізніше до групи експертів приєдналися представники з України та Білорусі, а у 2013 році була відкрита постійна експозиція, яка представлена й сьогодні. Музей повністю **фінансується** німецькою стороною, а саме — Федеральним уповноваженим з питань культури та медіа²²⁶.

Асоціація Музей «Берлін-Карлсгорст» складається з 17 інституційних членів, серед яких 8 німецьких, 6 російських, одна українська та одна білоруська інституція. До асоціації входить Міністерство оборони, Міністерство культури та Міністерство

222 Vorstand des Petersburger Dialogs: Repressiver Umgang mit NGO ist völlig inakzeptabel und heizt Spannungen weiter an, Petersburger Dialog, 28.05.2021, <https://petersburger-dialog.de/vorstand-des-petersburger-dialogs-repressiver-umgang-mit-ngo-ist-voellig-inakzeptabel-und-heizt-spannungen-weiter-an/>.

223 Petersburger Dialog löst sich im 1. Quartal 2023 auf, Petersburger Dialog, 22.11.2022, <https://petersburger-dialog.de/petersburger-dialog-loest-sich-2023-auf/>.

224 Там само.

225 Німецько-російський музей «Берлін-Карлсгорст» змінить свою назву, Your Art, 07.05.2022, <https://supportyouart.com/news/nimeczko-rosijskyj-muzej-berlin-karlshorst-zminyt-svoyu-nazvu/>.

226 The Museum, Museum Berlin-Karlshorst, <https://www.museum-karlshorst.de/en/about-us/the-museum/>.

Будівля Музею «Берлін — Карлсгорст».
На флаштокках прапори Німеччини, Росії, Білорусі
й України

Джерело: [DG-News](#)

закордонних справ Російської Федерації²²⁷. До наукової ради музею належить 11 експертів з Німеччини, Росії, Білорусі та України, 5 із яких є представниками російських інституцій. Щодо співпраці з музеєм української сторони, то сайт посилається на Музей історії України у Другій світовій війні. Директорка останнього зазначила, що інституція не бере участі у роботі Наукової ради з початку російської агресії у 2014 році та в 2022 році взагалі призупинила співпрацю з Музеєм «Берлін-Карлсгорст»²²⁸.

Структура Музею «Берлін-Карлсгорст» передбачає, що російські державні органи влади мають вплив на планування діяльності музею. Німецький історик Губертус Кнабе із посиланням на Федерального уповноваженого з питань культури та ме-

діа пише, що всі члени асоціації Музей «Берлін-Карлсгорст», у тому числі Міністерство оборони РФ, затверджували фінансовий план музею на 2023 рік²²⁹. У 2019 році колектив музею в особі його керівника Йорга Морре офіційно отримав подяку від президента РФ за збереження історичної спадщини²³⁰. Таким чином, участь російської сторони полягала не лише в конструюванні експозиції експертами, але й у прямому впливі на діяльність музею. Натомість попри заяви музею простежити такий же рівноцінний постійний вплив українського голосу нам не вдалося.

Музей, що передував «Берлін-Карлсгорсту», працював у НДР спочатку на радянську аудиторію, зокрема, військових, а з 1980-их і на німецьку²³¹. Станом на сьогодні **аудиторію** музею становлять не лише німці та росіяни у Німеччині, а й представники міжнародної спільноти, та й загалом туристи, що можуть відвідувати його у Берліні. Музей пропонує також екскурсії та заходи для школярів.

У рамках своєї **діяльності** Музей «Берлін-Карлсгорст» представляє постійну та тематичні виставки, а також проводить заходи на кшталт дискусій, обговорень, екскурсій і семінарів для школярів²³². Разом з Посольством РФ музей розробив карту поховань та меморіалів радянських жертв під час Другої світової війни. Музей також створив карту розташування радянських військ після 1945 року²³³.

227 The Museum, Museum Berlin-Karlshorst, <https://www.museum-karlshorst.de/en/about-us/the-museum/>.

228 Ворожбит О., Німецький музей, що може діяти лише за згодою Москви, Український Тиждень, 28.03.2023, <https://tyzhden.ua/nimetskyj-muzej-shcho-mozhe-diyaty-lyshe-za-zhodoiu-z-moskvy/>.

229 Knabe H., *Handlungsfähig nur mit Russlands Zustimmung*, Frankfurter Allgemeine, 21.03.2023, <https://www.faz.net/aktuell/feuilleton/debatten/wie-russland-ueber-die-arbeit-eines-berliner-museums-mitbestimmt-18763060.html?pur=1>.

230 Благодарность президента России передана коллективу музея «Берлин — Карлсхорст», Посольство Российской Федерации в Федеративной Республике Германия, 2019, https://germany.mid.ru/ru/press-centre/news/de_ru_2019_12_10_blagodarnost-prezidenta-rossii-per/.

231 Clarke D., Wóycicka Z., *Cultural Diplomacy in the War Museum: The Case of the German-Russian Museum Berlin-Karlshorst*, History and Memory, vol. 31, no. 2, 2019, pp.78–116.

232 The Museum, Museum Berlin-Karlshorst, <https://www.museum-karlshorst.de/en/about-us/the-museum/>.

233 Советские военные мемориалы в Германии, <https://www.sowjetische-memoriale.de/>.

Дослідження Музею «Берлін-Карлсгорст» демонструє, що підготовка теперішньої експозиції викликала дискусії між російськими та німецькими істориками²³⁴. Зрештою, експозиція, відкрита у 2013 році, таки містила ті наративи, які просували російські історики. Серед них, наприклад, акцентування на радянському терорі саме як «побічному ефекті» модернізації, інтерпретація домовленостей між СРСР та Німеччиною як оборонних заходів та применшення войовничості СРСР в період 1939-1941 років²³⁵.

Серед тематичних виставок, які описані на сайті станом на кінець 2023 року, немає таких, які б стосувалися засудження репресій в СРСР чи воєнних злочинів радянської армії, відтак цей історичний період висвітлений доволі однобоко зі спробою максимально нейтрально (якщо не позитивно) висвітлити політику Радянського Союзу. Багато негативних аспектів функціонування СРСР були згладжені або пропущені, водночас зображення нацистського режиму відповідає критичному німецькому підходу до розгляду та представлення історії²³⁶. Така неспроможність Росії перейняти європейські перспективи на осмислення історії перетворює Музей «Берлін-Карлсгорст» на інструмент просування пропагандистських нарративів у контексті не лише Другої світової війни, а й історії СРСР.

У 2022 році Музей «Берлін-Карлсгорст» не лише відмовився від найменування себе як «німецько-російського», а й зняв російський прапор з території закладу. Музей активно допомагав українським культур-

Будівля Музею «Берлін-Карлсгорст» з порожніми флагштоками, на яких висіли раніше російський та білоруський прапори

Джерело: Музей «Берлін-Карлсгорст»

ним установам, які зазнали руйнувань внаслідок війни²³⁷. У 2023 році музей провів низку обговорень «Історія в конфлікті»²³⁸, що стосувалися політики пам'яті та переосмислення історії Другої світової війни у Східній Європі. Такі заходи демонструють намагання залучити до обговорення пам'яті істориків з України, Білорусі та Балтійських країн. Водночас досі діє та ж постійна експозиція, що була створена у дебатах з російськими істориками, а російські інституції, у тому числі міністерства, не були виключені з процесу планування діяльності музею.

На початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну директор музею Йорг Морре розповів, що контактує з представниками російських музеїв. Він також говорив про потребу відновлення співробітництва у майбутньому та критикував звільнення російських культурних діячів, які не виконали вимоги засудити російське вторгнення,

234 Clarke D., Wóycicka Z., *Cultural Diplomacy in the War Museum: The Case of the German-Russian Museum Berlin-Karlshorst*, *History and Memory*, vol. 31, no. 2, 2019, pp.78–116.

235 Там само.

236 Там само.

237 Допомога українським архівам: співпраця з Музеєм Берлін-Карлсхорст, Державна архівна служба України (Веб-архів, 05.12.2022), <https://archives.gov.ua/ua/2022/12/05/%D0%B4%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%BC%D0%BE%D0%B3%D0%B0-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%BC-%D0%B0%D1%80%D1%85%D1%96%D0%B2%D0%B0%D0%BC-%D1%81%D0%BF%D1%96%D0%B2%D0%B-%D1%80/>.

238 *International Event series History in conflict. 1944 – A year between fronts*, Museum Berlin-Karlshorst, <https://www.museum-karlshorst.de/en/your-visit/history-in-conflict/>.

зокрема, Валерія Гергієва та Анни Нетребко²³⁹, чим дуже грав на руку російським пропагандистам.

Підсумовуючи, можемо констатувати, що спільні німецько-російські платформи ха-

рактеризуються значними здобутками у розбудові двосторонніх проєктів та ініціатив Росії та Німеччини. І саме ці платформи впродовж років успішно використовувались російською владою для поширення власної м'якої сили.

239 Борисова М., *Что теперь будет с Германо-российским музеем в Берлине?*, Deutsche Welle, 05.03.2022, <https://www.dw.com/ru/museum-berlin-karlshorst-reagiruet-na-wojnu-w-ukraine/a-61019490>.

РОЗДІЛ 2.

Тематичні напрями культурної дипломатії Російської Федерації в Німеччині

діяльність державних акторів культурної дипломатії, недержавних (громадських) та приватних організацій, а також двосторонніх німецько-російських платформ створює можливість для російського впливу у багатьох тематичних напрямках. Розгляд кожного з них дає змогу не лише підсумувати діяльність різних акторів, а й доповнити розуміння російської культурної дипломатії через окремі проекти й співпрацю з автономними дієвцями — особливо тими, котрі не підпали під жодну з раніше охарактеризованих категорій.

Окрім цього, розглядаючи діяльність інституцій культурної дипломатії РФ крізь призму ключових тематичних напрямів, ми маємо змогу згрупувати їх за цією спільною рисою, прослідковуючи таким чином ті зв'язки між акторами російської культурної (і частини публічної) дипломатії, котрі без такого підходу були неявними.

У цьому контексті вважаємо доцільним виокремити такі ключові тематичні напрями: представлення російської культури (очевидно найбільш масштабний на-

пряма, тож йому приділимо більше уваги), **збереження російської ідентичності через роботу зі «співвітчизниками», молодіжні та професійні обміни, конструювання історичної пам'яті, поширення і заохочення до вивчення російської мови, а також діяльність в академічній сфері.**

Представлення російської культури. Окрім діяльності російських гравців, які базуються у Німеччині, цей напрям доповнюється окремими проектами з боку власне стейкхолдерів з Росії. Прикладом може слугувати масштабна програма Міністерства культури РФ «Російські сезони», яка містила в собі понад 400 заходів у різних секторах культури тільки протягом 2019 року²⁴⁰. Цей кейс чудово ілюструє вже згадану зосередженість на класичній культурі, позаяк відкривала «Російські сезони» опера Чайковського, а вагому частину програми становили концерти класичної музики та балетні вистави²⁴¹, хоч включала вона також і представлення сучасних композиторів, джазових виконавців та народних ансамблів. Щодо останнього, то фольклор в очах німецького глядача посилює образ

240 Яникеева И., «Русские сезоны» — яркий пример культурной дипломатии, Международная жизнь, 04.09.2019, <https://interaffairs.ru/news/show/23682>.

241 Там само.

дещо «екзотичної» російської культури. Окрім цього, «Російські сезони» були спрямовані також на налагодження співпраці між німецькими та російськими культурними установами.

Опитані експерти згадували про **вагому роль співпраці між музеями обох країн в рамках представлення російської культури в Німеччині**. Серед акторів у цій сфері помітна робота «Петербурзького діалогу». Співпраця також підтримується завдяки муніципальним російсько-німецьким партнерствам, що, втім, залишається радше німецькою ініціативою.

«На офіційному державному рівні існує багато проявів співпраці в культурній сфері, як-от музейна і виставкова співпраця. Тож потрібно поглянути на ключові і найвідоміші німецькі музеї, котрі експонують, наприклад, виставки російських художників або виставки про певний період російської історії... Окрім того, окремі федеральні землі ФРН мають багато проявів співпраці з Росією у культурній сфері на своєму регіональному рівні...»

Штефан Майстер

Експерти вказували на помітну пропозицію російського культурного продукту в Німеччині в цілому, що досягається як численними гастролями та концертами колективів і ансамблів з Росії, так і діяльністю окремих культурних дієвців у ФРН. Так, на сайті Фонду «Русский мир» ми знайшли новини про участь росіян у книжковому форумі у Франкфурті та Лейпцігу, кінофестивалях різних жанрів (Берлінський міжнародний кінофестиваль, «DOK Leipzig», «GoEast»), архітектурному форумі

«denkmal», фестивалі «Wiesbaden Biennale» та інших.

«Завжди в Німеччині можна було побачити в багатьох містах рекламні оголошення про виступи російських музикантів чи виконавців, як-от козацький хор чи скрипалі. Наприклад, в мюнхенській опері навіть був пропутінський відомий диригент [Гергієв]».

Конфіденційно

Разом з тим, на різних майданчиках могли бути присутні як офіційні делегації, так і окремі культурні дієвці із Росії. Яскравим прикладом офіційної російської присутності є Франкфуртський книжковий ярмарок, де російський національний стенд зазвичай був організований Інститутом перекладу. Він отримує кошти на участь у міжнародних літературних подіях від Міністерства цифрового розвитку, зв'язку і масових комунікацій РФ²⁴². Російський стенд є комбінацією представлення видань сучасної та класичної літератури, підібраних таким чином, аби знаходилося чільне місце для російських історичних наративів і подекуди завуальованої політичної пропаганди. Наприклад, у 2014 році було представлено пропагандистське видання «Russia Beyond the Headlines» у вигляді німецькомовного додатку до «Російської газети»²⁴³, у 2015 та 2019 — низка книг, присвячених річницям «великої перемоги»²⁴⁴, у 2017 — збірник промов Путіна²⁴⁵.

Індивідуальні культурні дієвці, презентуючи різні мистецькі напрями, подекуди також стають залученими до просування саме офіційних прокремлівських наративів. Наприклад, співачка Анна Нетребко

242 Проверка контрагентов, Synapse, <https://synapsenet.ru/organizacii>.

243 Российский стенд на Франкфуртской книжной ярмарке, Университетская книга, 15.10.2014, <http://www.un-kniga.ru/company-news/3542-rossiyskiy-stend-na-frankfurtskoy-knizhnoy-yarmarke.html>.

244 (1) Крупнейшая в мире книжная ярмарка открылась во Франкфурте-на-Майне, Риа Новости, 14.10.2015, <https://ria.ru/20151014/1301628889.html>; (2) Российские книги представят на Франкфуртской книжной ярмарке — 2019, ProBooks.ru, 2019, <http://pro-books.ru/sitearticles/21223>.

245 Програма російського стенда на Франкфуртській книжковій ярмарці, 2017, <https://gl-img.rg.ru/uploads/attach/2017/10/10/fc9eb7028debd44.pdf>.

Один з плакатів протестувальників проти виступів Анни Нетребко в Берліні, вересень 2023 року
Джерело: [Deutsche Welle](#)

у 2014 році пожертувала кошти театру так званої ДНР через голову парламенту самопроголошених ДНР та ЛНР, пропагандиста Олега Царьова, та сфотографувалась із прапором так званої Новоросії²⁴⁶. Вже у 2015 році Нетребко безперешкодно співала у Дрезденській опері²⁴⁷. Цей кейс слугує прикладом того, як Кремль використовує відомих і шанованих у західному світі індивідуальних російських дієвців культури для спроби легітимізації російської збройної агресії проти України та створює прецедент виправдання підтримки російського тероризму. Така тактика культурного представництва дозволяє формально розмежувати дії держави та індивідуальних дієвців, які попри все залишаються носіями наративів Кремля, при цьому спростовуючи тезу про те, що культура поза політикою, котру часто можна почути в Німеччині.

«Росіяни скористалися тим, що німецький культурний дискурс дуже деполітизований і, до певної міри, навіть наївний, коли йдеться про особливу прихильність німців до російських культурних постатей, зокрема, оперних співаків чи композиторів. А вони в очах Кремля є по суті інструментом і стратегією, щоб відкрити собі шлях до лояльної до російського культурного продукту німецької аудиторії».

Маттіа Неллес

Попри заяви Анни Нетребко про засудження війни Росії проти України наприкінці березня 2022 року, у її риториці досі спостерігаються наративи, співзвучні з кремлівською пропагандою. Зокрема, маємо на увазі звинувачення Заходу у русофобії²⁴⁸, що є однією з найбільш активно використовуваних тем офіційних представників Росії в Німеччині, про що йтиметься далі.

246 Буцко А., Сааков В., Нетребко з прапором «Новоросії» сподобалась не всім, Deutsche Welle, 10.12.2014, <https://p.dw.com/p/1E1wG>.

247 Володина Э., Анна Нетребко споет в Дрезденской опере, Deutsche Welle, 03.03.2015, <https://p.dw.com/p/1EKUz>.

248 Королева Н., «Я остаюсь русской»: Анна Нетребко прервала молчание, Deutsche Welle, 02.06.2022, <https://www.dw.com/ru/anna-netrebko-o-vojne-v-ukraine/a-62015448>.

«Кремль і далі працює з німецькою громадськістю, використовуючи окремих російських культурних діячів і діячок... І тут передусім варто говорити про концерти російських виконавців класичної музики. Це може бути Нетребко, будь-хто інший з музикантів чи виконавців... Адже німецькі культурні кола повністю ігнорують цей факт, що російські артисти можуть бути або напряду пропагандистами російської агресії, як Нетребко, або осередковані. Наприклад, шляхом відмови висловлюватись про російсько-українську війну...»

Сергій Сумленний

Варто також зауважити, що до фінансування проєктів в контексті промоції російського культурного продукту залучені російсько-німецькі бізнес-кола, про що також згадували опитані нами експерти. Так, зокрема, «Газпром» та його дочірня компанія «Gazprom Germania» дотичні до фінансування культурних проєктів державних та громадських організацій. Російсько-німецька компанія «Nord Stream» була спонсором Балтійської молодіжної філармонії, яка стала інструментом лобіювання інтересів Росії в Німеччині (Маттіа Неллес). Такі факти вчергове вказують на взаємопроникність політики, культури і бізнесу.

Таким чином, Росія використовує широкий спектр інструментів для культурного представлення, і важливу роль серед них відіграють німецькі та міжнародні майданчики. Експерти зазначали, що основною аудиторією серед широкого німецького загалу часто стає лояльний до російської культури освічений середній клас. РФ підтримує уявлення про свою «велику європейську культуру» через популяризацію класичних образів та (значно рідше, проте все ж) урізноманітнює його сучасними проявами та народними елементами, що також відбувається через громадські ініціативи та автономних акторів.

Збереження російської ідентичності: робота зі «співвітчизниками». Російські інституції культурної дипломатії (значною мірою Фонд «Русский мир») спрямовують діяльність на збереження російської ідентичності серед своєї діаспори в Німеччині, котра за різними оцінками налічує від півтора до трьох мільйонів осіб. Діяльність інституціоналізованої культурної дипломатії РФ доповнюють іноді окремі проєкти, наприклад, фінансовані Фондом президентських грантів РФ²⁴⁹, розширюючи таким чином коло зацікавлених російських стейкхолдерів, котрі працюють в німецькому полі, що свідчить про важливість цієї тематики. Тим паче, що для російського режиму важливо, аби діаспора не просто зберігала російську мову та культуру, а й разом зі «співвітчизниками» в Росії поділяла міфи про «велику перемогу», «велику культуру» та «велику Росію».

У вимірі роботи зі «співвітчизниками» культурна дипломатія безперечно є частиною ширшої політики м'якої сили, в рамках котрої РФ зтягує російськомовне німецьке населення у своє відверто викривлене інформаційне поле для посилення проросійських настроїв. Також неприхованим є використання державних гравців та створення привабливого образу Росії для популяризації повернення «співвітчизників» на «батьківщину». Втім варто зазначити, що опитані нами експерти часто наголошували на доволі скромній ролі, котру державні інституції (зокрема, Росспівробітництво) відіграють у формуванні привабливого іміджу Росії в Німеччині, якщо порівнювати їх з іншими засобами поширення пропаганди.

«Державні інституції не дуже популярні. Скажімо, на так званий «День перемоги» під тематичними публікаціями в соціальній мережі «Instagram» на 9 травня знайдеться максимум 200-300 вподо-

249 Психологическая поддержка русских мам в Германии, Фонд президентских грантов, 2022, <https://xn--80af-cdbalict6af0oklqi5o.xn--p1ai/public/application/item?id=80db8440-1f6b-4394-9c2e-b3136aa9722e>.

бань. Для інституції такого масштабу це не так багато. Тому я гадаю, що вплив контрольованого державою, державно-центричного політизованого дискурсу звісно ж існує серед пострадянських, російськомовних мігрантів у Німеччині. Але це вплив з боку інших джерел і ресурсів, а не лише цих державних інституцій».

Татьяна Голова

Описуючи напрямок роботи з діаспорою, варто згадати про співпрацю інституцій культурної дипломатії із російською православною церквою. Державні гравці разом із церквою організують спільні заходи для так званих «співвітчизників», що включають тематику російського православ'я. Це свідчить про намагання режиму залучити російську церкву закордоном в якості інструменту підтримки російської ідентичності в Німеччині.

Державні інституції та Рада співвітчизників підтримують різноманітні громадські ініціативи, у тому числі ті, які ще з 1990-их років працюють в Німеччині. Громадські організації своєю чергою зберігають та поширюють російську культуру, зокрема, серед діаспори. Багато таких спільнот раніше представляли себе як спільноти із пострадянських країн, втім найчастіше йшлося саме про російськомовні спільноти, які культурно були найближчими до Росії, але теж гуртували довкола себе вихідців з інших пострадянських республік. Така тенденція зберігалася і після російської агресії проти України у 2014 році, і навіть після повномасштабного вторгнення. Після 2022 року російськомовні спільноти подекуди адресують свою допомогу мігрантам з України²⁵⁰, об'єднуючи таким чином спільноти «росій-

ськомовного світу» в Німеччині (чи просто на цьому фоні вибілюючи свою репутацію, що теж не виключено).

Молодіжні та професійні обміни. Поїздки німецької молоді у Росію є ще одним елементом м'якої сили РФ, адже **передбачають не лише ознайомлення із російською культурою, а й нетворкінг, налагодження персональних контактів та обмін думками між німцями та росіянами.** Такі поїздки, вірогідно, посилюють німецьку лояльність до Росії та створюють простір для майбутньої співпраці у молодого покоління, котре більш відкрите до подолання міжнаціональних стереотипів і охоче до участі в програмах обміну. Важливо, що якщо Росспівробітництво орієнтувалося більшою мірою на поїздки для «співвітчизників», німецько-російські платформи створювали можливість для участі в обмінах також і молодим людям неросійського походження. Окрім власне молодіжних обмінів, вагомим елементом таких двосторонніх програм були теж так звані «study tours» для представників різних професій задля обміну досвідом і нетворкінгу. Хоч такі обміни відбувалися у різноманітних сферах і безперечно були елементами публічної дипломатії, вважаємо доцільним навести кілька прикладів програм безпосередньо у сфері культури.

Чи не першу скрипку у цьому контексті відіграє фінансування програм обміну організацією Фонд «Німецько-російський молодіжний обмін»²⁵¹. Окрім налагодження партнерств між освітніми інституціями та нетворкінгу учасників, частина з обмінів цього фонду забезпечує знайомство з російською культурою через відвідування пам'ятних місць та музеїв у Росії. Деякі обміни від-

250 Розз А., *Не все за Путина. Русскоязычные Германии против пропаганды Кремля*, Радио Свобода, 16.11.2022, <https://www.svoboda.org/a/ne-vse-za-putina-russkoyazychnye-germanii-protiv-propagandy-kremliya/32130169.html>.

251 Фонд, Stiftung Deutsch-Russischer Jugendaustausch, <https://www.stiftung-drja.de/ru/stiftung.html>.

Відкриття Міжнародного проекту «Дні російсько-німецької дитячої народної дипломатії в Ялті», 2018 рік

Джерело: [Ялта24](#)

бувались у рамках програми, що тематично стосувалася Другої світової війни²⁵².

З іншого боку, медіа-форум Німецько-російського форуму передбачав зустрічі представників медійної сфери²⁵³, у тому числі поїздки німецьких журналістів до Росії. Попри організацію і проведення різноманітних дискусій, цей форум сприяв легітимізації діяльності російських пропагандистських медіа. Наприклад, у рамках форуму у 2019 році учасники мали можливість відвідати редакцію видання «Комсомольська правда» та студію «Sputnik».

Вище також було описано більш детально, як створений «Петербурзьким діалогом» Молодіжний форум активно працював у сфері програм обміну для молоді. Під егідою цієї ініціативи до налагодження співпраці між Німеччиною і Росією долучились молоді люди різних професій — від журналістів до теологів.

Яскравим прикладом того, як РФ може зловживати інструментом молодіжних обмінів, є проект, профінансований Фондом президентських грантів. Йдеться про «Дні російсько-німецької дитячої дипломатії» та фестиваль театрального мистецтва «Театр. Море. Дружба»²⁵⁴, у рамках котрого діти із Німеччини були запрошені не тільки до Росії, а й до тимчасово окупованого Росією українського Кримського півострова. Програма повинна була сприяти «формуванню в іноземних гостей реальної картини подій у Республіці Крим, якою вони, безперечно, поділяться зі своїми однокласниками, батьками, вчителями та друзями»²⁵⁵. Таким чином, **Росія здійснила спробу використати молодіжний (навіть дитячий) обмін для пропаганди та спроби легітимізації тимчасової окупації Кримського півострова.**

Обміни у культурній та освітній сферах також відбуваються через зв'язки між громадськими ініціативами та завдяки муніципальним та регіональним партнерствам²⁵⁶. Це свідчить про **можливість проникнення культурної дипломатії не тільки на регіональний, а і глибший локальний рівень.** Хоч муніципальні партнерства з німецькими громадами — це звична практика, в тому числі і для України, однак припускаємо, що і тут знайшлося місце для просування офіційної російської адженди. Чудово ілюструє це приклад партнерства Дрездена та Санкт-Петербурга, де серед проєктів бачимо виступ Маріїнського театру під керівництвом лояльного до Кремля диригента Валерія Гергієва у Дрездені, участь німецьких представників у події, присвяченій святкуванню припинення блокади Ле-

252 70 Jahre nach Ende des Zweiten Weltkrieges: Jugendaustausch – Verständigung – gemeinsame Zukunft, Stiftung Deutsch-Russischer Jugendaustausch, <https://www.stiftung-drja.de/ru/microsites/themenjahre.html>.

253 Medienforum.ru — Konferenz für sowohl russische als auch deutsche Nachwuchsjournalisten, <https://medienforum.ru/ru/>.

254 Дни российско-немецкой детской дипломатии. Фестиваль театального искусства «Театр. Море. Дружба», Фонд президентских грантов, 2021, <https://xn--80afcdbalict6afooklqi5o.xn--plai/public/application/item?id=e6983a43-9517-4596-98fa-7e7a57bfd7e5>.

255 Там само.

256 Deutsch-Russische kommunale und regionale Partnerschaften, <http://www.russlandpartner.de/deutsch>.

нінграда, або ж захід в рамках державної програми «Російські сезони» в Німеччині²⁵⁷.

Варто згадати, що платформи для діалогу між Росією та Німеччиною сприяли також налагодженню зв'язків між представниками бізнесу обох країн. На «Петербурзькому діалозі» одна з груп щорічно обговорювала саме питання економічної співпраці іноді з присутністю представників великих компаній, а Німецько-російський форум зазначав у себе на сайті про налагодження контактів та посередництво в економічній сфері. Втім, доволі складно оцінити, наскільки такі платформи були успішними для мережування представників бізнесу, або ж, навпаки, слугували інструментом для лобювання інтересів уже наявних бізнес-партнерів.

Історія та конструювання історичної пам'яті. Історична площина культурної дипломатії Росії в Німеччині є особливо помітною. У контексті представлення історії Росія використовує зазвичай позитивну конотацію образів політичних еліт періоду Російської імперії чи робить акценти на двосторонній історії відносин з Німеччиною більш сучасного періоду. Втім, найчастіше спостерігається представлення історії СРСР з огляду на події Другої світової війни (чи радше «Великої вітчизняної війни», як це формулює російська історіографія і використовує Кремль). **Культ «перемоги» закріпився у внутрішній політиці конструювання колективної пам'яті у сучасній Росії²⁵⁸, і так само активно використовується у культурній та публічній дипломатії назовні.**

У цьому вимірі Росія активно таргетує свою діяльність на російськомовне населення Німеччини («співвітчизників»), оскільки пам'ять про «перемогу» є важливою частиною російської ідентичності, що її конструює

Хлопчик у радянській військовій формі на відзначенні «Дня Перемоги» в Берліні у 2021 році
Джерело: [Russisches Haus in Berlin, Facebook](#)

Кремль. З іншого боку, **представлення цієї теми для питома німецької аудиторії використовується з метою експлуатації провини Німеччини виключно перед Росією** (а не, скажімо, українським чи білоруським народами) для просування ідеї діалогу з режимом сьогодні. Історичну дискусію Росія замінює популяризацією вигідних їй і викривлених історичних наративів, про які мова йтиме нижче.

Ми спостерігаємо використання різних інструментів для збереження і підігрівання цієї теми у російсько-німецькому порядку денному:

- відзначення кількох пам'ятних дат на рік через вшанування пам'яті жертв війни та «святкування перемоги»;
- сприяння організації ходи «Безсмертний полк»;
- збереження та відновлення місць пам'яті в контексті подій Другої світової війни, зокрема, меморіалів та пам'ятників на території Німеччини;
- представлення російських історичних наративів через спільні музейні експозиції в Німеччині;

²⁵⁷ Deutsch-Russische kommunale und regionale Partnerschaften, <http://www.russlandpartner.de/deutsch>.

²⁵⁸ Якубова Л., *Кривавий культ Перемоги*, Локальна історія, 08.05.2023, <https://localhistory.org.ua/texts/statti/krivavii-kult-peremogi/>.

- висвітлення теми «перемоги» СРСР над нацизмом через концерти класичної музики, представлення книг, покази кінострічок, тощо;
- залучення молоді до обговорення теми Другої світової війни на культурних заходах, організованих інституціями російської культурної дипломатії.

Російська мова (поряд з турецькою) є однією з найбільш поширених у середовищі сучасних мігрантів в Німеччині. Існує багато можливостей для її збереження, як-от діяльність низки російськомовних медіа, велика кількість російських культурних подій, а також російське позашкілля для дітей²⁵⁹. Тож природно, що **одним із завдань російської культурної дипломатії є сприяння використанню російської мови в Німеччині з боку державних гравців через підтримку діаспорних центрів, організацію курсів з вивчення і конкурсів на знання російської мови.**

Російська мова як іноземна є менш популярною, ніж англійська, французька чи іспанська. У НДР колись російську мову вивчали як першу іноземну і, наприклад, у 2012 році близько 3,4% населення цієї частини Німеччини добре володіли нею як іноземною²⁶⁰. Один із респондентів нашого дослідження зазначав, що популярність вивчення російської в Німеччині в цілому з того часу спадала. Попри наявність програми шкільного курсу, російську переважно можна вивчати як третю або четверту іноземну мову і лише у декількох школах як першу²⁶¹. Російські державні гравці культурної дипломатії намагаються покращити ситуацію на своєму рівні, зо-

крема, пропонуючи курси російської мови та тестування рівня її знань для німецьких громадян, фінансують знайомство з російською у німецькомовних школах через уроки та конкурси, а також намагаються співпрацювати із німецькими інституціями для системного поширення вивчення російської у школах.

У Німеччині є можливості вивчення російської серед студентів та підвищення кваліфікації для вчителів²⁶². Ми побачили певну активність Росії й у цьому напрямку, наприклад, через організацію і проведення семінарів чи дискусій для русистів та викладачів російської мови. Втім подібні заходи відбуваються нечасто. Попри обговорення потреб вивчення російської в університетах різними гравцями, промотування російської мови у цій сфері є менш помітним, ніж у шкільній та позашкільній освіті. Вірогідно, це пов'язано з наявністю можливостей вивчення російської в рамках славістики.

Академічна співпраця та російські студії.

Між Німеччиною та Росією із 1990-их років вибудовувалася тісна співпраця в академічній сфері. Ми спостерігаємо численні партнерства між університетами, академічні обміни та наукову співпрацю²⁶³. Зв'язки формувалися через міжурядові платформи та домовленості. У цій сфері роль інституцій культурної дипломатії є доволі обмеженою.

Тематично науково-дослідницька співпраця часто стосується технічних галузей, природничих наук, спільних прикладних досліджень тощо. У рамках «Петербурзь-

259 Hamann K. et al., *Russian in Germany*, Soft power of the Russian language: Pluricentricity, politics and policies, Routledge, 2020, p.166.

260 *Languages in Germany*, Language Knowledge, 2012, https://languageknowledge.eu/countries/germany#google_vignette.

261 Hamann K. et al., *Russian in Germany*, 2020, p.168-169.

262 Там само.

263 Г. А. фон Гайр, *Как наука преодолевает границы. Научная дипломатия — дипломатия будущего*, Представительство Германии в России, 15.09.2021, <https://germania.diplo.de/ru-ru/ueber-uns/botschaft/interviews/-/2482442>.

кого діалогу» обговорювалися питання співпраці, у тому числі, у сфері природничих наук, медицини, спеціальностей, пов'язаних з технологіями тощо. У 2018 було підписано дорожню карту німецько-російської співпраці в «галузі освіти, науки, наукових досягнень та інновацій» в рамках стратегії співпраці до 2028 року²⁶⁴, котра амбітно передбачала велику увагу до «передових досліджень» та «науково-технічної співпраці»²⁶⁵. Після вторгнення Росії в Україну виконання дорожньої карти було призупинено²⁶⁶.

Потужна науково-технічна співпраця є ініціативою обох сторін. Для Росії вона, вірогідно, є можливістю зберігати доступ до обміну технологіями з Німеччиною і запозиченням технологічних новинок, а також певний статус держави, що володіє передовими технологіями. Такий порядок денний через інформаційні дописи та деякі заходи намагався просувати і Російський дім в Берліні. Деякі теми спільних науково-дослідницьких проєктів могли бути корисними в рамках торгівлі та економічної співпраці між країнами. Прикладами є Німецько-російський сировинний форум, співпраця у галузі енергетики та логістики²⁶⁷ тощо.

Співпраця відбувається і в гуманітарних та суспільствознавчих дисциплінах. У дорожній карті науково-освітньої співпраці

згадуються гуманітарні та суспільствознавчі науки, що «підходять для підтримки взаємного і неупередженого розуміння між суспільствами обох країн»²⁶⁸. **Респонденти вказували на помітний фокус на Росії та російському погляді в рамках німецьких програм славістики.**

Першопочаткова тенденція до фокусу на русистичі, вірогідно, підсилювалася обмінами та співпрацею між університетами саме в рамках російських студій. У ході інтерв'ю одна з експерток розповіла, що в цілому не спостерігала нав'язування політичного порядку денного під час академічних обмінів. Водночас вона вказала на наявність російсько-німецьких інституційних партнерств та обмінів. Імовірно, саме вони дають можливість розвиватися у напрямку русистики через вивчення мови, знайомства з колегами, ознайомлення з культурою тощо. Ця ж експертка зауважила високу спроможність російських науково-освітніх закладів налагоджувати зв'язки з міжнародним академічним середовищем, зокрема, завдяки кваліфікованим працівникам у відділах міжнародної співпраці частини російських університетів.

З метою посилення співпраці та академічних обмінів було проведено російсько-німецький рік науково-освітніх партнерств 2018-2020²⁶⁹, де серед багатьох кейсів кооперацій у технічних та природничих га-

264 European Commission, Compendium of Cooperation Programmes in Research, Innovation and Higher Education between the European Union, the EU Member States and the Russian Federation, 2021, https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/compendium_of_cooperation_prgms.pdf.

265 Российско-германская дорожная карта сотрудничества в области образования, науки, научных исследований и инноваций между Министерством науки и высшего образования Российской Федерации и Федеральным министерством образования и научных исследований Федеративной Республики Германия, Минобрнауки России, 2018, https://m.minobrnauki.gov.ru/common/upload/library/2018/12/Rossijsko-Germanskaya_dorozhnaya_karta.pdf.

266 Matthews D., *Germany Sets Out New Details of Scientific Sanctions Against Russia*, Science. Business, 24.03.2022, <https://sciencebusiness.net/news/germany-sets-out-new-details-scientific-sanctions-against-russia>.

267 Sitzung der AG Bildung, Wissenschaft und Gesundheitsvorsorge beim 9. Petersburger Dialog, München, 15.Juli 2009, Petersburger Dialog, 2009, <https://petersburger-dialog.de/sitzung-der-ag-bildung-und-wissenschaft-beim-9-petersburger-dialog-muenchen-15-juli-2009/>.

268 Российско-германская дорожная карта сотрудничества в области образования, науки, научных исследований и инноваций..., 2018, Минобрнауки России.

269 Deutsch-Russisches Jahr der Hochschulkooperation und Wissenschaft 2018-2020, Deutsch-Russischen Jahres der Hochschulkooperation und Wissenschaft 2018-2020, Wayback Machine, 08.03.2022, <https://web.archive.org/web/20220308005009/https://wissenschaftspartner.de/>.

Колектив Національного дослідницького технологічного університету «МІСІС», котрий був одним з організаторів Російсько-німецького року науково-освітніх партнерств 2018-2020

Джерело: [Університет науки и технологий МІСІС](#)

лузях були приклади співпраці й у рамках російських студій²⁷⁰.

Станом на початок 2022 року між Німеччиною та Росією було зафіксовано 970 партнерств між 214 німецькими і 279 російськими науково-освітніми установами²⁷¹, тож така співпраця виглядає доволі паритетною. Наукова кооперація втілювалась, зокрема, завдяки німецьким інституціям, Німецькому науково-дослідницькому співтовариству, Фонду Александра фон Гумбольдта, Товариству німецьких дослідницьких центрів імені Гельмгольца, Німецькій службі академічних обмінів (DAAD) тощо. Із російської сторони до співпраці була залучена Російська академія наук, Російський фонд фундаментальних досліджень, московський Національний дослідницький технологічний університет (відомий теж як «МІСІС») та інші російські університети. Відповідно до слів однієї з експерток-рес-

понденток, деякі німецькі науково-освітні установи мали свої представництва у Росії, що також демонструє налагодження тісних взаємин. Проте фактично вся така співпраця була заморожена після 24 лютого 2022 року.

Варто зазначити, що деякі програми DAAD слугували розширенню можливостей вивчення російських студій та передбачали, наприклад, подвійний диплом російського та німецького університету²⁷² або часткове навчання в Росії²⁷³. Увага інституцій культурної дипломатії до російських студій помітна у небагатьох кейсах співпраці та намаганні актуалізувати вивчення російської мови. **Прикметно, що, маючи достатній ресурс, державні гравці просувають російський погляд в академічному середовищі не через підтримку університетських програм та стипендії, а через презентації книг, зустрічі з авторами та дискусії у приміщеннях Російського дому або Посольства.** Яскравою була спроба аналітичного центру «Діалог цивілізацій» закріпитися серед експертного середовища та транслювати російські наративи у сфері досліджень та аналітики.

У рамках академічного напрямку варто згадати намагання Росії популяризувати навчання в російських університетах, зокрема, силами Росспівробітництва. Академічні обміни теж слугують можливістю нетворкінгу та знайомства з Росією та її культурою. Вагома роль у підтримці академічних обмінів належить саме Німецькій службі академічних обмінів, втім, як зазначають російські науковці, доволі мало німців приїжджає на навчання в Росію

270 *Deutsch-Russisches Jahr der Hochschulkooperation und Wissenschaft 2018-2020*, *Deutsch-Russischen Jahres der Hochschulkooperation und Wissenschaft 2018-2020*, Wayback Machine, 08.03.2022, <https://web.archive.org/web/20220308005009/https://wissenschaftspartner.de/>.

271 *Consequences for German-Russian Higher Education Cooperation*, HRK <https://www.hrk.de/activities/impact-of-the-war-in-ukraine/consequences-for-german-russian-higher-education-cooperation/>.

272 *Russian culture*, DAAD, <https://www.daad.de/en/study-and-research-in-germany/courses-of-study-in-germany/all-study-programmes-in-germany/detail/?hec-id=w11029&hec-fetch-offset=1>.

273 *Interdisciplinary Russian Studies*, DAAD, <https://www.daad.de/en/study-and-research-in-germany/courses-of-study-in-germany/all-study-programmes-in-germany/detail/university-of-potsdam-interdisciplinary-russian-studies-g724854/?hec-id=g724854>.

Промоція програми «Освіта в Росії», 2023 рік
Джерело: [Russisches Haus in Berlin, Facebook](#)

порівняно з кількістю росіян, які вчаться у Німеччині²⁷⁴, тож тут значно більше дивідендів від німецької культурної дипломатії може отримати саме російський реципієнт, аніж навпаки.

На початку російського повномасштабного вторгнення в Україну німецькі інституції офіційно призупинили співпрацю з Росією в науково-освітній сфері²⁷⁵. Федеральне міністерство освіти та наукових досліджень розпочало зміни у політиці співпраці з Росією, зокрема, заморозило різні формати колаборацій та обмінів, а також, як вже йшлося раніше, призупинило дорожню карту співпраці від 2018 року. Науково-освітнім установам було запропоновано заморозити співробітництво²⁷⁶. Водночас студенти та науковці із Росії мали можливість продовжити навчатися та працювати у Німеччині. DAAD також продовжив надавати персональні стипендії для студентів та дослідників із Росії, аргументуючи це підтримкою росіян, що «виступають за міжнародне співтовариство, засноване на правилах та цінностях»²⁷⁷.

274 Rustamova L., *Social and Humanitarian Cooperation between Russia and Germany: Main Directions and Situation during the COVID-19 Pandemic*, 2021, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3993428.

275 Boytchev H., *German research institutions halt collaboration with Russia*, Research Professional News, 01.03.2022, <https://www.researchprofessionalnews.com/rr-news-europe-germany-2022-3-german-research-institutions-halt-collaboration-with-russia/>.

276 BMBF friert Kooperation mit Russland und Belarus ein, Bundesministerium für Bildung und Forschung, 30.03.2022, <https://www.bmbf.de/bmbf/shareddocs/kurzmeldungen/de/2022/03/weitere-zusammenarbeit-mit-russland-belarus.html>.

277 *Russia's attack on Ukraine: Important information for students and researchers*, DAAD, <https://www.daad.de/en/the-daad/ukraine/>.

РОЗДІЛ 3.

Наративи російської культурної дипломатії у Німеччині

Пропаганда та дезінформація РФ є доволі поширеною темою у контексті досліджень м'якого російського впливу в Німеччині. Завдяки аналізу медіа та соціальних мереж низка дослідників у своїх працях простежувала, як через відповідні месиджі у публікаціях відбувалась спроба виправдання російського військового вторгнення на Донеччину та Луганщину, а також спроба анексії Криму шляхом звинувачення України у фашизмі; висловлювалась підтримка німецьким політичним партіям «АдН» та «Ліві»; трансливався євроскептицизм; просувались антимиграційні тези й антиамериканізм тощо²⁷⁸.

Після повномасштабного вторгнення Росія продовжила просувати антиукраїнські наративи, зокрема, у контексті виправдання початої великої війни. Помітними були тези про «цензурування» російських медіа, дискримінацію росіян²⁷⁹, а також дезінформаційна кампанія для дискредитації підтрим-

ки України зброєю від західних країн²⁸⁰. У 2022 році спостерігалось також посилення антиамериканських настроїв та конспірології²⁸¹.

Саме тому у цьому розділі ми фокусуємось на наративах, які просували за допомогою своєї діяльності досліджені вище державні і недержавні актори російської культурної дипломатії, і які водночас згадували респонденти нашого дослідження. На нашу думку, існує низка ключових наративів, які РФ намагається трансливати в Німеччині через власні інституції культурної дипломатії. Проаналізуємо найбільш яскраві з них.

Очевидним наративом, який зустрічається в діяльності акторів російської культурної дипломатії в Німеччині, є **наявність давніх та міцних історичних і культурних зв'язків між Німеччиною і Росією**. Ідея тяглості культурних зв'язків, зокрема, через промо-

278 Spahn S., *Russian media in Germany. How Russian information warfare and disinformation have affected Germany*, Friedrich-Naumann-Stiftung für die Freiheit, 2020, <https://www.freiheit.org/sites/default/files/2021-05/russian-media-in-germany.pdf>.

279 Spahn S., *In Germany, Russian State Media Have Kept Spreading Disinformation on war in Ukraine — Despite the EU Sanctions*, Desk Russie, 18.08.2022, <https://en.desk-russie.eu/2022/08/18/in-germany-russian-state-media.html>.

280 Echtermann A., Jonas U., *Forged government documents and fake news sites: Russian disinformation campaign targets Germany*, Correctiv, 19.12.2022, <https://correctiv.org/en/fact-checking-en/2022/12/19/forged-government-documents-and-fake-news-sites-russian-disinformation-campaign-targets-germany/?lang=en>.

281 Arcostanzo F., Smirnova J., *Russia-Ukraine War Sparks Influx of Disinformation in German-language Conspiracy Groups*, Institute for Strategic Dialogue, 01.04.2022, https://www.isdglobal.org/digital_dispatches/russia-ukraine-war-sparks-influx-of-disinformation-in-german-language-conspiracy-groups/.

тування історій російських культурних дієвців, що жили в Німеччині, охоче просувають Російський дім, фонд «Русский мир», «Петербурзький діалог». А, наприклад, для **Німецько-російського форуму цей наратив є ключовим**, адже його діяльність ґрунтується на необхідності підтримувати традиційні зв'язки та розвивати їх.

На думку **Штефана Майстера**, німецькій громадськості імпонує апелювання до власної історії часів Пруссії, задовго до гітлерівського періоду та Другої світової війни. Тому ідеї про довготривалу спільну історію Росії та Німеччини добре відгукуються німецькій публіці. Особливо помітні вони, наприклад, у виставковій діяльності, яку підтримував «Петербурзький діалог». За 20 років активної діяльності «ПД» відбулась низка спільних виставок з теми німецько-російської історії та культури. Серед них — «Москва-Берлін 1950-2000» (організована у 2003-2004 роках)²⁸², «Росіяни та німці: 1000 років історії, мистецтва та культури» (2012-2013)²⁸³, «У пишноті царів — Романови і Вюртемберги» (2013-2014)²⁸⁴ тощо.

Один з респондентів згадував в інтерв'ю про наратив давніх та міцних історичних та культурних зв'язків, що артикулюється акторами російської культурної дипломатії, як про існування **«специфічного німецько-російського способу робити справи в Європі разом, створюючи ці спільні смисли і спільну політику, спільну спадщину та історію» (Штефан Майстер)**. А інший респондент

підкреслював ідею давніх та глибоких історичних зв'язків між Росією та Німеччиною як між країнами, що належать до **«великих європейських націй» (Конфіденційно)**. Розуміємо, що інші нації, які не мають такої довгої спільної історії, або не навчилися її унаочнювати, за замовчуванням мають вважатись «малими».

«Всі знають, що між Берліном і Москвою, між Німеччиною і Росією завжди були давні відносини. Будь-кого із німців спитай на вулиці — вони про це розкажуть. А про те, що, наприклад, було велике українське діаспорне середовище в Берліні, майже ніхто не знає».

Конфіденційно

На ідею культурного наративу про давні історичні зв'язки між двома країнами добре накладається політичний **наратив про взаємну вигоду безвізового режиму Росії з Німеччиною**. Зокрема, такі ідеї фігурували у новинній рубриці «Русского мира»²⁸⁵, активно просувались членами Німецько-російського форуму²⁸⁶ та «Петербурзького діалогу»: «Двосторонні культурні відносини між Німеччиною та Росією також можуть бути покращені шляхом простіших та прозоріших форм видачі віз. З цією метою слід використовувати всі легальні варіанти»²⁸⁷. Після 2014 року артикуляція ідеї безвізового режиму з ЄС та, зокрема, Німеччиною втратила для РФ актуальність через реакцію Заходу на російську агресію на Сході України та тимчасову окупацію Росією Криму, а та-

282 Hintergrund zur Arbeitsgruppe Kultur des Petersburger Dialogs, Petersburger Dialog, 2018, <https://petersburger-dialog.de/arbeitsgruppen/kultur/page/4/>.

283 (1) Sitzung der AG Kultur beim 10. Petersburger Dialog, Jekaterinburg, 13.-15. Juli 2010, Petersburger Dialog, 2010, <https://petersburger-dialog.de/10-petersburger-dialog-in-jekaterinburg-13-15-juli-2010/>; (2) Sitzung der AG Kultur beim 11. Petersburger Dialog in Wolfsburg und Hannover, 17.-19. Juli 2011 Petersburger Dialog, 18.07.2011, <https://petersburger-dialog.de/sitzung-der-ag-kultur-beim-11-petersburger-dialog-vom-17-19-juli-2011-tagte-der-11-petersburger-dialog-in-wolfsburg-und-hannover/>.

284 Sitzung der AG Kultur beim 12. Petersburger Dialog, Moskau, 14.-17. November 2012, Petersburger Dialog, 2012, <https://petersburger-dialog.de/sitzung-der-ag-kultur-beim-12-petersburger-dialog-moskau-14-17-november-2012/>.

285 Волкова Е., Лавров: Россия готова к отмене визового режима с Евросоюзом, Русский мир, 16.05.2013, <https://russkiymir.ru/news/50351/>.

286 Ободовская Е., Германно-российский форум спешит делать добро, Партнер, 2013, <https://www.partner-in-form.de/partner/detail/2013/4/267/5917/germanorossiskij-forum-speshit-delat-dobro?lang=ru>.

287 Sitzung der AG Kultur beim 3. Petersburger Dialog, St. Petersburg, 10. — 12. April 2003, Petersburger Dialog, 2003, <https://petersburger-dialog.de/sitzung-der-ag-kultur-beim-3-petersburger-dialog-st-petersburg-10-12-april-2003/>.

кож через введення європейських санкцій проти Росії.

Центральною темою, яку з різних боків актори культурної дипломатії РФ використовують для побудови потрібних їм наративів, є **тема Другої світової війни** та пам'яті про неї у тому вигляді, як її розуміє Росія — без згадок про події 1939-1941 років та агресію СРСР на рівні з нацистською Німеччиною. Ця тема містить у собі кілька компонентів.

По-перше, гравці російської культурної дипломатії в Німеччині активно пропагують ідею того, що **головна роль у перемозі над нацизмом та побудові миру в Європі належить СРСР**. Так, наприклад, Російський дім на своїй сторінці Facebook просував ідеї, що саме СРСР та радянська армія героїчно врятувала Європу та світ від нацизму²⁸⁸. Комунікація навколо пам'яті про війну також супроводжувалась закликами до збереження миру, що створювало образ Росії не як країни агресора, а як країни, що прагне до миру та налагодження діалогу. А на сайті «Русского мира» (рубрика «Новини») окрім ідеї ключової ролі СРСР у звільненні Європи та позитивного образу радянських військ можна прослідкувати намагання поширити інтерпретації дискусій навколо політики пам'яті в Україні та Балтійських країнах як «героїзацію нацизму»²⁸⁹.

Респонденти нашого дослідження розвивають цю думку далі. Зокрема, один з них наголошує, що, **оскільки, згідно з позицією РФ, Європа має бути вдячна Росії як правонаступниці СРСР за завершення Другої світової війни, саме Росія є найбільшою в Європі силою, яка має викликати якщо не страх, то повагу (Джон Лаф)**. А ідея не

провокувати Росію просувалась росіянами впродовж багатьох років (Наталія Пригорницька).

Ще одним компонентом теми Другої світової війни є формування, педалювання, експлуатація **провини Німеччини за події Другої світової війни**. Цей наратив можна було прослідкувати в діяльності описаних нами гравців культурної і публічної дипломатії, наприклад, в ініціативах «Петербурзького діалогу». Так, у 2004 році робоча група з питань культури постановила запропонувати німецьким туроператорам «включати в програми своїх поїздок до Росії достатньо часу для відвідування музеїв, меморіалів та кладовищ, де культивується пам'ять про жертв Другої світової війни»²⁹⁰.

Про цей наратив згадувало чи не найбільше респондентів нашого дослідження. Важливо звернути увагу на те, що **йдеться не просто про відповідальність Німеччини за скоєне нацистами у Другій світовій війні, а про її провину саме і виключно перед Росією**:

«Чому існує це так зване особливе ставлення до Росії? Тому що у нас є своє минуле з Другою світовою війною та Голокостом і багатьма мільйонами жертв у Радянському Союзі. І тому, що весь час Радянський Союз і Росія сприймалися як одне й те саме».

Конфіденційно

Експерти-респонденти акцентували на тому, що російські інституції всупереч наявним фактам впродовж багатьох років конструювали такий історичний наратив, чим **«приватизували відчуття провини» (Сергій Сумлений)**. І це призвело до конкретних політичних рішень у сьогоденні:

288 «Российский дом науки и культуры в Берлине поздравляет с Днем Победы в Великой Отечественной войне...», Russisches Haus in Berlin, Facebook, 09.05.2017, <https://www.facebook.com/photo/?fbid=1388095587942513&set=a.450295348389213>.

289 Крылов И., Ивана Демьянюка приговорили к пяти годам тюрьмы и обещали отпустить, Русский мир, 12.05.2011, <https://ruskiymir.ru/news/30136/>.

290 Sitzung der AG Kultur beim 4. Petersburger Dialog, Hamburg, 8.-10.September2004, Petersburger Dialog, 2004, <https://petersburger-dialog.de/sitzung-der-ag-kultur-beim-4-petersburger-dialog-hamburg-8-10-september-2004/>.

«... щонайменше 8 мільйонів українців загинуло [у Другій світовій війні]. Цього усвідомлення у німців взагалі не було. Натомість відповідальність була фактично виключно перед Росією. Відповідно оскільки ми так сильно образили Росію, ми не маємо права зараз робити якісь надто різкі кроки проти цієї країни».

Конфіденційно

«... після Майдану, коли ми якось лобіювали та адвокатували Україну, дуже багато хто висловлювався на кшталт «А ви пам'ятаєте, що ми відповідальні за смерть 27 мільйонів росіян?», і це було одним із наріжних каменів російської пропаганди».

Марілуїзе Бек

Ще одна гілка наративів стосується піднесення іміджу самої Росії шляхом очорнення іміджу західних країн. Ідеться про **антиамериканські та антизахідні наративи**. Наприклад, вони прямо порушуються у розділі «Новини» порталу Ради співвітчизників «Русское поле»²⁹¹. Інший приклад бачимо у публічних виступах засновника «Діалогу цивілізацій» Володимира Якуніна, де неодноразово доводилось фіксувати гомофобні, антиамериканські та антиукраїнські погляди²⁹². Підтвердження цьому знаходимо і в одному з наших експертних інтерв'ю:

«...ідеї, які Якунін просував, — це, зокрема, антиліберальні, антизахідні і антиамериканські. Для росіян важливо, щоб Європа не була єдиною з Америкою у своїх позиціях. Мені здається, взагалі вся російська пропаганда налаштована так, щоб створювати безлад. Щоб був хаос...»

Конфіденційно

За спостереженням **Штефана Майстера**, впродовж останніх 20 років відбувся певний зсув наративів, які продукують актори російської культурної дипломатії — від позитивних, що полягали у промоції німецько-російських культурних та історичних зв'язків, до негативних, що представлені критикою західних цінностей та протиставленні їм так званих традиційних консервативних цінностей Росії.

Водночас інші респонденти, з котрими ми спілкувались у дослідницьких цілях, звертали увагу на те, що антиамериканський дискурс існував в Німеччині традиційно. На думку одного з експертів, **антизахідні настрої німецького населення можна прослідкувати ще з XVIII-XX століття (Маттіа Неллес)**, коли Німеччина лише рухалась у напрямку цінностей західного світу і природно протиставляла себе капіталістичному Заходу. А інша експертка, з якою нам вдалось поспілкувались, детально розповідала про формування антиамериканських настроїв за часів НДР. Вона наголошувала, що мешканцям Східної Німеччини ще з дитинства розповідали про існування певних негараздів та проблем в США. Відповідно, вони досі мають деякий рівень скепсису щодо Сполучених Штатів, і на такий ґрунт добре лягають антизахідні ідеї — як-от ті, котрі просуває «Діалог цивілізацій»: мовляв, західна цивілізація перебуває у кризі, відповідно ліберальний порядок, що нею насаджується, потребує пошуку альтернатив. Такою альтернативою для світу може бути, зокрема, Росія... Або ж той самий «Діалог цивілізацій» говорить про Росію як про країну, що культивує власну культуру як альтернативну та «відмінну від європей-

291 (1) Шенгалъц И., К.Бенедиктов: США загнали себя и Россию в ситуацию, когда уступки воспринимаются как капитуляция (интервью), Русское поле, 13.11.2017, <https://old.russkoeполе.de/ru/rubriki/tochka-zreniya/4167-k-benediktov-ssha-zagnali-sebya-i-rossiyu-v-situatsiyu-kogda-ustupki-vosprinimayutsya-kak-kapitulyatsiya.html>; (2) Шестаков Е., Александр Рар о судьбе Европы: «Слабонервным читать не рекомендую», Русское поле, 08.06.2018, <http://old.russkoeполе.de/ru/rubriki/tochka-zreniya/4554-aleksandr-rar-o-sudbe-evropy-slabonervnym-chitat-ne-rekomenduyu.html>.

292 Knight B., Putin associate opens think tank in Berlin, Deutsche Welle, 07.01.2016, <https://www.dw.com/en/putin-associate-opens-russia-friendly-think-tank-in-berlin/a-19372110>.

Публікація з нагоди Міжнародного дня корінних народів, 2023 рік

Джерело: [Russisches Haus in Berlin, Facebook](#)

ської культури і фашизму, проти якого вона воювала»²⁹³.

Парадоксально, що поруч з ідеями про традиційну і консервативну Росію у світогляді інституцій російської культурної і публічної дипломатії в Німеччині співіснує **нарратив про Росію як відкриту та інклюзивну країну**, толерантну до людей різноманітних віросповідань та світоглядів («Діалог цивілізацій»)²⁹⁴ та таку, що піклується про збереження культури етнічних спільнот (Російський дім)²⁹⁵.

Особливу увагу варто звернути на те, що після повномасштабного вторгнення Росії в Україну російські нарративи в Німеччині змінились. Частково процес почався з 2014 року, тобто від початку російсько-

української війни та спроби анексії Росією Криму, проте більш виразно артикулювався саме в 2022 році.

Вище ми описували, як Росія вміло маніпулює провиною Німеччини за події Другої світової війни, а також привласнює собі історію країн та народів, що входили до Російської імперії, а пізніше — до СРСР. Зі сприйняттям Росії як законної правонаступниці обох цих держав нарратив про приналежність Криму саме РФ не викликає сумніву й обурення, і видається доволі логічним. Саме **тема Криму і так званої справедливості приєднання його до Росії** фігурувала у порядку денному таких культурних акторів російської дипломатії в Німеччині, як Росспівробітництво, фонд «Русский мир», Рада співвітчизників та ін. І саме навколо Криму після 2014 року виникали скандали, коли представники тих чи інших організацій висловлювались на підтримку спроби його анексії Росією. Наприклад, у 2014 році навколо Німецько-російського форуму виник медіа-скандал, оскільки колишній голова «Соціал-демократичної партії Німеччини» («Sozialdemokratische Partei Deutschlands» («SPD»)), далі — «СДПН»), колишній прем'єр-міністр федеральної землі Бранденбург і тодішній голова Форуму Маттіас Платцек заявив, що «анексію Криму необхідно заднім числом врегулювати з міжнародно-правовою точки зору»²⁹⁶. Після повномасштабного вторгнення Росії в Україну Маттіас Платцек пішов з посади.

Описаній ідеї про справедливість спроби анексії Криму часто вторить **нарратив про нібито нацистську владу у Києві та**

293 «The Rise of the Civilisational State: China, Russia and Islamic Caliphate and the challenge to the liberal world order» with Christopher Coker, DOC Research institute, 08.11.2019, Wayback Machine, 21.11.2019, <https://web.archive.org/web/20191121161419/https://doc-research.org/2019/11/rise-civilisational-state-christopher-coker/>.

294 Dialogue through social service: The Roman Catholic Church in Russia, DOC Research institute, 01.10.2019, Wayback Machine, 14.01.2020, <https://web.archive.org/web/20200114123042/https://doc-research.org/2019/10/dialogue-social-service-roman-catholic-church-russia/>.

295 «Der Internationale Tag der Muttersprache...», Russisches Haus in Berlin, Telegram, 21.02.2021, <https://t.me/rushaus/47>.

296 Варкентін О., Фактор Путіна у німецькій політиці, Deutsche Welle, 25.11.2014, <https://p.dw.com/p/1Dsmb>.

загрози, які вона нібито несе населенню Донецької і Луганської областей та Криму з боку Києва. Прикладом слугують вже згадані вище події, організовані Російським домом: презентація книги «Неонацисти і Євромайдан — від демократії до диктатури» та покази фільмів «Донбас. Окраїна» та «Ополченочка»²⁹⁷. У тому ж році керівник Російсько-німецької музичної академії, диригент Валерій Гергієв дав державному медіа РФ «Russia Today» інтерв'ю, у якому розказував про російську спробу анексії Криму як про захист з боку РФ нібито від небезпеки, яка загрожувала кримцям після Євромайдану²⁹⁸. Така ж ідея фігурує і на сайті «Діалогу цивілізацій»: РФ здійснила анексію української Автономної Республіки Крим, адже «захищає гідність» своєї діаспори у Криму²⁹⁹.

Наративи, що зароджувались з 2014 року і набрали повних обертів після повномасштабного вторгнення Росії в Україну, ґрунтуються навколо кількох тез.

Добре видимим наративом, що фігурує, наприклад, у Російського дому та центрів «Русского мира» в Німеччині із 2014 по 2022 рік, є теза про **необхідність зняття санкцій**. Вона добре вкладається у дискурс, який ми описали вище щодо потреби підтримувати зв'язки з Росією на різних рівнях і в різних сферах, спираючись на довготривалі культурні та історичні взаємини Німеччини та РФ. Такі думки часто аргументуються **ідеєю більшої**

Рекламний постер фільму «Ополченочка»

Джерело: [Dzen.ru](https://dzen.ru)

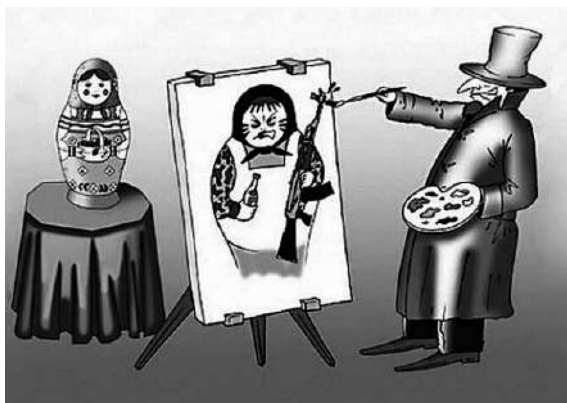
шкоди від санкцій для Європи, ніж для Росії та артикулювались нібито з уст німецьких експертів, політиків чи громадських діячів. Таким чином, створювалось враження, ніби німецьке суспільство зацікавлене у співпраці з Росією, а німецький бізнес наполягає на припиненні санкцій проти РФ³⁰⁰.

297 (1) «Презентация книги «Неонацисты и евромайдан — от демократии к диктатуре»...», Russisches Haus in Berlin, Facebook, 08.07.2014, <https://www.facebook.com/photo/?fbid=713695508715861&set=a.450295348389213>; (2) Donbass. Grenzgebiet (OmdU) / Донбасс. Окраина, Facebook, 30.11.2018, <https://www.facebook.com/events/311188653038015/>; (3) «Heute haben das Rossotrudnitschestwo und das Filmstudio «Lugafilm» in der Zentrale der Agentur eine Vereinbarung über nicht-kommerzielle Vorführungen des Films «Opoltschenotschka» («Milizmädchen») in russischen Häusern auf der ganzen Welt unterzeichnet...», Russisches Haus in Berlin, Facebook, 20.05.2021, <https://www.facebook.com/RusHausBerlin/posts/pfbidOjoEWRALrmYYGMGBeA9TQf7h6UEBo9jigrxvS4QpWcy7seG4YbuWfJvL17vDQLSK6l>.

298 Валерий Гергиев: Воссоединение Крыма с Россией спасло десятки тысяч людей, RT На русском, 01.11.2014, <https://russian.rt.com/opinion/57359-valerii-gergiev-vossoedinenie-kryma-s-rossiei-spaslo>.

299 «The Rise of the Civilisational State: China, Russia and Islamic Caliphate and the challenge to the liberal world order» with Christopher Coker, DOC Research Institute, 08.11.2019, Wayback Machine, 21.11.2019, <https://web.archive.org/web/20191121161419/https://doc-research.org/2019/11/rise-civilisational-state-christopher-coker/>.

300 (1) В случае введения новых санкций в отношении России 25 тысяч немцев потеряют работу, Русский мир, 04.07.2014, <https://russkiymir.ru/news/145166/>; (2) Немецкие бизнесмены выступили за снятие санкций с России, Русский мир, 18.12.2015, <https://russkiymir.ru/news/200534/>; (3) Немецкие политики раскритиковали новые анти-российские санкции, Русский мир, 05.03.2021, <https://russkiymir.ru/news/285260/>.

«Русофобія і відродження нацизму», карикатура
Джерело: Eurasia Daily (EADaily)

Також чітко простежується ідея про те, що у війні Росії проти України немає сенсу підтримувати Україну, адже вона не переможе. З тих самих причин не потрібно надавати Україні зброю³⁰¹. Цей наратив теж можна поєднати зі згаданою вище ідеєю «великих та малих націй». Адже «мала» нація, згідно з цими поглядами, ніколи не здатна перемогти «велику».

Окремої уваги заслуговує наратив про русофобію — негативне ставлення до росіян та їх дискримінація в Німеччині та країнах Європи загалом (дарма що етимологічно йдеться про «боязнь» росіян, котру, власне, росіяни і пропагують).

«...звичайно, після [початку повномасштабної] війни відбулися певні зміни, і, наприклад, дискурс так званої русофобії став дуже поширеним, але потім це змінилося».

Татьяна Голова

Наратив щодо русофобних настроїв в Німеччині активізувався на сайті «Русского мира» у 2022 році. Але перші згадки про дискримінацію росіян були ще у 2012 році, коли нібито «багато німецьких політиків проявляли русофобські настрої»³⁰². Фонд намагається переконати, що органи державної влади та суспільство в цілому дискримінують росіян Німеччини, а останні знаходяться у стані перманентної загрози.

Проросійські протести в Німеччині, 2022 рік
Джерело: Deutsche Welle

301 Более 200 тысяч жителей Германии призвали не поставлять Украине тяжёлое вооружение, Русский мир, 04.05.2022, <https://russkiymir.ru/news/300628/>.

302 Немецкие правозащитники считают, что в Германии русскоязычные граждане подвергаются дискриминации, Русский мир, 10.01.2012, <https://russkiymir.ru/news/36927/>.

Подібні меседжі, котрі формують такий наратив, зустрічаються і на порталі Ради співвітчизників³⁰³.

Врешті, аналізуючи найбільш актуальні наративи, котрі транслює влада Росії через державних і недержавних акторів російської культурної дипломатії у Німеччині, ми помітили **певне зміщення акцентів після повномасштабного вторгнення РФ в Україну**. Сьогодні на веб-сторінках російських організацій в ФРН рідко можна зустріти пряму підтримку політики Росії та розв'язаної нею війни проти України. Водночас лунають **аргументи**

на користь підтримки миру та зв'язків з Росією на суспільному рівні, а також на рівні окремих дієвців культури. Формується бажання збереження контактів у сферах, що нібито лишаються поза політикою – у культурі, освіті, науці, релігії. Яскравим прикладом тут може слугувати Німецько-російський форум. У заявах ради директорів Форуму бачимо тези про необхідність ведення діалогу між суспільствами, бажання підтримувати зв'язки, прагнення зберегти контакти. А також пацифістське переконання у тому, що «діалог допоможе об'єднати країни Західної та Східної Європи між собою»³⁰⁴.

303 *Новости, Russkoe Pole*, 21.03.2022, <https://russkoepole.de/ru/rubriki/novosti.html?start=135>.

304 *Stellungnahme des Vorstandes, Deutsch-Russisches Forum e.V.*, 2023, <https://www.deutsch-russisches-forum.de/stellungnahme-des-vorstandes/5727224>.

РОЗДІЛ 4.

(Не)успішність російської культурної дипломатії в Німеччині

в експертному середовищі серед профільних інституцій різних країн є чіткі підходи до моніторингу й оцінки заходів культурної дипломатії. Хоч ці методологічні підходи можуть дещо варіюватись і різнитись між собою, але об'єднує їх те, що критерії ефективності й результативності (простіше кажучи, KPI) варто прописувати до початку реалізації заходів (і тим паче до початку їхнього фінансування).

Доступу до даних, що стосуються такої діяльності російських інституцій культурної дипломатії в Німеччині, ми, звісно, не маємо. Винятком є **публічні звіти**, котрі доступні пересічному користувачу на офіційних сайтах досліджуваних акторів культурної дипломатії РФ, чия діяльність помітна у німецькому суспільстві. На нашу думку, вони мали б містити релевантну інформацію з цього приводу. Але чи так це?

Оскільки Російський дім в Берліні не звітує про свою діяльність, логічно шукати про це інформацію у звітах Росспівробітництва як організації, представництвом котрої формально є Дім. Але на сайті **Росспівробітництва інфор-**

мація про публічні звіти³⁰⁵ доволі лаконічна. По-перше, звітів не так багато — всього лише з 2020 по 2023 рік. По-друге, помітно, що їх публікували зі значним запізненням (наприклад, у лютому 2023 року звіт за 2020 рік). По-третє, наявні звіти сформульовані дуже загально, що не дає розуміння ані всієї картини роботи організації, ані її представництв покрайно.

Зокрема, у звіті про реалізацію цілей і завдань Публічної декларації Росспівробітництва за 2020 рік³⁰⁶ у рамках окремих активностей згадується низка держав світу, де вони відбувались. Німеччина в цей перелік не потрапила, окрім тільки згадки, що матеріали виставок та субтитри документальних фільмів про «Велику Вітчизняну війну» були підготовлені німецькою мовою. Втім, тут може йтися також про діяльність в Австрії, котра, на відміну від Німеччини, чітко фігурує у звіті. Не кращою є ситуація у такому ж звіті за 2021 рік, де згадується тільки про Міжнародну конференцію з питань підтримки російських шкіл за кордоном, котра відбулась у жовтні в Німеччині³⁰⁷, і більше жодного заходу в цій країні не висвітлено.

305 Отчеты, Россотрудничество, https://rs.gov.ru/type_document/отчеты/.

306 Отчет об исполнении Публичной декларации целей и задач Россотрудничества в 2020 году, Россотрудничество, 20.02.2023, <https://rs.gov.ru/app/uploads/2023/02/otchet-ob-ispolnenii-publichnoy-deklarac-zii-czelej-i-zadach-2020-1.pdf>.

307 Отчет о реализации целей и задач Публичной декларации Россотрудничества в 2021 году, Россотрудничество, 21.02.2023, <https://rs.gov.ru/app/uploads/2023/02/otchet-o-realizaczii-publichnoy-deklarac-zii-czelej-i-zadach-v-2021-1.pdf>.

Виставка «Святая Русь» у державному Музеї ікони міста Реклінгхаузен, 2022 рік

Джерело: Росспівробітництво

Натомість в іншій формі звітності, доступній на сайті Росспівробітництва — Публічному звіті, — за 2021 рік з-поміж яскравих картинок можна почерпнути дуже лаконічну інформацію про роботу інституції в Німеччині. Так, там йдеться про розробку аудіогіду для Дрезденської галереї, присвяченого Достоевському, і підготовку виставки «Святая Русь» у державному Музеї ікони міста Реклінгхаузен³⁰⁸. Слід наголосити, що це не вибіркові дані зі звіту про діяльність Росспівробітництва в Німеччині, а єдина фактична інформація про роботу цієї установи в країні.

Цікавим з нашої перспективи мав би видатися публічний звіт про діяльність представництва Росспівробітництва у ФРН у 2022 році в контексті функціонування інституції після повномасштабного вторгнення Росії в Україну. Але тут також все в душі російської пропаганди (у цьому випадку — доволі лагідної): провели «Диктант перемоги» в Німеччині, організували студійні візити низки моло-

дідних представників, в т.ч. німецької молоді, здійснили акцію «Велика міжнародна подорож Діда Мороза» за участі німецьких представників Росспівробітництва, показували фільми в осередках організації в рамках проекту «З Росії з теплом», у т.ч. в Німеччині³⁰⁹. Знову ж таки, важливо, що **тільки ці заходи в Німеччині згадуються у звіті. А це наштовхує на думку або про їхню пріоритетність з погляду самих організаторів, або про небажання окреслювати весь спектр роботи у ФРН.** З іншого боку, у звітах начебто ніщо не вказує на те, що Росспівробітництво загалом в Європі під санкціями. Хоча Російський дім (який залишається під парасолькою Росспівробітництва) і надалі в Німеччині працює без проблем³¹⁰.

Це значно відрізняється від сторінок німецького Російського дому у соціальних мережах «Facebook» і «Telegram», де поточна діяльність організації висвітлюється, як ми вже згадували раніше, доволі детально і двомовно (німецькою і російською). Це від-

308 *Общественный совет при Россотрудничестве, Итоги работы за 2021 год*, Россотрудничество, 28.12.2022, https://rs.gov.ru/app/uploads/2022/12/broshura_digital-1.pdf.

309 *2022 Россотрудничество*, Россотрудничество, 28.03.2023, <https://rs.gov.ru/app/uploads/2023/03/rossotrudnichestvo-2023-kopiya-4.pdf>.

310 *Есипов В., Почему Русский дом в Берлине открыт, несмотря на санкции ЕС*, Deutsche Welle, 09.11.2023, <https://www.dw.com/ru/pocemu-russkij-dom-v-berline-otkryt-nesmotra-na-sankcii-es/a-67343714>.

бувається попри факт, що «Telegram» — не популярна платформа серед німців, тож постає питання в релевантності такого соцмережевого маркетингу з боку Російського дому, або прицільній роботі саме на російське населення. **Водночас публічні звіти Росспівробітництва і сторінки організації у соціальних мережах абсолютно ідентично лаконічні в частині висвітлення подій, проведених Російським домом в Німеччині.**

Доволі скептично до роздумів про будь-яку ефективність і результативність діяльності Росспівробітництва в Німеччині говорили декотрі з опитаних нами експертів.

«Насправді Росспівробітництво... — це агентура. Звичайно, додаткова цінність Росспівробітництва була в тому, що вони періодично організовували ті чи інші культурні і наукові заходи. Але, на мій погляд, ця друга частина з організацією будь-яких культурних заходів — це повна нісенітниця. Вона абсолютно неефективна і ні на що, чесно кажучи, не впливала... І самі росіяни знають, що це абсолютно непродуктивна річ...»

Антон Шеховцов

Інша річ — **звіти фонду «Русский мир»³¹¹**. На відміну від звітності Росспівробітництва, фонд має доволі активний і наповнений офіційний портал в частині звітності. Однак повноцінний сайт доступний тільки російською мовою, відтак можна дійти висновку, що користування порталом спрямоване передовсім на російську та російськомовну аудиторію³¹². Так, лише російськомовні користувачі можуть ознайомитися з інформацією про діяльність «Русского мира» з офі-

ційних звітів, адже іншими мовами (навіть англійською) вони не перекладаються. **Зі звітності Фонду не зовсім зрозуміло, яку частку учасників заходів становили місцеві жителі іноземних країн (а не тільки російські емігранти чи особи російського походження)³¹³ — втім, аналогічна ситуація була із Росспівробітництвом.**

На противагу звітам Росспівробітництва, котрі стартують з 2020 року, фонд «Русский мир» подає звіти тільки до цього року, але від початку своєї діяльності у 2008 році. Про що звітує фонд в частині роботи в Німеччині?

Наприклад, у звіті за 2008 — перший рік діяльності установи — у підрозділі «Оцінка діяльності фонду» всупереч очікуванням подаються всього лише вітальні звернення тодішнього президента РФ, очільника уряду, мера Москви та інших³¹⁴. Виглядає на те, що автори звіту не ставили перед собою мети публічно надати якісну оцінку діяльності «Русского мира». Знаходимо у цьому звіті згадки про точкові заходи в Німеччині, як-от Німецько-російський фестиваль в Берліні чи проєкт «РуссоМобіль»³¹⁵.

Особлива увага не приділяється діяльності фонду і у звіті за підсумками його п'ятиріччя, котрий з'явився у 2011 році. Втім, там є цитата редакторки Німецько-російського порталу Єлени Лісової, котра зазначає, що «будучи інформаційним партнером фонду «Русский мир» в Німеччині... ми раді, що у співпраці з фондом маємо можливість зробити свій внесок у поширення знань про Росію і формування сприятливої для неї громадської думки»³¹⁶. Забігаючи наперед, останню тезу варто поставити під сумнів.

311 Годовые отчёты деятельности Фонда, Русский мир, <https://ruskiymir.ru/fund/reports.php>.

312 Масієнко Ю. та ін., Російський прапор буде там, де є російська мова: Фонд «Русский мир», Український інститут, 2022, https://ui.org.ua/wp-content/uploads/2022/07/Fond_russkiy-myr_analitychna-zapyska_-2-chastyina.pdf.

313 Там само.

314 Отчет об основных направлениях деятельности за 2008 год, Фонд «Русский мир», 2009, https://ruskiymir.ru/export/sites/default/ruskiymir.ru/fund/docs/Report_2008.pdf.

315 Там само.

316 Фонд «Русский мир»: пятилетие цифры и факты, Фонд «Русский мир», 2012, https://ruskiymir.ru/export/sites/default/ruskiymir.ru/fund/docs/Report_5.pdf.

Обкладинка звіту фонду «Русский мир» з нагоди його 10-літньої діяльності

Джерело: Фонд «Русский мир»

А ось пізніше, з нагоди 10-ліття фонду у 2017 році, був оприлюднений великий звіт, у котрому в різних контекстах Німеччина згадується понад 60 разів³¹⁷, що свідчить, як мінімум, про розширення діяльності цієї установи у ФРН. Окрім цього, у звіті окремі розділи присвячені активностям «Русского мира» в країні у вигляді деталізації конкретних кейсів співпраці. Зокрема, у підрозділі «Співробітництво з мюнхенським товариством «Мир» йдеться про спільні проекти фонду і цієї мюнхенської громадської організації, а також є окремий підрозділ, присвячений діяльності Російсько-німецького культурного центру в Нюрнберзі.

Останні три найсвіжіші доступні на сайті звіти — за 2018, 2019 і 2020 роки — мають різну

структуру і різну логіку викладу інформації. Втім, у кожному з них, окрім згадок про точкові проекти у Німеччині, немає жодних даних, котрі б могли наштовхнути на висновки про збільшення (чи ні) активності роботи фонду «Русский мир» у ФРН, або допомогти простежити динаміку (чи відсутність динаміки) змін в контексті діяльності цієї установи культурної дипломатії Росії в Німеччині.

Дещо інша ситуація у (начебто) недержавному секторі.

У цьому контексті варто передусім згадати звіти аналітичного центру «Діалог цивілізацій», які доступні англійською мовою. Зі звітів можна зробити бодай якісь висновки — наприклад, про активність і широку залученість експертних кіл обох держав до співпраці у цій сфері. Для підтвердження тези варто навести приклад звіту «ДЦ» за 2019 рік³¹⁸ (щоправда, доступна тільки його архівна версія), де окремим пунктом подається інформація про публічні і медійні охоплення. Звіди дізнаємось, що за звітний рік про аналітичний центр було 680 згадок у світових глобальних медіа; до топ-3 країн, звідки було найбільше відвідувань сайту (всього — 138 тисяч), входять США, Німеччина і Росія (саме в такій послідовності, а за ними — Велика Британія й Індія), та інші показники³¹⁹. Така інформація якісно і кількісно дуже відрізняється від «даних» зі звітів Росспівробітництва і фонду «Русский мир», але все одно не дуже допомагає оцінити ефективність діяльності «ДЦ», позаяк не кожен їхній звіт містить таку інформацію.

Ще один приклад — звіти Німецько-російського форуму. Зокрема, доступний за 2022 рік звіт подає річну програму діяльно-

317 Фонд Русский мир, 10 лет 2007-2017, Фонд «Русский мир», 2017, https://russkiymir.ru/events/docs/Report_10_2017.pdf.

318 Annual report 2019, DOC Research Institute, 2019, Wayback Machine, 20.01.2022, https://web.archive.org/web/20220120160301/https://doc-research.org/wp-content/uploads/2020/08/DOC-annualreport2019_200717_RZ.pdf.

319 Там само.

DOC in global media

_680 mentions in global media in 2019

Interviews and articles in top-tier media including

Медійні згадки про «Діалог Цивілізацій» у 2019 році (з річного звіту організації)

Джерело: *Dialogue of Civilizations*

сті організації³²⁰, що дає змогу уявити бодай приблизно її загальні масштаби.

Зважаючи на специфіку діяльності і особливості вимог до звітності, інша картина вимальовується щодо діяльності **Німецько-російського фонду обміну молоддю**, котрий діє як форма державно-приватного партнерства в Німеччині і, відповідно, чітко звітує³²¹ як про свою діяльність, так і про кошти, витрачені на неї.

Таким чином, **дійсно інформативні і релевантні звіти належать саме тим організаціям, котрі є двосторонніми і мають як російську, так і німецьку складову** (і, власне, остання зумовлює кардинально інший підхід цих організацій до свого публічного звітування). Оскільки такі російсько-німецькі організації ми аналізуємо з ширшої точки зору публічної дипломатії, але не класифікуємо їх як питомо основні інституції російської культурної дипломатії у ФРН (та і вони себе такими не позиціонують), то і **припускаємо, що вони володіють належним впливом для вужчого експертного кола, проте не широкої громадськості. Пояснити це варто**

цільовою аудиторією, на котру спрямовують свою діяльність німецько-російські актори, позаяк йдеться або про молодь, або про експертне середовище, занурене у політологічну тематику тощо. Відтак варто бути свідомими того, що вичерпну і послідовну динаміку змін і особливі досягнення російської культурної дипломатії у Німеччині у ретроспективі десятиліть через аналізи ланкових звітів простежити не вдасться.

Натомість є інша можливість дослідити, наскільки діяльність окреслених нами інституцій культурної дипломатії РФ в Німеччині та трансльовані ними наративи знайшли відгук у німецького суспільства. Одним із непрямих способів реалізувати це завдання є **аналіз міжнародних рейтингів м'якої сили з огляду на місце в них Росії**. Ми проаналізували динаміку зміни позиції РФ протягом досліджуваного періоду у низці авторитетних відомих рейтингів, котрі ранжують держави з огляду на їхню м'яку силу, публічну дипломатію, культурну впізнаваність і привабливість.

Такі рейтинги подекуди мають схожу методологію і їхні фінальні дані навіть почасти слугують взаємним підтвердженням один одного (йдеться про «Soft Power 30», котрий проводила у 2015-2019 роках консалтингова агенція «Portland»; «Anholt Nation Brands Index» — Індекс національних брендів авторства Саймона Анхольта; «Nation Brands Index», котрий з 2005 року щорічно формує британська компанія «Brand Finance»; «Future Brand Country Index» авторства однойменної міжнародної компанії «Future Brand»; «Global Presence Index», котрий готує Королівський інститут міжнародних і стратегічних досліджень Елькано в Мадриді; «U.S. New Best Countries Ranking», котрий готує цифрова американська медіа-компанія «US News & World Report»).

320 *Jahresbericht für 2022*, Deutsch-Russische Forum e.V., Berlin, 2022, <https://www.deutsch-russisches-forum.de/portal/wp-content/uploads/2023/11/DRF-Jahresbericht-2022.pdf>.

321 *Jahresberichte und Statistik*, Stiftung Deutsch-Russischer Jugendaustausch, 2022, <https://www.stiftung-drja.de/de/stiftung/was-wir-tun/tatigkeitsberichte-und-statistik.html>.

Обкладинка аналітичного звіту Global Soft Power Index 2024

Джерело: [Brandirectory](#)

Проаналізувавши їхні дані та знайшовши низку спільних рис, маємо змогу простежити загальну спільну тенденцію: всупереч успіхам російської м'якої сили, публічної і культурної дипломатії, зокрема, проведення Росією зимової Олімпіади в Сочі у 2014 році чи Чемпіонату світу з футболу у 2018 році, спостерігається стрімке падіння місця РФ у міжнародних рейтингах. Адже м'яка сила як опора позитивного сприйняття Росії за кордоном не змогла абсорбувати собою й компенсувати іміджеві й репутаційні втрати, спричинені агресивною зовнішньою політикою (жорсткою силою РФ), у тому числі щодо України, починаючи з 2014 року і ще більше поглиблюючись у 2022 році.

Проте чи можна ці дані з міжнародних рейтингів вважати релевантними, коли ми

маємо намір проаналізувати досягнення російської культурної дипломатії саме в Німеччині? Адже об'єктивно неможливо перенести наявні дані у розрізі глобальних масштабів оцінки на окремо взятую країну і її суспільство, теоретично прирівнюючи відомі показники до невідомих.

Винятком тут слугує тільки рейтинг **«Global Soft Power Index»** авторства вже згадуваної компанії «Brand Finance»³²², котрий дозволяє на своїй інтерактивній інформаційній панелі відфільтрувати дані за кожним з аналізованих показників залежно від окремо взятої країни й таким чином побачити думку німецьких респондентів щодо Росії — адже цей рейтинг, порівняно з гібридною методологією інших, цілком будується на результатах опитування громадської думки.

322 Компанія «Brand Finance» з 2020 року знайомиться з думкою понад 110 тисяч осіб з понад 100 країн, аби присвоїти 121 країні світу (у 2020 — 60 країнам, 2021 — 105, 2022 — 120 країнам) відповідне місце з огляду на успішність (чи провальність) використання використаних інструментів м'якої сили та сприйняття країни як бренду. Методологія дослідження базується на аналізі таких показників, як впізнаність, впливовість, репутація, а також представлення у світі на основі 8 «стовпів» м'якої сили — бізнес і торгівля, врядування, міжнародні відносини, культура і спадщина, медіа і комунікації, наука й освіта, люди і цінності, сталие майбутнє. Незалежно від кількості досліджуваних країн (тобто незалежно від року) максимальний бал, котрий могла отримати кожна країна за будь-яким показником, — 10.

Загальносвітовий показник у Росії може бути доволі непоганим: так, протягом досліджуваних років РФ тримає планку на рівні орієнтовно 9-13 позиції у загальному «Global Soft Power Index», котра не похитнулася навіть після повномасштабного вторгнення в Україну. На перший погляд, це виглядає трохи дивно на тлі решти рейтингів, де падіння було значно більш болючим і різким. Але якщо зазирнути у дрібніші показники, то такий контраст відсутній тільки з рівнем впливовості, котрий підвищується³²³.

Всупереч цьому, розширений дашборд дає змогу проаналізувати глибшу і вужчу картинку, котра цікава саме в контексті

даного дослідження. На прикладі показника з огляду на відповіді респондентів з Німеччини ситуація зі сприйняттям Росії виглядає по-іншому: **німецьке суспільство російській м'якій силі загалом і культурній дипломатії зокрема ставить абсолютно всюди нижчі оцінки, ніж це відображено у загальносвітовому показнику**. Скажімо, беручи до уваги вищезгадані позиції, картина по Німеччині похмуріша: за показником «репутація» Росія з 37 місця у 2020 році з'їхала аж на 121 (останнє!) у 2023, за показником «культура і спадщина» — з 19 на 50 відповідно, і так далі. Детальні дані за всіма показниками, котрі досліджує «Brand Finance» для рейтингу «Global Soft Power Index», доступні у таблиці нижче.

РОСІЯ		2020		2021		2022		2023	
		Світ	Німеччина	Світ	Німеччина	Світ	Німеччина	Світ	Німеччина
Global Soft Power Index / Глобальний індекс м'якої сили	Місце	10	-	13	23	9	22	13	34
	Індекс	51,0	-	50,5	42,7	56,1	44,0	54,8	43,5
Обізнаність	Місце	10	14	10	18	10	16	8	16
	Оцінка	7,2	5,6	7,2	6,1	7,8	6,2	8,2	6,3
Репутація	Місце	26	37	31	41	23	53	105	121
	Оцінка	6,3	3,2	6,0	5,3	6,4	5,0	5,3	3,4
Вплив	Місце	7	6	7	6	7	5	4	5
	Оцінка	5,7	5,5	5,6	5,9	5,9	5,9	6,1	6,1
Культура і спадщина	Місце	13	19	15	9	13	13	31	50
	Оцінка	4,9	3,5	4,3	3,9	4,2	3,8	4,4	3,4
Медіа і комунікації	Місце	23	19	20	20	16	20	27	52
	Оцінка	3,0	3,5	3,5	3,2	4,3	3,2	3,9	3,2
Освіта і наука	Місце	15	44	10	16	7	19	5	22
	Оцінка	4,1	2,2	4,9	4,0	6,1	3,6	5,6	3,7

Порівняльна таблиця загальносвітової позиції Росії та позиції Росії у Німеччині за даними міжнародного рейтингу «Global Soft Power Index»

323 Global Soft Power Index, Brand Finance. Brandirectory, <https://brandirectory.com/softpower/>.

Масштабуючи ці дані у розрізі німецьких оцінок на інші раніше згадані міжнародні рейтинги, котрі оцінюють частково і культурну дипломатію Росії і мають одним з джерел своїх даних результати соціологічних опитувань, **припускаємо, що всюди ситуація може бути такою ж: покраїнний розподіл впливовості і впізнаваності, а також прихильності до Росії з боку населення Німеччини може різнитись із загальносвітовим показником, і то в гірший бік.** Проте чому?

Настільки відмінні позиції Росії у загальносвітовому масштабі у «Global Soft Power Index» порівняно конкретно з думкою німецького суспільства можуть мати ширше пояснення. Наша спроба інтерпретації такого стану справ полягає у припущенні, згідно з яким **на вищий загальносвітовий рейтинг м'якої сили РФ, який формується як середній показник опитувань серед мешканців 121 країни світу, впливають дослідження у низці загалом більш прихильних до Росії країн.** Йдеться про ті країни, де російська м'яка сила має традиційно великий вплив на населення, і його перцепція не коливається так помітно, як у Німеччині, залежно від загарбницьких зовнішньополітичних дій Кремля. Вочевидь, такі країни можна назвати якщо не прямими сателітами РФ (в дусі дефініцій періоду холодної війни), то країнами в орбіті постійного потужного російського впливу — і радше політичного й економічного, аніж культурного. І владні верхівки цих країн залишаються проросійськими із антизахідним настроєм, що і віддзеркалюється в суспільних настроях.

На окрему увагу заслуговує те, наскільки **неоднозначно російська наукова думка нині ставиться до результатів таких міжнародних рейтингів і чи акцептує їхню релевантність конкретно щодо Росії.** Так,

наприклад, науковець з Дипломатичної академії МЗС РФ Алексей Борисов зазначає, що для м'якої сили РФ (в широкому розумінні) міжнародні рейтинги не дуже застосовні, адже «завдяки ним росіяни співвідносять свої міркування з розробками закордонних фахівців у галузі міжнародного маркетингу та зв'язків із громадськістю, намагаючись виміряти свою м'яку силу за допомогою рейтингових систем, у розробці яких самі участі не брали»³²⁴. З іншого боку, пан Борисов сам доволі жваво критикує підхід РФ до м'якої сили і тяжіє більше до західної наукової думки, зазначаючи, що «вимірюючи м'яку силу, слід пам'ятати про те, що зусилля з її культивування мають передусім внутрішньополітичну спрямованість, а назовні вона лише проєктується»³²⁵. Але частіше трапляються викривлені інтерпретації кількісних результатів міжнародних рейтингів російськими експертами і політиками на користь РФ, особлив тоді, коли Росія займає нижчі позиції в рейтингах, аніж раніше.

Звідси випливає, що культурна дипломатія, очевидно, була і залишається неспроможною втримати на високих рівнях і позитивних тональностях іноземну (і, зокрема, німецьку) громадську думку під тиском політичних турбулентностей чи провалів Росії на міжнародній арені, спричинених її агресивною зовнішньою політикою, адже це одразу віддзеркалюється на позиції РФ у міжнародних рейтингах.

Оскільки при розробці низки вищезгаданих міжнародних рейтингів соціологічні опитування були одним з основних дослідницьких методів, цілком природно сфокусуватись на думці німецької громадськості в контексті її ставлення до Росії, росіян і російської культури. Беручи до уваги хронологічні рамки дослідження, звертаємось спочатку до ретроспективних даних 2000-х років.

324 Борисов А., «Мягкая сила» России: специфика понимания и оценки, Библиотека Nota Bene, 2020, https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=32217.

325 Там само.

Зокрема, у 2008 році на замовлення Німецько-російського форуму в Німеччині і Росії було проведено опитування щодо ставлення росіян до німців і, відповідно, німців до росіян. У Німеччині опитування проводив німецький Інститут досліджень громадської думки Алленсбаха, у Росії — «Левада-Центр». Питання в обох країнах ставились однакові, а ось відповіді у Німеччині та Росії були зовсім різні. Оскільки нас цікавить, власне, сприйняття німців, то виокремимо саме ці дані.

Отримані результати засвідчили, що на початку 2000-х років впливовою державою Росію вважало менше половини німців, а станом на 2008 рік — 62%. Таке різке зростання оцінки, на думку соціологів, пояснюється явно не діями Росії на Кавказі (адже 2008 рік — це війна в Грузії), а саме **«стратегічною роллю», яку в ті роки почали відігравати енергоносії**, від постачання котрих дуже залежала Німеччина³²⁶.

Згідно з даними цього ж німецько-російського дослідження, 35% німців у 2008 році зізнавались, що недолюблюють росіян³²⁷, бо впливовість не дорівнює позитивному ставленню. Ще гірше стало у 2012 році, коли вже для 45% німців росіяни мали негативний імідж³²⁸, і пояснювався він критичним ставленням респондентів до великих соціальних відмінностей і обмежень демократичних прав в Росії.

У тому ж дослідженні Німецько-російського форуму виявилось, що **німецькі громадяни**

особливо нічого не знають про росіян (вочевидь, тоді діяльність досліджуваних нами акторів російської культурної дипломатії не набула ще свого нинішнього масштабу). Бо якщо, наприклад, німців запитували, кого з відомих російських діячів вони могли б назвати, то лідирували згадки про Горбачова, Леніна, Путіна, Сталіна, Толстого, Петра I³²⁹, тоді як 11% респондентів не могли назвати жодного прізвища³³⁰. Це ж дослідження показало, що 64% опитаних німців в якості позитивних ключових асоціацій з Росією поставили культуру (у формулюванні «великі культурні традиції») на третє місце після «багатих природних ресурсів» і «відіграє важливу роль у світовій політиці»³³¹. Аналогічне питання ставили населенню у 2015 році, і культура стабільно тримала високі позиції для 69% респондентів³³², хоча при подальшій деталізації знову виявлялось, що **російська культура німцями сприймалась аморфно без особливої конкретики** щодо персоналій, культурних явищ, подій, досягнень і феноменів.

Кількома роками пізніше Інститут соціальних досліджень і статистичного аналізу «Forsa» у підсумку своїх досліджень зауважував, що з погляду культури у німців Росія асоціюється з музикою (балет, Чайковський, Стравинський, Нетребко, хор донських козаків тощо — жодної згадки про сучасну музику), про що зауважили 40% опитаних; літературою — 36% (Толстой, Достоевський, Гоголь, тобто знову йшлося виключно про класику, і то не завжди питомо російську); а також містами й архітектурою, про що зга-

326 Жолквер Н., *Опрос: немцы знают о русских больше, чем русские о немцах*, Deutsche Welle, 18.09.2008, <https://www.dw.com/ru/опрос-немцы-знают-о-русских-больше-чем-русские-о-немцах/a-3655521>.

327 Там само.

328 Posch M., *Wie Deutsche und Russen sich gegenseitig sehen*, Welt, 27.09.2012, <https://www.welt.de/reise/article109496271/Wie-Deutsche-und-Russen-sich-gegenseitig-sehen.html>.

329 Кёхер Р., *Представления немцев о России — представления россиян о Германии. Результаты репрезентативных опросов населения Германии и России*, Deutsch-Russisches Forum e.V, 18.09.2008, https://www.deutsch-russisches-forum.de/25jahre/tl_files/drf/material/2008/Studie_Ruslandbild_Praesentation-ru.pdf.

330 Жолквер Н., *Опрос: немцы знают о русских больше, чем русские о немцах*, 2008, Deutsche Welle.

331 Кёхер Р., *Представления немцев о России — представления россиян о Германии. Результаты репрезентативных опросов населения Германии и России*, 2008.

332 Петерсен Т., *Россия глазами немцев. Конференция «Немцы и русские: какими они видят друг друга?»*, Москва, 2015, <http://instituteofeurope.ru/images/uploads/news/1/VortragPetersenRU.pdf>.

дали 16% респондентів. У контексті більш загальних питань у 2020 році німці продовжували відповідати, що Росія викликає в них радше негативні почуття (45%), тільки 10% опитаних мали позитивне враження про Росію саме з медіа³³³. Прикметно, що високі позиції російської культури (і то головню з досягненнями з минулих сторіч) і надалі не дуже впливали на позитивне ставлення німців до росіян, і кореляція між обізнаністю про культуру і тональністю ставлення не простежується взагалі. Беручи до уваги факт, що між згаданими опитуваннями є різниця у понад 10 років, видається, що вся культурна дипломатія РФ разом із виділеними на неї величезними бюджетами спрацювала на промоцію «великої російської культури» як самостійного явища, яке сприймається як відособлене від сучасного російського народу.

До того ж, наші експерти у ході своїх інтерв'ю також наголошували на тому, що класичний підхід до і без того відомих культурних елементів знаходить не надто помітне зацікавлення у німців:

«...Тож зараз вони [російські інституції культурної дипломатії] все ще дуже присутні в Інтернеті, і контент, який вони публікують, в основному містить багато позитивних кліше про Росію, радянський кітч. Але цей тип контенту не користується великою популярністю в соціальних мережах. Отже, якщо ви подивитесь статистику, побачите, що вона не надто приваблива...»

Конфіденційно

З іншого боку до теми російських культурних впливів в Німеччині підійшли експерти «Ipsos GmbH», проводячи паралелі між політичними німецько-російськими відносинами та позицією німців щодо культурної політики Росії. Йдеться про дослідження

Зустріч Владіміра Путіна і Ангели Меркель у рамках форуму Петербурзький діалог, 2012 рік

Джерело: [Interfax.ru](https://www.interfax.ru)

2017 року на замовлення «Center for Insights in Survey Research», у ході якого німців запитували, чи погоджуються вони з такими твердженнями³³⁴:

- «Незважаючи на поточні політичні труднощі, німці мають давні глибокі культурні та історичні зв'язки з Росією, і ці зв'язки необхідно підтримувати»

(18% — цілком згоден, 58% — частково згоден, 21% — частково не згоден, 3% — цілком не згоден);

- «Росія Владіміра Путіна намагалась зобразити себе захисником християнського світу та традиційних європейських цінностей у різних сферах: від захисту родини до захисту від ісламської та інших неєвропейських культур. Як ви ставитесь до такого погляду на Росію?»

(20% респондентів відповіли, що «це правда, принаймні, у цьому питанні Росія стала на бік традиційних європейських цінностей»; 55% за те, що «це не зовсім правда — Росія лише цинічно вдає, що відстоює традиційні європейські цінності, а насправді переслідує власні геополітичні інтереси»; 19%: «це зовсім не правда, адже демонструє відмову

333 Что немцы на самом деле думают о русских, Дзен, 15.03.2020, <https://dzen.ru/a/Xm6FNot0FwOyAjAx?experiment=931376>.

334 Public Opinion in Germany August 10-28, 2017, Center for Insights in Survey Research, 2017, https://www.iri.org/wp-content/uploads/2017/09/2017-9-14_germany_poll_presentation.pdf.

Росії від сучасних західних цінностей толерантності та інклюзивності»; 6% респондентів не знають відповіді на це запитання);

- «Як ви ставитесь до Росії та Путіна, коли намагаєтесь звернути увагу на зміни в європейській культурі та практиці?»

(17% респондентів: «Росія і Путін можуть бути союзниками проти ЄС, котрий змушує нас відмовитись від наших цінностей»; 59% відповіли, що хотіли б, аби Росія була союзником, але не довіряють Путіну, і «певна співпраця була б можливою, але варто бути обачним»; 22% вибрали варіант відповіді «незважаючи на мою незгоду з деякою політикою ЄС, я не вважаю, що Росія має впливати на формування політик ЄС»; 2% не змогли відповісти)³³⁵.

У цьому контексті може викликати подив поєднання авторами дослідження політики і культури в рамках цілого блоку запитань. І доречно тут буде згадати думку нашого респондента, котра певною мірою пояснює такий підхід:

«...з німецького боку була ціла філософія, що якщо ми будемо мати тісні контакти з Росією, то нічого поганого не станеться. І завжди були такі ідеї, що нам потрібно мати всі ці економічні, культурні та академічні зв'язки. ...Це була майже державна політика, тому що це... загалом принесе мир. Але потім часто цими каналами контактів зловживали для справжнього впливу та антиамериканської пропаганди, виправдовуючи всілякі внутрішні репресії в Росії, а згодом — також і зовнішню агресію».

Андреас Умланд

Повертаючись до результатів опитувань, помітно, що більшість респондентів на будь-яке із вказаних запитань (а ми виокремували для аналізу тільки ті, котрі прямо чи опосередковано стосуються культурної сфери) обрала середній запропонований результат, не тяжіючи до жодних позитивних чи негативних крайнощів. На перший погляд, така ситуація може пояснюватися поміркованістю німців. З іншого боку, іноді результати опитувань громадської думки німців щодо ставлення до росіян і Росії загалом та до Путіна зокрема різняться залежно від того, хто проводив ці опитування і як були інтерпретовані їхні результати, про що подекуди пишуть німецькі медіа³³⁶.

Зрештою, є ще одне ймовірне пояснення такого відсоткового співвідношення відповідей з акцентом на «золотій середині»: німецькі соціологи схильні порівнювати німецьке суспільство з дромедаром — одnogорбим верблюдом. Йдеться про те, що (порівняно, наприклад, зі США, де громадська думка — це такий собі «двогорбий верблюд» і є чітке розмежування полярних суспільних поглядів на гострі соціальні чи політичні питання³³⁷) у Німеччині відсутня поляризація громадської думки, навіть попри відмінності між жителями східної та західної Німеччини, а також електоратом ідеологічно протилежних партій. Тож так пояснюється факт, що більшість респондентів зазвичай голосує за середню запропоновану позицію у спектрі думок, що метафорично нагадує один горб дромедара³³⁸.

Якщо спробувати прицільніше розглянути досягнення культурної дипломатії РФ в Німеччині крізь політичну лінзу, варто звер-

335 Public Opinion in Germany August 10-28, 2017, Center for Insights in Survey Research, 2017, https://www.iri.org/wp-content/uploads/2017/09/2017-9-14_germany_poll_presentation.pdf.

336 Жолквер Н., Почему противоречивы опросы немцев о России?, Deutsche Welle, 27.10.2016, <https://www.dw.com/ru/почему-противоречивы-опросы-немцев-о-россии/a-36176512>.

337 Mau S., et al., Triggerpunkte. Konsens und Konflikt in der Gegenwartsgesellschaft, Berlin, Suhrkamp Verlag, 2023.

338 Vowe G., Dromedar Deutschland: Eine soziologische Analyse der öffentlichen Meinung Steffen Mau und zwei seiner Kollegen haben mit 'Triggerpunkte' ein Meisterwerk über die Konfliktzonen der deutschen Gesellschaft vorgelegt, Tagesspiegel, 06.10.2023, <https://www.tagesspiegel.de/kultur/dromedar-deutschland-eine-soziologische-analyse-des-kollektiven-bewusstseins-10567216.html>.

нутись до питання про «відомих російських діячів», де у проаналізованих вище опитуваннях Путін був у топі згадок. Видається, що у цьому випадку відомість означає сумнозвісність, особливо щодо персони незмінного президента РФ.

Так, у 2015 році в Москві на конференції «Німці і росіяни: якими вони бачать один одного?», котру організували спільно Фонд «Русский мир» і Фонд Фрідріха Еберта, соціолог Томас Петерсен наводив порівняльні дані про ставлення німців до Путіна у динаміці з 2001 до 2015 року, і картина була явно не на користь російського президента³³⁹. Адже у 2001 році до Путіна ставились добре 43%, а далі до 2015 року ця цифра впевнено знижувалась аж до 8%, водночас погано ставились 10% у 2001, а у 2015 — вже 66%³⁴⁰. І якщо близько восьми років «авторитет» Путіна тримався в очах німецької громадськості на стабільно низькому рівні, то за рік після повномасштабного вторгнення в Україну, в лютому 2023, негативні оцінки опинились аж на рівні 81%³⁴¹.

Тож бачимо, що 2014 і 2022 роки (з огляду на зовнішньополітичні «успіхи» РФ) стали точками біфуркації не тільки в контексті разючої зміни позиції Росії у світових рейтингах м'якої сили, а також в опитуваннях громадської думки серед німецьких громадян. Це як свідчить на користь взаємного підтвердження цих даних, так і вказує на факт неспроможності російської культурної дипломатії перекрити собою репутаційні втрати від жорсткої зовнішньої політики РФ.

І не тільки від зовнішньої політики РФ, адже стати землетрусом для громадської

Заставка фільму «Macht Mensch Putin» («Путін — людина влади»), 2015 рік

Джерело: [Європейська Україна](#)

думки можуть і дії німецьких медійників. Так, у 2015 році на німецькому телеканалі «ZDF» у прайм-таймі вийшов фільм «Macht Mensch Putin» («Путін — людина влади»), котрий викликав серед німців бурхливі обговорення. Спроба скласти психологічний портрет президента Росії, викрити сутність російської пропаганди і дати оцінку кремлівській владі стала нетиповим кейсом серед німецьких медіа, які доти переважно гладили за шерстю російську владу. Російський екс-політик, публіцист Альфред Кох тоді зазначав, що цим фільмом «дезавуїрована вся робота путінського пропагандистського комінтерну... на чолі з «Russia Today»³⁴². Хоч у 2018 році фільм був видалений з сайту «ZDF», проте залишився розтиражований в мережі інтернет іншими медіа.

Цей кейс показав хибність і перебільшеність російських уявлень про власну культурну дипломатію та медійні інструменти великої пропаганди (часткою котрих є і культурна дипломатія через просування ідентичних наративів). Адже позитив-

339 Петерсен Т., *Россия глазами немцев. Конференция «Немцы и русские: какими они видят друг друга?»* Москва, 09.10.2015, <http://instituteofeurope.ru/images/uploads/news/1/VortragPetersenRU.pdf>.

340 Там само.

341 Гончаренко Р., *Немцы и Россия: что изменила война в Украине, а что — нет*, Deutsche Welle, 24.02.2023, <https://www.dw.com/ru/nemcy-i-rossia-cto-izmenila-vojna-v-ukraine-a-cto-net/a-64802507>.

342 Барышников В., *Лжевеликан*, Радио Свобода, 16.12.2015, <https://www.svoboda.org/a/27431605.html>.

Щорічне дослідження «The Berlin Pulse»

Джерело: Körber-Stiftung

ний імідж, який плекається цими інструментами довго і повільно (а як показують згадані раніше соціопитування — не такий вже й позитивний), є насправді хитким і стрімко руйнується, щойно для цього є якісь передумови у вигляді, наприклад, згаданого фільму на телеканалі «ZDF».

Це ще більше підтверджує той факт, що успішність культурної дипломатії Росії та загалом її м'якої сили, зокрема, у випадку Німеччини, є переоціненим ресурсом і радше інерційним радянським спадком, про що також згадував **Штефан Майстер** у ході інтерв'ю. Адже залежить вона виключно тільки від власне російських зусиль на цій ниві, а не міжнародної кон'юнктури. Тож якщо у випадку з власним населенням Росії вдається грати на емоціях в ключі антизахідних і антиамериканських наративів, німецьке суспільство таким підходам піддається значно менше.

На підтвердження цієї думки доречно згадати дослідження Фонду Кьорбера щодо

зовнішньополітичних поглядів населення Німеччини. Його результати щорічно з 2014 року фундація публікує у «The Berlin Pulse», і намагається простежити, чи погіршення відносин Німеччини з однією державою може спонукати до покращення відносин з іншою. На практиці йдеться про те, що, наприклад, якщо із приходом до влади у США Дональда Трампа відносини зі США в очах широкої німецької громадськості погіршилися, це не означає, що вони автоматично покращилися з Росією, про що свідчать результати соціопитувань³⁴³. Як зауважують з цього приводу в «ZOiS», **російська м'яка сила не покращується, через те, що відносини зі США погіршуються, простіше кажучи: лише тому, що Трамп сприймався як не надто позитивна фігура, Путін не виглядав в кращому світлі**³⁴⁴. Власне, це слугує підтвердженням (озвученої в наративній частині нашого дослідження) думки про те, що Росія дедалі частіше продовжує грати на негативних темах і протиставленні себе Заходу, хоч це у підсумку і не має очікуваного Кремлем ефекту.

На противагу цьому, оскільки в російській парадигмі м'якого впливу всі методи хороші, прихильність німецьких громадян до Росії вдалось здобути іншим шляхом — через внутрішньополітичні преференції, зокрема, підтримку німцями «АдН». Цей типовий російський підхід науковець Александр Фішер називає **авторитарною публічною дипломатією, або «м'якою силою, котра просочується згори»**³⁴⁵, коли Кремль зміцнює свої зв'язки з окремими партіями у цільових країнах на рівні політичної еліти, і тоді електорат цих партій споживає пропонуване йому розуміння Росії, російської зовнішньої політики і російської культури з рук політичних лідерів своєї країни, у даному випадку — Німеччини.

343 Fix L., *Russia in German public opinion*, Centre for East European and International Studies (ZOiS), 22.01.2020, <https://www.zois-berlin.de/en/publications/russia-in-german-public-opinion>.

344 Там само.

345 Fisher A., *Trickle Down Soft Power: Do Russia's Ties to European Parties Influence Public Opinion?*, Foreign Policy Analysis, 2021, p.106-127.

Підтвердженням цієї тези слугують і думки експертів, висловлені у наших інтерв'ю:

«Загальна спроба Росії завжди полягала в тому, щоб отримати доступ до мейнстрімних партій, медіа, діячів культури тощо. Однак, особливо після початку війни в 2014 році та анексії Криму, багато з цих основних партнерів зникли. І тоді фактично виникла інша стратегія з фокусуванням на маргінальних, лівих, правих групах або маргінальних також культурних та академічних установах».

Андреас Умланд

«...російські актори мають певний вплив, але вони... не дуже успішні. Але коли я шукаю проросійські наративи та тих, хто їх поширює, з чиїми публікаціями найбільше взаємодіють, це, здебільшого, вітчизняні (саме німецькі) актори, як-от... «Альтернатива для Німеччини».

Конфіденційно

Чудовим підтвердженням цього слугує соціологія. Так, «Pew Research Center» проводить щорічно з 2007 року опитування щодо поглядів на Росію і Путіна серед 14 країн світу³⁴⁶. У динаміці досліджуваних років до 2020 року серед німецької аудиторії рейтинг РФ значно стрибав, проте автори дослідження наполягають на прямо пропорційній залежності двох факторів: **що вищий рівень підтримки «АдН» у конкретного респондента, то вищий рейтинг Путіна і краще ставлення до Росії** (у проміжку 2015-2020 років). Так, прихильники «Альтернативи для Німеччини»

Російськомовний агітаційний плакат за партію «АдН», 2017 рік

Джерело: [openDemocracy](#)

на 33 відсоткові пункти частіше, ніж неприхильники, мають позитивну думку про Росію³⁴⁷.

Прикметно, що не тільки в Німеччині, але й в інших європейських країнах «Pew Research Center» бачить спільні риси у позитивному ставленні до Росії і Путіна серед саме прихильників право-популістських партій³⁴⁸. Якою є заслуга в цьому інституціонолізованій російській культурної дипломатії? Відверто мінімальною. Немає ідеологічних і політичних бар'єрів щодо того, з ким співпрацює Кремль³⁴⁹, відтак «АдН» в Німеччині — найкращий доказ цього. Як і доказ того, що такий підхід навіть успішніший, аніж культурна дипломатія, котра не має такої ефективності, як здійснюваний Росією вплив на політичні партії в Німеччині.

346 Huang C., *Views of Russia and Putin remain negative across 14 nations*, Pew Research Center, 16.12.2020, <https://www.pewresearch.org/short-reads/2020/12/16/views-of-russia-and-putin-remain-negative-across-14-nations/>.

347 Там само.

348 Clancy L., Fagan M., *Among European right-wing populists, favorable views of Russia and Putin are down sharply*, Pew Research Center, 23.09.2022, <https://www.pewresearch.org/short-reads/2022/09/23/among-european-right-wing-populists-favorable-views-of-russia-and-putin-are-down-sharply/>.

349 Meister S., «Putin's Version of Soft Power», *Isolation and Propaganda: The Roots and Instruments of Russia's Disinformation Campaign*, German Marshall Fund of the United States, 2016, pp.7–11, <https://www.jstor.org/stable/resrep19011.7?seq=4>.

Як ми вже згадували у частині, присвяченій російським наративам у Німеччині, **Росія вміло грає на розрізненості німецького суспільства і розломі самоідентифікації між східними і західними німцями**, котрі також засвідчуються соціологічними опитуваннями³⁵⁰.

«...Це вкорінено в нашій власній культурі... Існує глибша і набагато довгостроковіша спадщина у німецько-російських відносинах, яка не має нічого спільного з сьогодишньою культурною дипломатією Росії. Вони (росіяни) можуть інструменталізувати це».

Штефан Майстер

Зате на цю розрізненість чудово накладається прихильність до «АдН», особливо в другій половині 2010-их років, коли партія почала стрімко здобувати свою популярність. Відтак, за даними телекомпанії «ZDF»³⁵¹, у 2018 році найбільшу довіру до Росії (61%) відчували прихильники «Альтернативи для Німеччини».

Ще далі пішли соціологи з «YouGov»³⁵², намагаючись простежити **кореляцію між політичними переконаннями, регіоном проживання, віком респондентів і їхнім ставленням до Росії**. На їхнє запитання «Як ви оцінюєте нинішні німецько-російські відносини?» у 2019 році 31% опитаних німців відповіли, що відносини мають бути тіснішими (з них 42% — східні німці, 28% — західні, 51% — прихильники «АдН», 41% — німці віком понад 55 років)³⁵³. Згадуючи діяльність інституцій російської культурної дипломатії в Німеччині, величезну кількість заходів, спрямованих на «співвітчизників», котра

проводилась російською мовою, можна припустити, що електорат «АдН» і цільова аудиторія інституціоналізованої культурної дипломатії РФ в Німеччині почасти перетинається і може включати в себе великий відсоток російських іммігрантів³⁵⁴, котрі споживають одні і ті ж російські наративи з двох джерел.

«...Мені було цікаво, яким темам будуть присвячені найпопулярніші публікації про Росію у Facebook. І... виявилось, що вони зовсім не про культуру. Вони дуже політичні, і багато з них проросійські, до того ж походять з різних сторінок «АдН»... Отже, це... внутрішні німецькі актори, які з різних причин займають прокремлівську позицію. І цей тип обміну повідомленнями дуже ефективний. Це викликає велику зацікавленість і досягає аудиторії...»

Конфіденційно

З іншого боку, вважаємо доречним проводити паралелі не тільки з прихильним ставленням до Росії тих німців, котрі є електоратом партії «АдН». Схожа ситуація вимальовується загалом у німецькому політикумі: **населення схильне підтримувати ту точку зору на відносини з Росією та щодо ставлення до російської культури, яку транслюють німецькі політики, до котрих прихильна німецька громадськість**. Тож не доводиться сподіватись, що пересічний німецький громадянин після повномасштабного вторгнення Росії в Україну виступатиме за бойкот російської культури в Німеччині, до котрого закликають українці, якщо Уповноважена федерального уряду Німеччини з питань культури та медіа

350 Крöpfман В., Опрос: более половины немцев до сих пор не считают себя единым народом, Deutsche Welle, 03.10.2014, <https://p.dw.com/p/1DPFO>.

351 Німці вважають Росію більш надійним партнером, ніж США, Європейська правда, 18.05.2018, <https://www.eurointegration.com.ua/news/2018/05/18/7081884/>.

352 Wie beurteilen Sie die derzeitigen deutsch-russischen Beziehungen? YouGov, 26.09.2019, <https://yougov.de/topics/society/survey-results/daily/2019/09/26/2347b/1>.

353 Там само.

354 Mankoff J., Russian Influence Operations in Germany and Their Effect, CSIS, 03.02.2020, <https://www.csis.org/analysis/russian-influence-operations-germany-and-their-effect>.

Клаудія Рот³⁵⁵ або німецький федеральний канцлер Олаф Шольц³⁵⁶ виступають проти заборони російського культурного продукту у ФРН.

У цьому контексті варто зосередити увагу на тому, наскільки громадська думка німецьких громадян стосовно Росії видозмінилась після 24 лютого 2022 року.

На початку 2023 року були опубліковані результати дослідження від Allensbach щодо того, кого німці винуватять у початку війни в Україні. Стало відомо, що 76% німців вважають Росію головною винуватицею війни. Далі з відривом йдуть США (21%), НАТО (14%) і Україна (11%)³⁵⁷.

Окрему групу респондентів в контексті дослідження цього ж питання серед німецьких громадян виділили у «Deutsche Welle», замовивши у дослідницького інституту «Infratest Dimar» на початку 2023 року дослідження позиції російськомовних німців. Оскільки саме вони є цільовою аудиторією більшості активностей російської культурної дипломатії у Німеччині, їхня думка мала би бути найближчою до бачення ситуації мешканцями власне Росії. Проте з опитування випливає, що майже 40% респондентів вважають Росію винною у війні в Україні. Натомість відповідальність на Україну покладають 15%, тоді як 27% звинувачують обидві сторони³⁵⁸. Як свідчать дані, російськомовна діаспора Німеччини є неоднорідною, і під нею слід розуміти як власне росіян, так і вихідців з колишнього СРСР, і не обов'язково, що російська має бути їхньою рідною мовою чи мовою домашнього

Джерело: BBC

спілкування. Відповідно, цілитись у формування в російськомовній діаспори позитивного сприйняття Росії російська культурна дипломатія мала би більш точно і вибірково осмислено, не стрижучи всіх під один гребінець.

З іншого боку, дещо раніше, влітку 2022 року, «Kantar Public» на замовлення Фонду Кьорбера вирішив зробити порівняльне дослідження німців східних і західних регіонів країни, і результати видались очікувано відмінними. У східних регіонах 34% вважали, що уряд Німеччини робить «забагато» для підтримки України, порівняно з лише 18% у західних регіонах. Близько 60% респондентів на заході і 32% на сході висловилися за постачання важкого озброєння³⁵⁹. Схожі, при чому дуже різні відмінності між мешканцями східної і західної ФРН показали також опитування Інституту дослідження громадської думки Алленсбаха³⁶⁰. Природно, що на цю саму мапу настроїв можна перенести пієтет до російської культури, котрий має значно глибші корені, аніж просто ефективність інструментів російської культурної дипломатії.

355 German Culture Ministry against Boycott of Russian Culture, European Pravda, 18.10.2023, <https://www.euointegration.com.ua/eng/news/2023/10/18/7171661/>.

356 Germany's Scholz opposes ban on Russian artists: reports, Polskie Radio, 25.08.2023, <https://www.polskieradio.pl/395/7785/artykul/3230502,germany%E2%80%99s-scholz-opposes-ban-on-russian-artists-reports>.

357 Гончаренко Р., Немцы и Россия: что изменила война в Украине, а что — нет, Deutsche Welle, 24.02.2023, <https://www.dw.com/ru/nemcy-i-rossia-cto-izmenila-vojna-v-ukraine-a-cto-net/a-64802507>.

358 Bosen R., Fürstenau M., Ukraine war: What do Russian speakers in Germany think? Deutsche Welle, 28.04.2023, www.dw.com/en/dw-poll-russians-in-germany-blame-russia-for-ukraine-war-survey/a-65457001.

359 Schwarz K.-P., Understanding Germany's half-hearted support of Ukraine, Geopolitical Intelligence Services, 17.01.2023, <https://www.gisreportsonline.com/r/germany-russia-ukraine/>.

360 Там само.

Джерело: [UkraineWorld](#)

Так, східним німцям досі важко сприймати Росію як ворога³⁶¹, адже протягом десятиліть багато жителів колишньої Східної Німеччини відчували себе ближче до Росії, ніж їхні західні «співвітчизники». Але протидія війні Росії проти України зараз переважає історичні образи на Захід³⁶².

Але навіть прихильники «АдН» дещо похитнулись у своїй ярій підтримці росіян. На це вказують, зокрема, опитування вже згадуваних раніше «YouGov»³⁶³ з їхньою вже звичною методологією із розподілом респондентів за віком, політичними переконаннями і регіоном проживання. На запитання «Ви б підтримали чи виступили проти, якби Німеччина відмовила у в'їзді російським туристам?» німці влітку 2022 року відповідали «повністю підтримую» (26% — найбільший відсоток з-поміж інших відповідей, з них 31% — прихильники «АдН» (тут відповідь збіглась на рівні з прихильниками Об'єднання «Християнсько-демократичного союзу» та «Християнсько-соціального союзу» і «СДПН»).

Відтак теза про те, що війна Росії проти України — це війна Путіна, а не пересічних

росіян, втрачає свою безапеляційність. І саме тому дискусійно звучить думка Томаса Петерсена з Allensbach про те, що негативне ставлення німців через війну в Україні спрямоване лише проти російської влади: «Все, що я поки бачив, свідчить про те, що німці нічого не мають проти росіян. Справа в режимі і в насильницькій владі в Росії, але не в народі та культурі»³⁶⁴.

Навіть більше, така думка притаманна радше проросійській оптиці. Зокрема, влітку 2022 року на сайті Фонду «Русский мир» вийшло інтерв'ю³⁶⁵ з уже згадуваним нами раніше Олегом Єрьоменком, представником організації «Офіцери Росії» в Німеччині. Без жодних посилань на дані будь-яких соціологічних досліджень в публікації можна знайти сепаративне запевнення в тому, що «НДРівці схильні до аналізу... бо, як і люди з СРСР, вони звикли читати, аналізувати і прагнути зрозуміти ситуацію». Йдеться також про те, що «більшість німців глибоко розуміє значення того, що відбувається в Україні, і агітують за Росію. У Німеччині розповсюджуються брошури, в котрих описана історія конфлікту на Донбасі. І в інформаційне поле потрапляє правда про спецоперацію, але потрібно більше поливати це зерно, аби з нього щось виростало»³⁶⁶. Єрьоменко також згадує про «дуже репрезентативне» інтерв'ю з жителями Німеччини біля Бранденбурзьких воріт: «...запитували про сьогоденну ситуацію і, зокрема, про ставлення до росіян. Образ на адресу росіян ми не почули, ставлення було досить рівним і спокійним. Це ще раз показало, що настрої населення Німеччини докорінно відрізняються від загальнополітичної ситуації в кра-

361 Hoyer K., *East Germans still find it hard to see Russia as the enemy*, The Spectator, 02.07.2022, <https://www.spectator.co.uk/article/east-germans-still-find-it-hard-to-see-russia-as-the-enemy/>.

362 Knight B., *What's behind eastern Germans' empathy for Russia?*, Deutsche Welle, 27.05.2022, <https://www.dw.com/en/whats-behind-eastern-germans-empathy-for-russia/a-61954976>.

363 *Würden Sie es befürworten oder ablehnen, wenn Deutschland russischen Touristen die Einreise verweigerte?*, YouGov, 18.08.2022, <https://yougov.de/topics/travel/survey-results/daily/2022/08/18/a13cf/1>.

364 Гончаренко Р., *Немцы и Россия: что изменила война в Украине, а что — нет*, Deutsche Welle, 24.02.2023, <https://www.dw.com/ru/nemcy-i-rossia-cto-izmenila-vojna-v-ukraine-a-cto-net/a-64802507>.

365 Виноградов С., *Что немцы думают о Второй мировой? Ликбез для немецкой молодежи*, Русский мир, 10.08.2022, <https://russkiymir.ru/publications/303930/>.

366 Там само.

їні. Так, ставлення до спецоперації в Україні у німців різне, але негатив, у кого він є, як правило, не проєктується на росіян»³⁶⁷.

Відтак чому тоді до повномасштабного вторгнення так багато німецьких громадян не мали особливо прихильного ставлення до росіян і так слабо орієнтувались у російських культурних досягненнях?

Відштовхуючись від даних соціологічних опитувань, наведених у цьому підрозділі у їхній ретроспективі, радше можна погодитись з думкою про те, що вторгнення Росії в Україну не було історичним поворотним пунктом для громадської думки Німеччини, і ця модель поведінки німецьких громадян зберігається незалежно від політичної орієнтації та інтересів³⁶⁸, або про це ще просто зарано говорити.

Водночас, тут погляди німецьких дослідників розійшлися, адже, за словами історика Габріеле Войделько з Фонду Кьорбера, у соціологів поки що немає однозначної відповіді на запитання, що змінила війна у ставленні німецьких громадян до Росії і її культури. «Змінилося ось що: ми в Німеччині почали знімати імперські окуляри, ми довго дивилися на країни, що географічно розташовані між Росією та Німеччиною, з перспективи Москви», зауважує Войделько і зазначає, що тепер це в минулому³⁶⁹.

Таким чином, при спробі виміряти (не) успішність російської культурної дипломатії у Німеччині ми залишаємось свідомі ймовірності зіткнення з прогалиною атрибуції (**attribution gap**). Адже достеменно не можемо приписати діяльності саме державних і недержавних акторів російської культурної дипломатії (а подекуди й ширше — публічної дипломатії), чий портрети

Олег Єрьоменко, экс-працівник Головного управління Генерального штабу Збройних Сил Російської Федерації

Джерело: Фонд «Русский мир»

ми детально змальовували у попередніх розділах, такі результати, як позицію РФ у міжнародних рейтингах м'якої сили чи відсотки (не)прихильного ставлення до Росії і росіян серед широкої німецької громадськості. Позаяк цілком вірогідно, що основна заслуга таких результатів є наслідком діяльності зовсім інших акторів в німецькому інформаційному полі, як-от російських медіа чи проросійських політичних сил, а не інституцій культурної дипломатії РФ в Німеччині.

«... Я бачу культурну дипломатію більше як інструмент, який грає з чимось, що вже є, і зміцнює це...»

Штефан Майстер

367 Виноградов С., Что немцы думают о Второй мировой? Ликбез для немецкой молодежи, Русский мир, 10.08.2022, <https://russkiymir.ru/publications/303930/>.

368 Mader M., Schoen H., No Zeitenwende (yet): Early Assessment of German Public Opinion Toward Foreign and Defense Policy After Russia's Invasion of Ukraine, Polit Vierteljahresschr 64, 2023, p.525–547.

369 Виноградов Сергей, Что немцы думают о Второй мировой? Ликбез для немецкой молодежи, 2022.

Спроба аналізу досягнень російської культурної дипломатії у Німеччині на рівні широкого кола громадськості була б неповною без об'ємнішого підходу. Вважаємо доцільним на завершення додати точкову заувагу щодо вищих ешелонів влади і німецького політикуму, котрий із самого початку, одразу після об'єднання Німеччини та розпаду Радянського Союзу, був основною прихованою цільовою аудиторією російських м'яких впливів і, варто зазначити, доволі піддатливою. Адже вся система російського м'якого інформаційного впливу в Німеччині у широкому розумінні цього слова (котра виходить далеко за рамки предмета нашого дослідження), а також культурна дипломатія у такому вигляді, котрому ми її змальовуємо, була б неможливою без сформованої прихильності до Росії низки впливових осіб у вищих державних кірслах.

«...у німецькому суспільстві існує багато суперечливих поглядів, але культурна дипломатія була важливим інструментом формування думок Німеччини про Росію. Росіяни працювали з матеріалом, який було досить легко сформува-ти через німців, їхні власні комплекси... Але варто подивитись на найвищий політичний рівень, тобто на те, звідки ми отримуємо ключові сигнали... [наприклад] промова Путіна в Бундестазі в 2000 році... Подивіться на культурні посилення у промові. Я думаю, що вони є дуже хорошим показником того, як росіяни грають на німецькому менталітеті».

Джон Лаф

Висновки

Мережа державних інституцій і недержавних організацій, котрі прямо чи опосередковано можна вважати акторами російської культурної дипломатії у Німеччині, є надзвичайно глибокою, розгалуженою і взаємопроникною. Разом з тим, **в офіційних документах Російської Федерації, котрі окреслюють сферу міжнародного гуманітарного співробітництва, у статутних документах, котрі регламентують діяльність окремих акторів, чи у російських медійних публікаціях про них складно знайти згадки про саме культурну дипломатію.** Однак результати проведеного нами дослідження цілком дозволяють визначити проаналізованих акторів установами й організаціями культурної дипломатії по суті — такими, якими вони воліють бути в очах широкої громадськості. Але з огляду на весь їхній справжній, часто прихований арсенал методів роботи, вони **виходять значно ширше за межі культурної дипломатії. Не тому, що ця мережа російських державних і недержавних акторів в Німеччині працює у ширших сферах поза культурою, а тому, що засобами культури вона несе ширші сенси, наративи і, відповідно, впливи.**

На перший погляд, **невелика мережа державних акторів російської культурної дипломатії у Німеччині вичерпується діяльністю Росспівробітництва в особі Російського дому в Берліні, Фонду «Русский мир» та афілійованих до нього кабінетів і центрів, а також дипломатичних установ, котрі плекають культурний напрям своєї роботи.** Проте на другому плані картини діяльності цих акторів, придивившись прискіпливіше, знаходимо **десятки дрібніших організацій, котрі співпрацюють з державними акторами і піддаються впливу офіційної культурної дипломатії РФ в Німеччині через спільні заходи, фінансову під-**

тримку чи поширення однакових наративів в душі офіційного Кремля. Таким чином, **вони стають GONGO при Росспівробітництві чи Фонді «Русский мир».** Оскільки формально такі організації залишаються громадськими, вони претендують і на німецьке фінансування (як державне, так і низки приватних фондів), що додатково легітимізує їх як представників громадянського суспільства, начебто автономних у своїй діяльності.

Додатково в інституційному представленні російської культурної дипломатії в Німеччині **велика заслуга лежить також на німецьких партнерах, котрі у форматі двосторонніх німецько-російських організацій, форумів, музеїв чи аналітичних центрів ставали чинником, що легітимізував російський вплив у Німеччині упродовж багатьох років** (як мінімум серед своєї цільової аудиторії в особі експертного середовища у своєму тематичному напрямі). Попри те, що такий вплив часто не досягав рівня широкої німецької громадськості, він слугував додатковим чинником для проникнення російських ідей і наративів у німецьке середовище. З іншого боку, саме такі окремі **німецько-російські кейси співпраці можуть похвалитись порівняно кращим реноме, ніж питомо російські актори культурної дипломатії у ФРН.**

Окрім цього, помітний **великий спектр позаінституційних практик, і вже розуміємо, в якому напрямку має надалі рухатись наша дослідницька команда, щоб продовжувати оприявнювати справжнє обличчя сучасної російської культурної дипломатії, в тому числі на рівні індивідуальних акторів (котрі свідомо або несвідомо поширюють кремлівські наративи).** Адже культурна дипломатія Росії мімікрує і адаптується під

сучасну політичну кон'юнктуру на міжнародній арені (головно зумовлену своїми ж агресивними загарбницькими діями), за якої після 24 лютого 2022 року кооперація з російськими державними акторами стала поганим тоном навіть у раніше доволі відкритому до співпраці з Москвою німецькому суспільстві.

Часткове осучаснення і свіжий погляд на представлення культурного контенту вносять недержавні гравці, частіше, знову ж таки, — двосторонні німецько-російські суб'єкти. Втім, такі успіхи не претендують на рівень формування загальної тенденції, тому і залишаються малопомітними і мало впливовими. Відтак спостерігається базова обізнаність німців з класичною російською культурою (а подекуди й ірраціональна любов до неї). І це є радше не стільки заслугою інституційної складової сучасної системи російської культурної дипломатії в Німеччині, скільки радянським спадком й історичним сентиментом, який вже став позитивним стереотипом. Але, як виявилось, доволі хитким.

Оскільки ми схильні розглядати культурну і публічну дипломатію РФ в Німеччині як велику різномірну систему, то, як і будь-якій іншій системі, їй притаманна наявність низки спільних рис у всіх її елементів. У нашому випадку йдеться про **помітність кількох груп ідентичних наративів**, котрі просувають у своїй роботі фактично всі досліджувані актори. **Характерним є їхнє переважно агресивне забарвлення та тяжіння в бік історичних і політичних тем з акцентом на дискредитації супротивників** (України, США, «колективного заходу» тощо), дарма що транслюються ці наративи під обгорткою культурно-гуманітарної співпраці.

Помітною є ще одна об'єднавча риса: **державні актори культурної дипломатії РФ у ФРН, недержавні організації (GONGO, приватні і громадські) і німецько-російські платформи функціонують у спільних тематичних напрямках**, особливо не відхи-

ляючись від них у своїй багаторічній діяльності. Тому, окрім традиційного і найбільш звичного представлення російської культури в Німеччині, слід акцентувати увагу на додаткових темах, як-от збереження російської ідентичності шляхом роботи зі «співвітчизниками» (до котрих насправді належить кожен російськомовний громадянин Німеччини, незалежно від свого етнічного походження); молодіжні та професійні німецько-російські обміни; діяльність довкола конструювання історичної пам'яті та відзначення пам'ятних дат; поширення російської мови; академічна співпраця, в тому числі — через науково-технічне співробітництво і підтримку російських студій у Німеччині.

З огляду на методи і способи, котрими ми намагались виміряти рівень успішності і ефективності російської культурної дипломатії (KPI) в Німеччині, **справжня узагальнена думка німецьких громадян про росіян і російську культуру** (чи ширше — Росію чи російську зовнішню політику) **є дуже строкатою. Відтак варіюється вона залежно від власних політичних преференцій німців, ймовірно, етнічного походження чи, безперечно, регіону проживання.** І тут помилково було б надавати надто велике значення заслугі російської культурної чи навіть ширше публічної дипломатії, чия справжня роль є радше другорядною і тільки злегка підтримуючою. Позаяк на авансцені залишаються міцні історичні зв'язки між Росією і Німеччиною, сильна позиція російських медіа і дії окремих власне німецьких політичних сил, що мають неприховано проросійську програмно-партійну основу і є заслугою ширшого інструментарію російської м'якої сили в Німеччині, котрий виходить за межі нашого предмета дослідження. Власне, на цьому також неодноразово наголошували опитані нами експерти у ході своїх інтерв'ю.

Все це слугує підтвердженням факту, що **культурна і публічна дипломатія як елементи м'якої сили будь-якої держави аб-**

солютно не в змозі перекрити той збиток, який вони, виходячи з результатів міжнародних рейтингів і соціологічних опитувань, терплять тоді, коли жорстка сила своїм ресурсом забиває цвях в доти загальом позитивний імідж держави на міжна-

родній арені. Власне, кейс Росії в Німеччині є прямим свідченням цього. Звідси і впливає факт того, наскільки німецькі громадяни у своєму ставленні розмежовують прихильність до російської культури та неприхильність до російської держави чи росіян.

Український інститут — державна інституція у сфері управління Міністерства закордонних справ України. Місія Українського інституту — зміцнення міжнародної і внутрішньої суб'єктності України засобами культурної дипломатії. Ми налагоджуємо міжнародні культурні зв'язки між людьми та інституціями і створюємо можливості для взаємодії українців зі світом.

Цей аналітичний звіт є результатом дослідження російської культурної дипломатії в Німеччині і продовжує серію досліджень інституцій культурної дипломатії РФ, котру Український інститут започаткував у 2022 році.

ukrainian
institute

